

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN
FACULTEIT THEOLOGIE EN RELIGIEWETENSCHAPPEN



***Toekomstige bestemmingen van
kerkgebouwen in Vlaanderen: een pastorale
uitdaging***

Masterproef
tot verkrijgen van de graad van
Master in de gespecialiseerde
studies in de theologie en de
religiewetenschappen

Promotor

Prof. Dr. Marc STEEN

door

Patrick DERDE

2016

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN

FACULTEIT THEOLOGIE EN RELIGIEWETENSCHAPPEN



***Toekomstige bestemmingen van
kerkgebouwen in Vlaanderen: een pastorale
uitdaging***

Masterproef
tot verkrijgen van de graad van
Master in de gespecialiseerde
studies in de theologie en de
religiewetenschappen

Promotor

Prof. Dr. Marc STEEN

door

Patrick DERDE

2016

SAMENVATTING

Patrick Derde

Toekomstige bestemmingen van kerkgebouwen in Vlaanderen: een pastorale uitdaging

Master in de gespecialiseerde studies in de theologie en de religiewetenschappen
Augustus 2016

Promotor: Marc Steen

Wij leven in een tijd waar de christelijke geloofsgemeenschap in Vlaanderen krimpt. Dat heeft gevolgen voor de organisatie van de kerkgemeenschappen. Parochies worden samengevoegd tot grotere gehelen en kerken komen daarbij leeg te staan. Wat doen wij met die kerken? Een kerkgebouw waar geen vieringen meer in georganiseerd worden, is daarom nog niet leeg. Deze gebouwen blijven dragers van zin en betekenis. Kerken zijn bakens in het landschap en staan symbool voor de geschiedenis ter plekke. Kerken laten verkommeren is daarom geen optie. In voorbeelden van gerealiseerde herbestemmingen mogen we dat zien: een kerkgebouw is minder leeg dan bij een eerste oogopslag te merken is.

Een bezinning over de functie van deze gebouwen dringt zich dus op, te meer omdat kerken in België, door de Code Napoleon, een heel eigen statuut hebben. Voor het onderhoud stelt de burgerlijke gemeenschap gelden ter beschikking. Die gelden zijn beperkt. Dat is ook een reden om zorgzaam met dit gemeenschapsbezit om te gaan. In 2012 heeft de toenmalige minister Bourgeois met zijn *Conceptnota, Een toekomst voor de Vlaamse parochiekerk*, een aanzet gegeven aan kerkfabrieken en plaatselijke geloofsgemeenschappen om te werken aan een langetermijnvisie. De verschillende bisdommen in Vlaanderen willen welwillend meewerken aan de ontwikkeling van deze langetermijnplanning. Daartoe organiseerden zij vormingsavonden voor plaatselijke verantwoordelijken. Het uitgangspunt voor het opstellen van een kerkenplan is de pastorale situatie en wat men daarbij in de toekomst mag verwachten.

Het is dus zaak om goed zicht te krijgen op ons religieus erfgoed. Alle bisdommen in Vlaanderen organiseerden vormingsavonden voor kerkfabrieken en plaatselijke betrokkenen. In alle bisdommen werden formulieren ontwikkeld om een goed zicht te krijgen op de pastorale situatie van dat moment. Deze bevraging werd de basis voor het opstellen van een pastoraal plan voor de dekenaten. De vraag hoe we onszelf kerk zien zijn in deze tijd en in de toekomst, was inhoudelijk bepalend om uit te maken hoeveel kerken we daarbij best kunnen gebruiken en welke kerken mogelijk niet meer voor de parochie in dienst kunnen blijven. Vanuit de pastorale plannen, in samenspraak met de gemeentelijke overheden, ontstaan kerkenplannen die het antwoord geven op de vraag welke kerken voor de liturgie behouden blijven en welke kerken in aanmerking komen voor herbestemming. Dit kerkenplan wordt voorgelegd aan de bisschop en de priesterraad. Bij gunstig advies kan het kerkenplan gestemd worden door de gemeente. Daarna kan er een timing afgesproken worden om een kerk die voor herbestemming opgegeven is ook daadwerkelijk te sluiten.

Kerksluiting is voor een geloofsgemeenschap een heel ingrijpend gebeuren. Het gaat gepaard met heel veel verdriet en onmacht en vraagt dus om de nodige zorg voor de betrokkenen. De kerkleiding komt in de positie van transitiepastoraat. Geen eenvoudige

opdracht voor de plaatselijke kerkleiding, maar eveneens geen begeleiding naar een definitief einde.

Een allerlaatste samenkomst in een kerk wordt goed voorbereid en mag tegelijk een oproep zijn om de weg verder te gaan naar een nieuwe toekomst voor de individuele gelovige in een nieuwe situatie en voor de geloofsgemeenschap op een nieuwe plek.

WOORD VOORAF

We kunnen nog steeds het *Woord vooraf* uit onze Masterproef van 2013 onderschrijven. De aanleiding om te studeren was niet het behalen van een *ManaMa*, maar op een structurele manier visie ontwikkelen bij de praktijk als pastoor in een steeds groter wordende cluster van parochies.

Ondertussen schrijven we mee aan drie kerkenplannen in drie verschillende gemeenten. Zeer binnenkort zullen twee kerkenplannen gestemd worden in de gemeenteraad waardoor 11 van de 19 kerken dan onttrokken kunnen worden aan de eredienst. Het advies van de priesterraad was al positief voor deze beslissing. We maakten van heel dichtbij mee hoeveel verweer en hoeveel pijn dit bij mensen teweegbrengt. We laten in het midden of we als pastoor erin lukken de transitiepastoraal naar behoren uit te voeren. Het voorbereidend lezen om tot deze scriptie te komen, was wel een hulp.

Wat we vooral leren, zowel uit de literatuur als uit de praktijk is dat het de moeite is om een toekomstvisioen voor ogen te houden. Onze nieuw samengestelde parochie leeft.

Studeren terwijl je pastoor bent in 19 verschillende dorpen en dorpjes is geen sinecure. Gelukkig zijn er veel vrijwilligers die een taak opnemen. En we zijn dankbaar dat er ondertussen anderen aanhoudend pogingen blijven doen om mijn huis proper te houden, de was en strijk voor hun rekening nemen, de tuin te wieden en het gras af te rijden.

Dank u wel professor Marc Steen voor de bemoedigende woorden. Het was wellicht ook voor u een avontuur in de korte periode die we hadden opnieuw voor mij promotor te zijn. Uw 'Het komt in orde' in zowat elke mail, deden mij er na verloop van weken ook in geloven. En meer nog ben ik dankbaar omdat u in de colleges differentieert en gastvrij bent voor niet-generatiestudenten. Mijn eigen verhaal en praktijk kregen echt weerklank. Dank u wel.

Veel mensen speelden mee aan de zijkant. Ik denk aan Jan Jaspers en Julie Aerts van het CRKC. Aleida Van Gansbeke als meelezende buurvrouw. Pieter Haegeman en Matthias De Groote die op een zomerse dag de bibliotheek van hun faculteit architectuur dat ene tijdschrift voor mij willen gaan zoeken. Johan Van Lier als redacteur van het kerkenplan voor de gemeente Zwalm. Wim Selderslaghs en Jan Kint voor het bisdom Antwerpen. Joris De Jonghe en Joris Polfliet in het bisdom Gent. Koen Dekorte van Yot. Bruno Spriet, Ruben Van der Bauwhede, Albrecht De Preter en Christine Vandenabeele die als vrienden, en dikwijls op nachtelijke uren, tips aanbrachten en bleven stimuleren om toch maar weer dit of dat op het net op te zoeken en nog een boek open te doen. En Christine natuurlijk om zelfs tijdens de vakantie met de familie nog teksten na te lezen op spelling. De parochieploeg van de parochiale eenheid Oscar Romero die mee het boek *Parochie waartoe* las en in de gesprekken over de hoofdstukken mee zocht naar een toekomstperspectief voor onze geloofsgemeenschap.

En nu? Wat doet een mens na 9 semesters één keer per week naar Leuven te sporen voor de les, een groepswork, een leessessie in de bibliotheek? Op zoek naar een nieuwe vorm van permanente vorming? We sluiten het niet uit.

INHOUDSTAFEL

Samenvatting	II
Woord vooraf	IV
Inhoudstafel	VI
Bibliografie	VIII
Inleiding	1
Hoofdstuk I.	
De vraag naar de toekomst van het kerkgebouwenbestand in Vlaanderen.	
Een eerste verkenning.	4
A. De unieke situatie van het kerkgebouw in Vlaanderen	5
B. Het lege kerkgebouw is misschien toch niet zo leeg: religieuze en maatschappelijke betekenis	6
C. Voorbeelden van herbestemming	11
1. België	12
a. Van Magdalenakerk naar Yot, en van Yot naar MAGDA	12
b. Circuskerk, circusplaneet in de kerk van Malem in Gent	13
c. Van religieuze naar fysieke gezondheid in de Karmelietenkerk in Ieper	13
2. Duitsland	14
a. Het Kunststation St. Peter in Keulen	14
b. Kreuzung an St. Helena in Bonn	14
3. Nederland	14
4. Engeland	
All Saints Church in Hereford	15
5. Spanje	
De skatekerk van San Miguel	15
D. Nood aan langetermijnvisie	16
Hoofdstuk II	
Het kerkenplan	18
A. De opzet en terminologie	19
1. Religieus erfgoed	20
2. (Parochie)kerkenplan	21
3. Valorisatie	23
4. Medegebruik en nevenbestemming	24
5. Herbestemming	26
6. Procedure	28

B.	De verschillende actoren	28
1.	Burgerlijke overheden	28
a.	De Vlaamse overheid	28
b.	De gemeentebesturen en lokale politici	29
2.	Kerkelijke instanties	30
a.	Het Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur	30
b.	De kerkfabriek en het centraal kerkbestuur	31
c.	De bisdommen. Diocesane beleidsvisies rond het kerkenplan	32
1.	Aartsbisdom Mechelen-Brussel - Vicariaat Vlaams-Brabant en Mechelen	33
2.	Bisdom Antwerpen	35
3.	Bisdom Brugge	36
4.	Bisdom Gent	38
5.	Bisdom Hasselt	40
d.	De lokale (geloofs)gemeenschap	41

Hoofdstuk III

PASTORALE UITDAGINGEN EN HANDELINGSPATRONEN 45

A.	Kerksluifing, slecht nieuws	46
1.	Wiens fout is dat?	46
2.	Uitgangssituatie	48
3.	Het initiële contact	48
4.	Klare taal	48
5.	Aandacht voor reacties	49
B.	Nood aan een nieuw gebouwenbeleid	50
1.	Creatieve oplossingen	50
a.	Out of the box durven denken	50
b.	Niet enkel centrumkerken	52
2.	Geklasseerde monumenten	53
3.	Tips voor wie een langetermijnvisie moet ontwikkelen	54
a.	Duidelijke communicatie	55
b.	Bewust omgaan met de pers	55
c.	Overleg met burgerlijke overheden	55
d.	Onthaal de samenleving gastvrij	55
e.	Volg een traject	56
f.	Voor de leiding en begeleiding	57
C.	Het einde en verder	59
1.	Het einde voorbereiden	59
2.	Visioenen van nieuw leven	61

Besluit 64

Bijlagen 67

BIBLIOGRAFIE

1. BOEKEN

- ABTS K., DOBBELAERE K. & VOYÉ L. (red.), *Nieuwe tijden, nieuwe mensen*, Tielt, Lannoo Campus, 2011, 143-172.
- ACKERMAN G. EN MONTEIRO M., *Mannen Gods, clericale identiteit in verandering*, Hilversum, Verloren, 2007.
- AERTS J., JASPERS J., KLINCKAERT J., STEVENS D. & VAN DYCK A., *Atlas van het religieus erfgoed in Vlaanderen*, Heverlee, Abdij van Park, 2014.
- BASTIAENS J. & VAN LANGENDONCK G. (RED.), *De parochie, een grensgeval*, Antwerpen, UCSIA, 2005.
- BASTIAENS J. & VAN LANGENDONCK G. (RED.), *Opengebrooken kerk, De kerk als missionaire beweging. Leiderschap in een missionaire kerk*, Antwerpen, UCSIA, 2007.
- BASTIAENS J. & VAN LANGENDONCK G. (RED.), *Op zoek naar gemeenschappen in een godvergeten tijd*, Antwerpen, UCSIA, 2009.
- BISSELING H., DE ROEST H. & VALSTAR P., *Meer dan hout en steen. Handboek voor sluiting en herbestemming van kerkgebouwen*, Zoetermeer, Boekencentrum, 2012².
- BOEVE L. (red), *De kerk in Vlaanderen: avond of dageraad?*, Leuven, Davidsfonds, 1999².
- BORGMAN E., *Waar blijft de kerk? Gedachten over opbouw in tijden van afbraak*, Baarn, Adveniat, 2015.
- BROUWER R., *Geloven in gemeenschap. Het verhaal van een protestantse geloofsgemeenschap*, Kok, Kampen, 2009.
- BROUWER R., DE GROOT K., DE ROEST H., SENGERS E. & STOPPELS S., *Levend lichaam, Dynamiek van christelijke geloofsgemeenschappen in Nederland*, Utrecht, Kok, 2007.
- CORIDEN J.A., *The parish in Catholic Tradition. History, theology and canon law*, New York, Paulist Press, s.l.n.d.
- DE BLEECKERE S. & DE RIDDER R., *Het open kerkgebouw*, Kalmthout, Pelckmans, 2014.
- DE ROEST H., *En de wind steekt op! Kleine ecclesiologie van de hoop*, Zoetermeer, Meinema, 2008.
- DOEVENDANS K. & VAN DER HARST G. (red.), *Het kerkgebouw in het postindustriële landschap*, Zoetermeer, Boekencentrum, 2004.
- GELDHOF J. (red), *Ruimte voor heiliging. Over liturgie, kerkgebouwen en interieur*, Antwerpen, Halewijn, 2011.
- FIJEN L., *Het wonder van Maartensdijk, Hoe een kleine gemeenschap leeft met God*, Amsterdam, Ten Have, 2001.
- FIJEN L., *Het wonder van de Maartensdijk leeft verder. 80 verhalen over geloven in een vitale dorpskerk*, Baarn, Ten Have, 2008.
- HENAU E., *Zijn verhaal moet doorgaan. Over christelijke*

- gemeenschapsopbouw, Leuven, Davidsfonds, 2005.
- HEYNDRIKX M., *En Gij geeft ons een andere toekomst, over het christelijk geloof en zijn gestalte tussen gisteren en morgen*, Leuven, Peeters, 1992.
- HORNIKX R., *Geloven in gemeenschap. Parochieopbouw voorbij de sprakeloosheid*, Heeswijk, Heeswijk van Berne, 2003.
- PEE G. & VINDEVOGEL G., *Stiltegebieden in Vlaanderen, Leidraad bij het creëren van een landelijk stiltegebied*, Vlaamse Overheid, Brussel, 2006.
- REYNEBEAU M., *Katholiek Vlaanderen, een beeldverhaal, s.l.*, Lido.
- ROETERDINK N., *Onderzoek herbestemming kerken en kerklocaties, een inventarisatie vanaf 1970*, Haarlem/Rotterdam, Belvedere, 2008.
- STEEN M. (red), *Parochie waarheen*, Antwerpen, Halewijn, 2013.
- STEENHUIS M. & MEURS P., *Herbestemming in Nederland. Nieuw gebruik van stad en land*, NAI Uitgevers in samenwerking met Nationaal Programma Herbestemming, Amsterdam, 2011.
- STASSEN P. & VAN DER HELM A., *Parochie in beweging, Geloven in plaatselijke geloofsgemeenschappen*, Heeswijk, Abdij van Berne, 2010.
- SCHRUERS P., e.a., *Christelijke gemeenschappen in deze tijd. Een bovenzaal met twee grote deuren*, Averbode, Altiora, 2001.
- VANLOOY L. (red), *Binnenste buiten, Pleidooi voor een aansprekende kerk*, Antwerpen, Halewijn, 2009.
- VAN DER VLOET J. (red), *De toekomst van de Parochie, hand- en werkboek*, Wommelgem, Den Gulden Engel, 1987.
- VAN KONINGSVELD M., *Werken in Gods Wijngaard. Praktische Theologische reflectie op het werk van pastoraal werkenden, s.l.*, Unibook, 2011.
- VANLANGENDONCK G., *Parochie in Vlaanderen en Brussel, een overzicht*, in JEAN BASTIAENS & GERT VANLANGENDONCK (red.), Antwerpen, Ucia, 2006.
- VAN SAANE J., *Geloofwaardig leiderschap*, Meinema, Zoetermeer, 2012.
- WAGENER J., *Slecht nieuws, Een handreiking bij de gespreksvoering*, Wetenschappelijke uitgeverij Bunge, Utrecht, 1996.

2. BIJDRAGEN IN VERZAMELWERKEN

- BROUWER R., *Continuïteit*, in DE GROOT K., DE ROEST H., SENGERS E. & STOPPELS S., *Levend Lichaam, Levend Lichaam, Dynamiek van christelijke geloofsgemeenschappen in Nederland*, Kok, Utrecht, 2007², blz. 132-164.
- DE FLEURQUIN L., *Flexibiliteit van het canonieke recht in de organisaties van de territoriale parochie*, in JEAN BASTIAENS & GERT VAN LANGENDONCK (RED.), *De parochie, een grensgeval*, Antwerpen, UCSIA, 2006, blz. 51-66.
- DE ROEST H., *Kerksluiting*, in DE GROOT K., DE ROEST H., SENGERS E. & STOPPELS S., *Levend Lichaam, Levend Lichaam, Dynamiek van christelijke geloofsgemeenschappen in Nederland*, Kok, Utrecht, 2007², blz. 199-239.
- DOBBELAERE K., BILLIET J. & VOYÉ L., *Religie en kerkbetrokkenheid naar een*

social gemarginaliseerde kerk?, in ABTS K., DOBBELAERE K. & VOYÉ L. (red.), *Nieuwe tijden, nieuwe mensen*, Tielt, Lannoo Campus, 2011, 143-172.

Peeters K., Inleiding, in PEE G. & VINDEVOGEL G., *Stiltegebieden in Vlaanderen, Leidraad bij het creëren van een landelijk stiltegebied*, Vlaamse Overheid, Brussel, 2006, blz. 5-6.

STEEN M., Inleiding, in STEEN M., (red.), *Parochie waarheen*, Antwerpen, Halewijn, 2013, blz. 5-10.

ZEGVELD A., *Worden wat God is: parochie, gemeenschap en pastoraat in de toekomst*, in BASTAENS J. & VAN LANGENDONCK G. (red.), *Op zoek naar gemeenschap in een godvergeten tijd*, Antwerpen, Ucsia, 2010.

3. ARTIKELS

ARENS A., *Parochie morgen – Bijbelse bezinning*, in *Kerkplein* 15 (2006) 3, blz. 3-6.

BORRAS A., *Waartoe Parochie? Oorsprong en zending van de parochiale gemeenschappen*, in *Collationes* 27 (1997) 4, blz.367-378.

DILLEN, A. KNIEPS T., DE MEY P., POLLEFEYT D., STEEN M., *Vitale kerkgemeenschappen ter plaatse, Reflecties over christelijke gemeenschap, lokaliteit en leiderschap*, in *Collationes. Tijdschrift voor Theologie en pastoraal*, 41 (2011) 1, blz. 5-28.

DE SUTTER L., *Een aanspreekbare parochie*, in *Kerkplein* 18 (2010) 2, blz. 8-10.

GOEDEFRUIT J., *De krachten bundelen is de boodschap*, in *Kerkplein* 20 (2012) 2.

HITCHINSON F., *Priesterraad van 9 december 2015*, in *Kerkplein*, jaargang 24 nr.1, februari 2016, blz. 18-21.

KIECKENS C. (ed. ad interim), *Edito250*, in *A+ Architecture en België. Atmosphères sacrales, matériau béton en lumière, technique chantier en communication*, 250 (2014) blz. 1.

PALLASMAA J., *L'expérience du sublime*, in *A+ Architecture en België. Atmosphères sacrales, matériau béton en lumière, technique chantier en communication*, 250 (2014) blz. 30-32.

RAES P., *Voor een huis een thuis is, moet het op maat van de bewoners zijn*, in *Kerkplein* 20 (2012) 2, blz. 2-7.

SOMERS D., *Mentir avec honnêteté*, in *A+ Architecture en België. Atmosphères sacrales, matériau béton en lumière, technique chantier en communication*, 250 (2014) blz. 18.

STEEN M., *Christelijke gemeenschapsvorming: vitaal!*, *Enkele reflecties*, in *Collationes* 41 (2011) 1, blz. 71-86.

VANDE VYVERE P., *Dekenale stuurgroepen van Eeklo en Sint-Niklaas over de nieuwe parochie: Lokale kerkgemeenschap volop toekomst bieden*, in *Kerkplein* 20 (2012) 2, blz. 13-16.

Van Innis J., *Immobilisme is nooit vruchtbaar*, in *Kerkplein* 20 (2012) 2, blz. 16-17.

- VAN DE VOORDE K., *Samen ploegen in Gods akker*, in *Kerkplein* 17 (2009) 5, blz. 8-9.
- VAN LOOY L., *Een dynamische parochie*, in *Kerkplein* 20 (2012) 2, blz. 1.
- VERHELST M., *Priesterraad over toekomst parochie*, in *Kerkplein* 13 (2004) 5, blz. 21.
- VOET C., *Proximité*, in *A+ Architecture en Belgique. Atmosphères sacrales, matériau béton en lumière, technique chantier en communication*, 250 (2014) 34-36.

4. KERKELIJKE DOCUMENTEN

- AARTSBISDOM MECHELEN-BRUSSEL - VICARIAAT VLAAMS-BRABANT EN MECHELEN, *Over parochies en parochiekerken, infoavonden*, maart 2012, blz. 2.
- BISDOM ANTWERPEN, *In gesprek over het kerkgebouw*, s.d., s.l..
- BISDOM ANTWERPEN, *Sjabloon parochiekerkenplan bisdom Antwerpen*. (rondgestuurd naar alle parochieverantwoordelijken)
- BISDOM BRUGGE, *Een toekomst voor de parochiekerken. Stappenplan voor de kerkfabrieken*. (rondgestuurd naar alle voorzitters van kerkfabrieken in het bisdom)
- BISDOM BRUGGE, *Een toekomst voor de parochiekerken. Stappenplan voor de Pastorale beleidsgroepen*. (rondgestuurd naar alle parochieteams en de pastoraal verantwoordelijken in het bisdom)
- BISDOM GENT TERRITORIALE PASTORAAL, *De Parochieploeg, beleidsnota, handreiking, spiritualiteit*, Gent, 1997.
- BONNY J., *Brief aan de pastoors en het parochieteam, aan de voorzitters van de kerkraden, aan de voorzitters van het centraal kerkbestuur*, Antwerpen, 2012.
- Codex Juris Canonici*, Brussel, Licap, Hilversum, Gooi & Sticht, 1983.
- DE JONGHE J., *De conceptnota "Een toekomst voor de Vlaamse parochiekerk" en de toekomst van de parochie*, s.d., s.l.
- DE KESEL J., *Brief aan de colleges van burgemeester en schepenen*, Brugge, 12 maart 2012.
- DE KESEL J., *Kerk zijn vandaag en de toekomst van de parochies Pastorale brief*, Persdienst Bisdom Brugge, Kerstmis 2011.
- D'HUYS K., CLOESEN L., OMBELETS R., LEVEN F., *Blikopener, Christelijke gemeenschappen in de toekomst in het bisdom Hasselt*, Hasselt, 2010.
- D'HUYS K. EN CHAMPAGNE A., *Een toekomst voor de parochiekerken, visietekst en plan van aanpak van het parochievicariaat en de dienst kerkfabrieken*; Hasselt, 2012.
- NEDERLANDSE BISSCHOPPENCONFERENTIE, *Het kerkgebouw als getuige van de Christelijke traditie*, september 2008, Rkkerk.nl, 15 (2008).
- SELDERSLAGHS W., *Handleiding bij het voorbereiden en voeren van de gesprekken tussen parochie (pastorale groep en kerkfabriek) en gemeente*, Antwerpen, januari 2012.

- VAN LOOY L., *De 'nieuwe parochie' Impulsvergadering voor parochieploegen, kerkfabrieken, dekenale conferenties, s.d, s.l.*
- VLAAMSE BISSCHOPPEN, *Richtlijnen van de Vlaamse bisschoppen voor het gebruik van de parochiekerken.*

5. DOCUMENTEN VAN DE BURGERLIJKE OVERHEDEN

- GEERT BOURGEOIS, *Conceptnota, Een toekomst voor de Vlaamse parochiekerk, Vlaamse Overheid, 24 juni 2011.*
- GEERT BOURGEOIS, *Omzendbrief 2014/2: Subsidies voor (niet-beschermd) gebouwen van de eredienst, gebouwen voor de openbare uitoefening van de niet-confessionele morele dienstverlening en crematoria, 2014.*
- RIJKSDIENST CULTUREEL ERFGOED, *Een toekomst voor kerkgebouwen, deel 1: Handreiking voor de herbestemming van kerken, Amersfoort, 2011.*
- SCHAUVLIEGE J., *Visienota. Een beleid voor immaterieel Cultureel Erfgoed, december 2010.*
- VLAAMS PARLEMENT, *Decreet betreffende onroerend erfgoed, Brussel, 12 juli 2013, artikel 11.2.11.*

6. ONUITGEGEVEN BRONNEN

- DEKORTE K., *Openingstoespraak bij Magda Zomert 2016, Brugge.*
- DERDE P., *De parochieploeg en haar mogelijke toekomst. Een studie in het licht van parochieploegen in het bisdom Gent, Masterproef tot verkrijging van de graad van Master in de godgeleerdheid en de godsdienstwetenschappen. Promotor Marc Steen, Leuven, 2013.*
- DE SUTTER L., *Kerkopbouw in de wissel. De onuitgegeven tekst die daar gebruikt werd is te vinden in bijlage 3*
- VAN LIER J., *Parochiekerkenplan Zwalm.*
- VAN WEEL C., *Pastorale eindverantwoordelijkheid en priestertekort in het Aartsbisdom Utrecht (Nederland) en het Bisdom Gent (België), Een Kerkrechtelijke vergelijking. Verhandeling, aangeboden tot het behalen van de graad van licentiaat in het Kerkelijk Recht. Promotor Prof dr. A.J.M. van der Helm, Leuven. 2006.*
- REMI VERWIMP, *onuitgegeven nota's bij de les Ekklesia, in de module Kerken, een werkwoord, in de opleiding Agogisch Theologisch Werker, Sociale Hogeschool Heverlee, 17 oktober 2007.*

7. DIGITALE BRONNEN

- www.cafeatallsaints.co.uk
www.circusplaneet.be
www.crkc.be

www.erfgoedcelbrugge.be

www.herbestemmingkerken.be

www.hln.be

www.katholiek.nl/opinie/de-kerk-als-vijand-van-het-kerkgebouw

www.kerknet.be

www.klaretalrendeert.be

www.kreuzung-helena.de

www.sankt-peter-koeln.de

www.thiscolossal.com/2015/12/skate-church-okuda-san-miguel

www.yot.be

INLEIDING

Wij trappen een open deur in. Overal horen en lezen we het, we voelen en zien het aan de basis in de parochies en in de instellingen met een verwijzing naar het christelijke en/of katholieke in hun naam, de christenheid is voorbij. Het rijke Roomse leven is definitief voorbij¹. Deze nieuwe situatie heeft gevolgen: zowel voor de vorm waarin wij als geloofsgemeenschap kerk-zijn in onze samenleving, maar minstens ook voor wat onze omgang met onze kerkgebouwen betreft.

Op zondag zitten de kerken niet meer vol met mensen. En als alle kerken op zondag wel vol mensen zouden stromen dan zijn er in Vlaanderen niet genoeg priesters om in elke kerk elke week een eucharistie voor te gaan en het aantal geëngageerde leken om voor te gaan in gebedsdiensten is ook niet zeer hoog. Kerkfabrieken beheren in naam van de gemeenten steeds meer kerkgebouwen die het grootste deel van het jaar leeg staan. Er is misschien nog een eucharistieviering naar aanleiding van het patroonsfeest, af en toe een uitvaart, sporadisch een doop² en hoogst uitzonderlijk een huwelijk. 'Het lijkt er steeds meer op dat de lokale kerken in West-Europa alleen nog een toekomst hebben in de vorm van een "tempelmodel". De kerk is dan enerzijds een dienstverlenende instelling ten behoeve van doop, zegening van relaties en uitvaart, een service-instituut, met een of twee beroepskrachten en een groepje vrijwilligers. Anderzijds is zij een kerk op afroep, beschikbaar *just in case*.'³

'Mensen verbinden zich aan een gemeente of parochie voor zover en naar de mate waarin deze hen verschaft wat ze verlangen. Doet zij dat niet, dan haken ze af. Zij blijven daarna ofwel op afstand van de kerk of zij verkennen andere kerkplekken. Ze zoeken een geloofsgemeenschap waar zij zich thuis voelen, liefst waar leeftijdsgenoten zijn, waar kinderen en jongeren zijn en waar de geloofsgemeenschap krachtens haar identiteit of haar opbouw enige vitaliteit uitstraalt. Daarbij komt dat zij ten aanzien van hun leven en geloof ook zelf wilden bepalen hoe ze deze vormgeven en zich weinig meer aantrekken van leergezag, van synodes en predikanten.'⁴

Een kerk is niet zomaar een gebouw dat aan de (christelijke) eredienst is toegewijd. Kerken hebben meerdere betekenislagen. Wij vinden een rake typering in het Doevendans en Gertjan van der Harst, twee bouwkundigen, die de kerk bekijken als een cultureel fenomeen dat het resultaat is van het denken van mensen en op zijn beurt het denken van mensen bepaalt: 'De kerk is zichtbaar aanwezig in het landschap dat door onze moderne samenleving is gevormd. Haar gebouwen vormen een erfgoed dat bijna tweeduizend jaar Europese cultuurgeschiedenis

¹ MARC REYNEBEAU, *Katholiek Vlaanderen, een beeldverhaal*, Lido, s.l., blz. 12.

² We kunnen ons de vraag stellen of het theologisch verantwoord is om dopen te organiseren in kerken waar de gemeenschap niet meer samenkomt op zondag. In hoeverre houden we dan rekening met het gegeven dat een doop een opname in een bestaande geloofsgemeenschap is.

³ HARRY BISSELING, HENK DE ROEST & PEET VALSTAR, *Meer dan hout en steen. Handboek voor sluiting en herbestemming van kerkgebouwen*, Boekencentrum, Zoetermeer, Tweede druk 2012, blz. 51.

⁴ H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 59-60.

omspant. Door hun krachtig beeld zijn ze nadrukkelijk aanwezig in de ruimte, en zo in ons bewustzijn; sprekend van een verleden dat niet ophoudt ons te boeien. Kerkgebouwen zijn onderdeel van ons collectief geheugen.⁵ Wij willen hier enkele betekenislagen van naderbij bekijken.

Ondertussen zijn de kosten voor het in stand houden van deze gebouwen enorm. Uit verschillende hoeken komt protest over de grote budgetten die gemeentes overmaken aan kerkfabrieken. Begrijpelijke kritiek. Het budget van overheden is niet onbeperkt. Je kan een euro maar één keer uitgeven. Overheden hebben nog veel andere projecten die subsidiëring verdienen. Andere belangengroepen gaan niet onterecht in het verweer tegen grote uitgaven voor het in stand houden van het (oude) kerkelijk patrimonium. Hier moet wel aangestipt worden dat 70 % van de gemeentelijke toelage bedoeld is om het in stand houden van de kerkgebouwen. We zullen verderop de vraag stellen of dit de taak moet blijven van een kerkfabriek in zijn huidige vorm. Weegt het argument 'erfgoed' zwaar genoeg om al deze gebouwen in Vlaanderen in stand te houden? En zo ja, is dit een taak van de geloofsgemeenschap die er (sporadisch) samenkomt.

'Nietzsche stelde als eerste hardop de vraag naar de betekenis van het kerkgebouw in een zich moderniserende wereld.'⁶ Het onderwerp herbesteding of sluiting (en hier en daar de optie afbraak) van een kerkgebouw ter sprake brengen, kan her en der heel veel emoties en weerstand oproepen. Bisschop Johan Bonny schrijft in het voorwoord van 'Het open kerkgebouw' terecht "Wie eraan wil raken, zal vlug weten hoeveel geesten van levenden en doden weer wakker worden."⁷ "De verwachting die kardinaal Eijk uitsprak dat de komende jaren alleen al in het aartsbisdom Utrecht 280 kerken zullen sluiten stuit op veel onbegrip. Overal in West-Europa waar de ontkerkelijking toeneemt en het instituut kerk kerkgebouwen sluit, roept dit bij velen — en niet slechts bij gelovigen — heftige emoties op."⁸

Herbesteding is lang niet alleen van toepassing op kerken. Herbesteding is niet iets nieuw van onze tijd. Toen ik als humaniorastudent low-budget op reis ging met de tent en de fiets, logeerden we in de achtertuin bij mensen die in de dorpskerk hun gezinswoning hadden ingericht.

'Herbesteding is van alle tijden. In het verre verleden ging het vaak om machtswisselingen: gebouwen en structuren bleven bestaan, maar het gebruik en de symboliek veranderden. Zo werd de Aya Sophia in Istanbul rond 540 gebouwd als een kerk en na verovering van de stad door de Turken in 1453 herbestedd tot moskee. Bij de kathedraal van Sevilla ging het precies andersom: toen de Moren in 1248 uit Spanje waren verdreven, werd de moskee een katholieke kerk. In Nederland veranderde het Amsterdamse stadhuis op de Dam ten tijde van Napoleon in een koninklijk paleis. Tal van kastelen zijn na de riddertijd omgebouwd tot luxueuze buitens.

⁵ KEES DOEVENDANS EN GERTJAN VAN DER HARST (red.), *Het kerkgebouw in het postindustriële landschap*, Zoetermeer, Boekencentrum, 2004, blz. 7.

⁶ SYLVAIN DE BLEECKERE & ROEL DE RIDDER, *Het open kerkgebouw*, Kalmthout, Pelckmans, 2014, blz. 40.

⁷ S. DE BLEECKERE & R. DE RIDDER, *Het open kerkgebouw*, blz. 7.

⁸ K. DE WILDT & R. PLUM, *De kerk als vijand van het kerkgebouw?* (12 februari 2015); <http://www.katholiek.nl/opinie/de-kerk-als-vijand-van-het-kerkgebouw> (toegang 20.02.2015)

Later waren ook militaire uitvindingen onbedoeld een stimulans voor herbestemming, omdat ze verdedigingswerken nutteloos en dus overbodig maakten. Nadat de vestingwallen rond de steden aan het einde van de negentiende eeuw hun militaire functie verloren, werden vele verbouwd tot singels, met aangrenzende stadsparken en villawijken.⁹

We kunnen allemaal voorbeelden noemen en aantonen van herbestemming. Een fabriekshal werd een cultureel centrum of een wooneenheid, een kerk een winkelcentrum of een restaurant, een voormalig postgebouw een administratief centrum of een shoppingmall, een gewezen legerkazerne doet dienst als opvangplaats voor vluchtelingen, een in verval geraakte boerderij wordt een woonerf, in de Sint-Antoniuswijk in Vorst werd een zwembad omgebouwd tot een moskee...

Lange tijd was het adagio van de bouwheren: in onbruik geraakte gebouwen worden gesloopt en er komt nieuwbouw voor in de plaats. De laatste decennia is er een evolutie gekomen in het denken en doen. Ecologie en economie worden ingerekend in het bouwproces. Herbestemming wordt meer en meer een normale zaak. Dat neemt niet weg dat er altijd discussie zal zijn over wat behouden blijft en moet behouden blijven en wat er aangepast en vernieuwd kan worden.

'Omdat het bestaande nooit precies op maat is voor een nieuwe functie, zijn altijd aanpassingen en inpassingen nodig. De plek moet zich voegen naar nieuwe gebruikers en functies, en andersom... Het ontwerp moet functioneel zijn, gebouwd kunnen worden, betaalbaar blijven, voldoen aan alle wettelijke eisen en regels.'¹⁰

In deze thesis beginnen we met een eerste verkenning van ons thema rond de toekomstige bestemmingen van kerkgebouwen in Vlaanderen. Daarna bekijken we van naderbij het zogenaamde kerkenplan dat vanuit de nota Bourgeois op gang is gekomen. Deze twee onderdelen zijn enkel de basis waarop wij in een laatste hoofdstuk willen nadenken over de pastorale uitdagingen die dit met zich meebrengt.

⁹ MARINKE STEENHUIS EN PAUL MEURS, *Herbestemming in Nederland. Nieuw gebruik van stad en land*, NAI Uitgevers in samenwerking met Nationaal Programma Herbestemming, Amsterdam, 2011, blz. 6.

¹⁰ MARINKE STEENHUIS EN PAUL MEURS, *Herbestemming in Nederland*. blz. 11-12.

HOOFDSTUK I.

DE VRAAG NAAR DE TOEKOMST VAN HET KERKGEBOUWENBESTAND IN VLAANDEREN. EEN EERSTE VERKENNING.

'Il en va des architectes comme des politiciens.
Nous gardons ceux que nous croyons le plus,
même si nous savons qu'ils mentent eux aussi.'¹¹

¹¹ D. SOMERS, *Mentir avec honnêteté*, in *A+ Architecture en Belgique. Atmosphères sacrales, matériau béton en lumière, technique chantier en communication*, 250 (2014) 18.

Dit eerste hoofdstuk is bedoeld als een verkenning van onze thematiek. Hierin zetten we vier stappen. Om te spreken over mogelijke toekomstige bestemmingen van de kerkgebouwen in Vlaanderen moeten we eerst zicht hebben op de herkomst en hun actuele statuut. Dit brengt ons tot de unieke situatie van het kerkgebouw in België in het spoor van het concordaat van Napoleon. In de tweede stap maken we enkele reflecties rond de spontane vaststelling: de kerkgebouwen in Vlaanderen zijn leeg. Is dit wel de volledige toedracht van de zaak? Wat leeft hierrond? Ten derde willen we om het thema van de aan de gang zijnde zoektocht naar nieuwe bestemmingen van Vlaamse kerkgebouwen te concretiseren, enkele voorbeelden geven van herbestemmingen. In de vierde stap behandelen we de nood aan een langetermijnvisie, zoals die door de zogenaamde nota Bourgeois op gang is gekomen. De uitwerking van het kerkenplan dat eruit volgt, is dan onderwerp van ons tweede hoofdstuk.

A. DE UNIEKE SITUATIE VAN HET KERKGEBOUW IN VLAANDEREN

Dit werk spitst zich toe op de vraag naar bestemming en mogelijke herbestemming van kerkgebouwen in Vlaanderen, met die eigen situatie waarbij sinds de 'Code Napoleon' uit 1804 het merendeel van de kerkgebouwen in eigendom zijn van de plaatselijke gemeenten. 'De Belgische staat nam de overheidsrol van de Franse staat over en waarborgde dus in ruil voor de in het kielzorg van de Franse Revolutie gesecculariseerde kerkelijke goederen, zowel het materiële onderhoud van de kerkgebouwen als de betaling van de clerus.'¹² Daarin verschillen wij van de ons omliggende buurlanden waar kerkgebouwen in de regel eigendom zijn van de plaatselijke geloofsgemeenschap.

'Dat in ons land de relatie tussen openbare eredienst en staat niet volledig werd doorprikt, vindt zijn oorsprong in de Franse revolutie. De Franse constitutie van 1791 voorzag in een volledige scheiding tussen Staat en godsdienst én in godsdienstvrijheid. Door het opnemen van onze gewesten in de Franse republiek in 1795, was deze wetgeving hier ook geldig. Dit was ook het geval voor het concordaat van 1801 tussen Napoleon en paus Pius VII, dat bekrachtigd werd in 1802. Dit bepaalde de erkenning van de rooms-katholieke godsdienst, echter niet als staatsgodsdienst, maar als godsdienst van de meerderheid van de Franse burgers.'¹³

De eigendomstitel van kerken in Vlaanderen blijkt in de praktijk een beschermende situatie te zijn voor de kerk als monument. Heel anders dan in Nederland, zal er in Vlaanderen zelden overgegaan worden tot sloop of verkoop van een kerk. In Nederland zijn kerkgenootschappen eigenaar van de kerkgebouwen. Een krimpend aantal leden van die kerkgenootschappen lukken er

¹² S. DE BLEECKERE & R. DE RIDDER, *Het open kerkgebouw*, blz. 67.

¹³ JULIE AERTS, JAN JASPERS, JAN KLINCKAERT, DIMITRI STEVENS EN ANNEMIE VAN DYCK, *Atlas van het religieus erfgoed in Vlaanderen*, Heverlee, Abdij van Park, 2014, blz. 45.

soms niet meer in om de kosten te dragen voor het onderhoud. Dan kan een kerk verkocht worden aan de meest biedende om met de opbrengst eventueel een nieuwe behuizing voor de geloofsgemeenschap (mee) te financieren. De Nederlandse bisschoppen zijn zich daar ten zeerste van bewust.¹⁴

'In Nederland komen kerkgebouwen echter volledig ten laste van de parochiegemeenschappen. De Rooms-katholieke parochies zijn voor hun inkomsten afhankelijk van de vrijwillige bijdrage van de gelovigen. Zij besteden op dit moment gemiddeld bijna 40% van hun uitgaven aan gebouwen. Dat is een te groot deel van hun inkomsten in vergelijking met andere noodzakelijke uitgaven: kosten voor pastoraat en evangelisatie, de honorering van priester, diakens, pastoraal werkers, de kosten voor vieringen en de bijdragen aan het bisdom. Er zijn bisdommen die daarom als norm hanteren dat een parochie 25% van haar kosten mag besteden aan het beheer en onderhoud van haar kerkelijke gebouwen.'¹⁵

De reeds hoger geciteerde De Bleeckere en De Ridder verwijzen naar de eigen Belgische situatie en vellen onmiddellijk ook een oordeel:

'Het hoger vernoemde concordaat van Napoleon met het Vaticaan, overgenomen en bekrachtigd door de nieuwe Belgische staat, waarborgt de financiële tussenkomst van de overheid voor het onderhoud van kerkgebouwen. Maar nu in Vlaanderen het fenomeen van "het lege kerkgebouw" in combinatie met de noodzaak van de publieke overheden om hun begrotingen in evenwicht te krijgen acuut opduikt, begint het Nederlandse economische discours ook hier een gehoor te vinden. De kerkfabrieken en de kerkelijke overheden, zo blijkt nu, zijn in Vlaanderen enorm verwend. Zolang er een aantal kerkgangers waren, hoefden de parochiepriesters en de kerkfabrieken zich geen zorgen te maken. Er is immers altijd de wettelijk geregelde rugdekking waar ze op konden rekenen. Dat is in se nog steeds een unieke situatie in Europa.'¹⁶

B. HET LEGE KERKGEBOUW IS MISSCHIEN TOCH NIET ZO LEEG: RELIGIEUZE EN MAATSCHAPPELIJKE BETEKENIS

Een kerk betekent meer dan het gebouw waar de geloofsgemeenschap op zondag eucharistie viert. Het merendeel van de Vlaamse burgers zal trouwens niet in de eerste plaats denken aan eucharistievieringen, maar eerder aan de plek waar een familielid de uitvaart kreeg, of waar mensen zelf gedoopt werden, hun eerste communie deden of gevormd werden. Wij lezen in doopaanvragen van jonge ouders een motivering voor deze of gene kerk omdat ze daar zelf een rite-de-passage achter de rug hebben. Niet de plek waar zij met de geloofsgemeenschap samenkomen om te vieren is het argument; wegens het overgrote deel van de

¹⁴ NEDERLANDSE BISSCHOPPENCONFERENTIE, *Het kerkgebouw als getuige van de christelijke traditie*, september 2008, Rkkerk.nl, 15 (2008).

¹⁵ JAAP BROEKHUIZE, *Gebouwenbeleid van de grote kerkgenootschappen*, in H. BISSSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 85.

¹⁶ S. DE BLEECKERE & R. DE RIDDER, *Het open kerkgebouw*, blz. 36.

doopaanvragen wordt gesteld door mensen die geen enkele band meer hebben met de vierende gemeenschap op zondag.

'Wat ons opvalt in deze discussie is dat zij die sluiting van kerkgebouwen voorstaan een zeer specifieke geloofsopvatting hebben en vaak lijken te lijden aan een gebrek aan historisch besef. Als liturgie gereduceerd wordt tot de zondagse eucharistieviering, gaat men voorbij aan de liturgische rijkdom die er naast de eredienst bestaat. Een kerkgebouw is meer dan een plaats waar men slechts zondags ter communie gaat.'¹⁷ Toeristen bezoeken kerken overal ter wereld. Dat bezoek kan uit religieuze overweging zijn, maar kan vele andere redenen hebben. De cultuur-historische waarde van de kerkgebouwen speelt daarbij een hoofdrol. Zo is het ook te verklaren dat er niet-gelovigen zich inzetten voor het behoud van een kerkgebouw.

Kerken waar niet op regelmatige basis op zondag samengekomen wordt, worden ervaren als lege kerken. Maar is het kerkgebouw leeg? Schilderijen van lege middeleeuwse kerken tonen leegte, in die zin dat die kerken toen niet vol stoelen stonden.

'Vandaag vormen juist die stoelen een grote belemmering om het kerkgebouw multifunctioneel te gebruiken. De schilderijen van Neefs¹⁸ laten zien hoe het kerkgebouw functioneerde als monumentaal overdekt publiek plein, waar moeders zich met hun kinderen vrij bewogen, waar kleine groepen met elkaar praatten, waar koppels wellicht afspraken maakten, terwijl ondertussen gelovigen een mis bijwoonden aan een zijaltaar.'¹⁹

'Er is ook een groeiende interesse in religieus erfgoed, als "plaatsen van bezinning en verstillig"...'²⁰ In onze wereld vol lawaai zijn er bijna geen stilteplekken meer te vinden. Kris Peeters motiveert in de inleiding van een brochure over stille plekken in Vlaanderen de noodzaak voor de samenleving aan stille plekken: 'Auto's, vliegtuigen, muziek, de drukte van een mensenmassa... we worden er bijna 24 uur per dag aan blootgesteld. We zijn het zo gewoon maar snakken steeds meer naar een moment van rust en stilte... Ook in drukke steden vinden we rustige plekken waar we even op adem kunnen komen zoals kloosters, begijnhoven, binnenpleinen en parken.'²¹ Deze brochure heeft vooral tot doel om gemeentebesturen, landbouwers (en hun verenigingen) en omwonenden attent te maken op de waarde van stille plekken. Daartoe geeft de tekst ook veel aanzetten en tips om de leefomgeving op het platteland stiller te maken. Het mag dan opvallen dat de minister van landbouw en leefomgeving in zijn voorwoord uitdrukkelijk verwijst naar plekken van religieus erfgoed als plaatsen van stilte in de stad. Ook al worden

¹⁷ K. DE WILDT & R. PLUM, *De kerk als vijand van het kerkgebouw?* (gepubliceerd op 12 februari 2015); <http://www.katholiek.nl/opinie/de-kerk-als-vijand-van-het-kerkgebouw> (toegang 20.02.2015)

¹⁸ Zie afbeeldingen in bijlage 1 en 2

¹⁹ S. DE BLEECKERE & R. DE RIDDER, *Het open kerkgebouw*, blz. 51.

²⁰ H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 17.

²¹ KRIS PEETERS, *Inleiding*, in GILKE PEE & GISELA VINDEVOGEL, *Stiltegebieden in Vlaanderen, Leidraad bij het creëren van een landelijk stiltegebied*, Vlaamse Overheid, Brussel, 2006, blz. 5.

parochiekerken hier niet uitdrukkelijk genoemd, toch durven wij stellen dat er kerken zijn in dorpen en steden die kunnen functioneren als plekken van stilte.

Moet het ons verbazen dat het tijdschrift *A+ Architecture in België* zijn 250^{ste} nummer helemaal wijdt aan de 'Atmosphères sacrales'²².

'Aujourd'hui, le concept d'espace 'sacré' n'est plus directement lié à la religion. (...) Corollaire du changement de statut de l'église romaine catholique au sein de la société, ces lieux ont acquis un autre sens. La lumière zénithale, la promenade avec vue sur le paysage, le temps de l'espace pour le silence et les adieux. Tous ces éléments concourent à créer une nouvelle expérience architecturale qui entend renouveler avec le sens premier de 'recevoir' et de 'prendre de la distance'.²³

Christian Kieckens en Thomas Man gaan in hun bijdrage in dit nummer dieper in op de vraag naar spiritualiteit:

'L'être humain a toujours eu besoin de "lieux intermédiaires" ou l'indicible et le vide se font presque tangibles. Si autrefois des espaces naturels ont pu jouer ce rôle, dans l'espace urbanisé, c'est dans les églises et autres "temples" que l'on a été contraint de rechercher le salut. Aujourd'hui, les édifices canonisés se divertent de leur fidèles et il est temps de se pencher sur ce que la sacralité peut encore signifier dans l'architecture et la société.'²⁴

De auteurs noemen plekken van sacraliteit van levensbelang in een tijd waar de kerk niet meer hét zingevingsinstituut is. Ze bedoelen daarbij vooral twee groepen: ten eerste de 'croyants séculiers'²⁵, zij die een gelovige opvoeding, in welke geloofstraditie ook, hebben gekregen maar daar later geen praktijk aan koppelen. Verder ook de vrijzinnigen die al te snel als ongelovig worden afgedaan omdat ze niet tot een geloofstraditie behoren. Ook deze laatste groep leeft met een geloof in broederschap of in het goede leven. Al te snel wordt vergeten dat deze groep ook nood heeft aan 'espaces sacrés'²⁶.

Juhani Pallasmaa²⁷ onderzoekt wat een architecturale ruimte tot een sacrale ruimte maakt. De architect hoeft niet noodzakelijk de sacraliteit beoogd te hebben. Sacraliteit ontstaat daar waar het alledaagse overstegen wordt in het gebouw.

²² *A+ Architecture en Belgique. Atmosphères sacrales, matériau béton en lumière, technique chantier en communication*, 250 (2014).

²³ CHRISTIAN KIECKENS (ed. ad interim), *Edito250*, in *A+ Architecture en Belgique. Atmosphères sacrales, matériau béton en lumière, technique chantier en communication*, 250 (2014) blz. 1.

²⁴ CHRISTIAN KIECKENS EN THOMAS MARTIN, *Je crois en ce que je construis*, in *A+ Architecture en Belgique. Atmosphères sacrales, matériau béton en lumière, technique chantier en communication*, 250 (2014) blz. 27.

²⁵ CHRISTIAN KIECKENS EN THOMAS MARTIN, *Je crois en ce que je construis*, in *A+ Architecture en Belgique. Atmosphères sacrales, matériau béton en lumière, technique chantier en communication*, 250 (2014) blz. 28.

²⁶ CHRISTIAN KIECKENS EN THOMAS MARTIN, *Je crois en ce que je construis*, in *A+ Architecture en Belgique. Atmosphères sacrales, matériau béton en lumière, technique chantier en communication*, 250 (2014) blz. 28.

²⁷ JUHANI PALLASMAA, *L'expérience du sublime*, in *A+ Architecture en Belgique. Atmosphères sacrales, matériau béton en lumière, technique chantier en communication*, 250 (2014) blz. 30-32.

Mensen hebben sacrale gevoelens wanneer de schoonheid van een landschap hen treft. 'Les pyramides égyptiennes ou le péristyle de temple de Karnak créent un silence sublime et absolu à travers leurs immenses structures en pierre à une échelle surhumaine. Ce sont des structures et des espaces qui semblent avoir surgi avant la création du temps.'²⁸

De sacrale ruimte roept de bezoeker op, appelleert. 'Si l'on peut concevoir l'espace sacré plus largement que dans son acceptation religieuse, il reste lié à la mort et à la contemplation de la vie.'²⁹ Een ruimte die als sacraal ervaren wordt is heel dikwijls monumentaal. De afmetingen zijn hoger en breder dan strikt genomen voor de functionaliteit nodig is.³⁰

Niet elke kerk kan fungeren als een stille plek. Heel wat kerken staan in het centrum van dorpen en steden of langs drukke verkeerswegen. Op die plaatsen kan het omgevingsgeluid doordringen tot binnen het kerkgebouw en zodoende deze plek niet tot stilteplek maken.

Het kerkgebouw is een plek voor de ontwikkeling van sociaal kapitaal. "De enorme populariteit van kerkgebouwen onder toeristen en ook onder hen die zich uit niet-religieuze motieven voor deze gebouwen inzetten, geeft aan dat het kerkgebouw een belangrijke functie vervult die boven die van de zondagsmis uitstijgt. Hoevelen bezoeken de kerken niet op vakantie of tijdens een dagje uit om daar een kaarsje te branden of de unieke sfeer te proeven. De Vlaams minister van leefmilieu, natuur & cultuur schrijft in een motiverende bladzijde voorin de Atlas van het religieus erfgoed in Vlaanderen dat 'erfgoed bezoeken en beleven' een van de meest populaire culturele activiteiten in Vlaanderen is.³¹ Ook als gebouw is de kerk een uitdrukking van onze cultuur en daar hebben we best met velen zorg voor te dragen.

Voor de zichtbaarheid van het christelijk (i.c. katholieke) geloof in de grotere ruimte, zijn kerktorens in het Vlaamse landschap niet zonder betekenis. Op het platteland zijn de torens zijn wegwijzers naar bewoning.

Kanunnik Ludo Collin, voorzitter van CRKC vzw motiveert waarom we met alle betrokkenen de plicht hebben om zorg te dragen voor ons kerkelijk cultureel erfgoed:

'Religie maakt integrerend deel uit van onze cultuur en heeft in belangrijke mate de ontwikkelingsgeschiedenis van Vlaanderen beïnvloed of richting gegeven. In het erfgoedlandschap zijn de sporen van (de voornamelijk christelijke) religie en haar interactie met het maatschappelijke leven alomtegenwoordig. Het religieus erfgoed behoort tot het collectief geheugen. In een steeds verder seculariserende samenleving wordt de omgang met dit religieus erfgoed echter minder vanzelfsprekend en treedt er zelfs een vervreemding op. Het behoort tot de opdracht

²⁸ JUHANI PALLASMAA, *L'expérience du sublime*, in *A+ Architecture en Belgique. Atmosphères sacrales, matériau béton en lumière, technique chantier en communication*, 250 (2014) blz. 32.

²⁹ CAROLINE VOET, *Proximité*, in *A+ Architecture en Belgique. Atmosphères sacrales, matériau béton en lumière, technique chantier en communication*, 250 (2014) blz. 36.

³⁰ CAROLINE VOET, *Proximité*, in *A+ Architecture en Belgique. Atmosphères sacrales, matériau béton en lumière, technique chantier en communication*, 250 (2014) blz. 34-36.

³¹ JULIE AERTS E.A., *Atlas van het religieus erfgoed in Vlaanderen*, Heverlee, Abdij van Park, 2014, blz. 11.

van de erfgoedsector en in het bijzonder het Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur (CRKC) de grote groep, vaak vrijwillig geëngageerde beheerders van religieus erfgoed te begeleiden en te ondersteunen in hun moeilijke beheerstaak, maar ook het publiek (opnieuw) kennis te laten maken met dit rijke erfgoed en het bewust te maken van het belang en de betekenis van dit bijzonder waarde(n)volle erfgoed. De aanwezigheid van een breed publiek draagvlak biedt waarborgen voor het behoud en de valorisatie van dit erfgoed en zijn vele betekenislagen. Dit geldt overigens niet alleen voor het erfgoed van de rooms-katholieke eredienst, maar ook voor dat van alle andere (erkende) erediensten. Dit is slechts mogelijk door een complementair en goed gecoördineerd beleid tussen de (vrijwillige) erfgoedhouders, de kerkelijke en religieuze overheden, burgerlijke overheden en alle betrokken erfgoedfactoren, met vooral veel ruimte voor overleg en afstemming, maar ook aandacht en respect voor de bevoegdheden, de eigenheid, de missie en de mogelijkheden van elk van deze actoren.³²

Als centraal ankerpunt in stad of dorp getuigt de kerk van een visie op samenleving die deze van de eigen geloofsgemeenschap overstijgt: zij is open voor iedereen die de behoefte voelt om even op adem te komen in de hectiek van ons bestaan. 'Het is een van de laatste plaatsen in de samenleving waar even niks meer hoeft en je gewoon kunt zijn.'³³ Dit bredere betekenisperspectief van een kerk als gebouw maakt net dat ook niet-kerkbetrokkenen en mensen die niet geloven toch in het verweer gaan bij dreigend verdwijnen van kerkgebouwen.

'Uit onderzoek in Groot-Brittannië is naar voren gekomen dat geloofsgemeenschappen substantieel bijdragen aan samenlevingsopbouw (community development) door hun aanwezigheid en hun vrijwilligers, maar vooral ook door het organiseren van samenwerking tussen verschillende partijen, door betrokkenheid in lokaal bestuur en door de beschikbaarheid van kerkgebouwen.'³⁴ Vanuit de resultaten van dit onderzoek mogen wij mee het pleidooi voeren dat kerkgebouwen worden gebruikt 'voor het ontwikkelen van sociaal kapitaal. Er zijn verbindingen mogelijk met niet-kerkelijke instellingen en kerkgebouwen kunnen daarin opnieuw een dorps- of wijkfunctie krijgen.'³⁵ Creatief nadenken kan nieuwe functies toebedelen aan een kerkgebouw. De nieuwe functie hoeft dan niet in de eerste plaats religieus van aard te zijn. 'Daarbij wijzen we nadrukkelijk ook op andere waarden van een kerkgebouw: het is vaak een baken in de omgeving, het heeft een cultuurhistorische waarde of past goed in het straatbeeld of dorpsgezicht.'³⁶

Veel opmerkingen en commentaren verwijten de katholieke geloofsgemeenschappen dat ze veel te veel geld krijgen. Deze opmerkingen over die subsidiëring gaan er vaak aan voorbij dat het leeuwendeel (70 %) van de gelden gebruikt moet worden voor het onderhoud van het gebouw. Wij kunnen in de zorg

³² Ludo Collin, *Woord Vooraf*, in JULIE AERTS E.A., *Atlas van het religieus erfgoed in Vlaanderen*, Heverlee, Abdij van Park, 2014, blz. 13.

³³ K. DE WILDT & R. PLUM, *De kerk als vijand van het kerkgebouw?* (12 februari 2015); <http://www.katholiek.nl/opinie/de-kerk-als-vijand-van-het-kerkgebouw> (toegang 20.02.2015)

³⁴ REIN BROUWER, *Geloven in gemeenschap. Het verhaal van een protestantse geloofsgemeenschap*, Kok, Kampen, 2009, blz. 113.

³⁵ H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 17.

³⁶ H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 17.

voor onze kerkgebouwen ook niet miskennen dat er heel veel vrijwilligerstijd en – energie geïnvesteerd wordt. Parochieploegen, plaatselijke teams en het meest nog de leden van de kerkfabriek dragen zorg voor de gebouwen. Deze mensen presteren vele onbetaalde uren in het opmaken van begrotingen en opvolgen van onderhoudswerkzaamheden.

Architect Robert Winkel, die het herbestemmingsproject van het pakhuis in Jobsveem begeleidde tot een woonblok met lofts, stelt: "Het is een wijdverbreid misverstand dat normalisatie en regelgeving herbestemming en innovatie onmogelijk maken. De kennis van regelgeving, samenwerking met deskundigen en creativiteit maken dat bijzondere en niet-alledaagse oplossingen mogelijk worden."³⁷

'Bij herbestemming van een gebouw zullen de kosten van onderhoud niet zakken. De herbestemming kan echter wel maken dat het gebruik van het gebouw de kost verantwoordt omdat de nieuwe bestemming een groter maatschappelijk draagvlak kan krijgen of een nutsfunctie voor vele mensen in de samenleving resulteert. Onrendabele investeringen zijn niet per definitie weggegooid geld, 'zolang er een balans bestaat tussen het tekort op een project en het effect op stad en samenleving, is dit nog steeds een aanpak die hard nodig is om verbetering van dorpen en steden op gang te brengen.'³⁸

Op dinsdag 12 april organiseerde MAGDA (bij de voorbeelden van herbestemming zullen we het initiatief van Yot in de Magdalenakerk uitvoerig behandelen, n.v.d.r.) een inspiratienamiddag.³⁹ Tom Callebaut gaf op die studiedag een duiding bij het project. Uit zijn presentatie lichten we een element.⁴⁰ De architect vertelt dat hij op dit moment bezig is aan een doctoraat waarin hij onderzoekt of we niet gebaat zijn bij de term 'genereuze ruimte'. Daarvoor is het volgens Callebaut nodig om integraal te denken om zo het begrip van de eigen spirituele traditie te verruimen. 'Het kerkgebouw was vroeger meer een open ruimte. Wat houdt ons tegen om opnieuw kerkdeuren letterlijk en figuurlijk open te zetten? Laten we ruimte creëren zodat de essentie uit de beide werelden kunnen samenbrengen. Onze Vlaamse samenleving kan er in zijn geheel bij gebaat zijn als we onze kerkgebouwen openstellen voor ander denkpatronen en er werkplaatsen van ontmoeting organiseren.'⁴¹

C. VOORBEELDEN VAN HERBESTEMMING

Woorden wekken, voorbeelden strekken. Heel veel voorbeelden van herbestemming in België en de ons omringende landen, zijn te vinden op

³⁷ MARINKE STEENHUIS EN PAUL MEURS, *Herbestemming in Nederland*, blz. 30.

³⁸ MARINKE STEENHUIS EN PAUL MEURS, *Herbestemming in Nederland*, blz. 12.

³⁹ <http://www.yot.be/nl/aanbod/projecten/magda-604.html> (toegang 26 juli 2016).

⁴⁰ http://www.erfgoedcelbrugge.be/images/filelib/MAGDATomCallebautpdf_1260.pdf (toegang 26 juli 2017)

⁴¹ <http://www.yot.be/nl/aanbod/projecten/magda-604.html> (toegang 26 juli 2016).

<http://www.herbestemmingkerken.be>. Naast deze verzameling hebben wij nog enkele sprekende voorbeelden. Zij getuigen stuk voor stuk van het positieve resultaat dat kan geleverd worden wanneer creatief wordt nagedacht.

1. BELGIË

a. Van Magdalenakerk naar Yot, en van Yot naar MAGDA

In de Magdalenakerk in Brugge ontstond 15 jaar geleden de groep Yot. Waarschijnlijk is dit de eerste groep die in Vlaanderen constructief probeerde na te denken over de toekomst van een stukje religieus erfgoed. Met die naam *Yot* wordt verwezen naar de kleinste letter uit het Hebreeuwse alfabet. Deze letter heeft wel grote betekenis. Zo wil YOT als kleine organisatie beweging brengen op het domein van zingeving en spiritualiteit.⁴² Yot benoemt zichzelf als een labo, een laboratorium waar experimenten een plek vinden. Het was een experiment om de inrichting van de parochiekerk in 2002, toen Brugge culturele hoofdstad van Europa was, heel anders te denken. Als meest opvallende element kwam er een 'symboolvlak' in het kerkschip.⁴³

De Magdalenakerk is nog steeds parochiekerk, al zijn er sinds twee jaar geen zondagsvieringen meer. De kerk en de pastorie worden door de kerkfabriek ter beschikking gesteld van het Yot. Ondertussen kunnen er wel nog afspraken gemaakt worden voor dopen, huwelijken en uitvaarten.⁴⁴ Tijdens de zomer is er elk jaar een project onder de noemer 'MAGDA zomert', dat mee inspeelt op de voorbij komende toerist. Dit jaar is er een tentoonstelling te zien met werken van studenten van architect en docent Geert Callebaut⁴⁵. Zij werkten een jaar lang rond een mogelijk toekomstplan voor de Magdalenakerk. Niet alleen de studenten stonden voor de vraag welke toekomst ze voor de Magdalenakerk konden bedenken. Aan elke bezoeker van de tentoonstelling werd die vraag gesteld.

Met dit project is men heel trouw aan de opzet: 'Magda is een denkproces rond een nieuwe invulling van de Magdalenakerk waarbij het maatschappelijk gebruik en de spirituele traditie elkaar versterken.'⁴⁶ In die zin sluit het opzet van MAGDA aan bij wat betoogd werd in punt B van dit hoofdstuk: MAGDA speelt in op thema's die ertoe doen in een mensenleven. Wie leeft, stoot vroeg of laat op het levensmysterie, het 'waarom leven wij'? Op die manier gaat MAGDA voorbij aan de opdeling tussen gelovigen en niet-gelovigen.⁴⁷

⁴² http://www.yot.be/nl/yot/wat_is_yot/wat_is_yot_-6.html (toegang 26 juli 2016).

⁴³ Zie afbeelding in bijlage 3

⁴⁴ <http://www.yot.be/data/02%20MAGDALENAKERK/Gebruik/Liturgie> (toegang 26.07.2016).

⁴⁵ Derde bachelor interieurarchitectuur KU Leuven OPO 65 explicitstudio 'erfgoed en authenticiteit' AJ 2016-2016, sem 2

⁴⁶ <http://yot.be/data/03%20WERKING/PROJECT/Magda/MAGDA%20-%20krachtlijnen.pdf> (toegang 26.07.2016).

⁴⁷ <http://yot.be/data/03%20WERKING/PROJECT/Magda/MAGDA%20-%20krachtlijnen.pdf> (toegang 26.07.2016).

Yot en Magda ontstonden wel om en rond de Magdalenakerk in Brugge, maar willen verder kijken. 'Een herwaardering van het kerkgebouw tot een plaats waar het heilige en het wereldse verbonden worden. En dit zonder de kerk te ontwijden of een strikt ruimtelijke scheiding te maken in het kerkgebouw voor de verschillende functies.'⁴⁸

b. Circuskerk, circusplaneet⁴⁹ in de kerk van Malem in Gent⁵⁰

Op 6 februari 2015 heeft Circusplaneet de kerk van Malem in een buitenwijk van Gent gekocht. De vele troeven van de kerk, waaronder de ligging, de hoge ruimtes, de algemene staat van het gebouw, maken dit gebouw zeer geschikt voor de activiteiten. De kansen die zo'n extra ruimte aan onze vereniging kan bieden, zijn enorm: de extra capaciteit in onze lessen, de extra mogelijkheid tot training, de mogelijkheid om onze buurtprojecten verder uit te bouwen, de mogelijkheid om ons artistiek verder te ontwikkelen, de kans om ook tijdens de schooluren activiteiten aan te bieden.

'Circusplaneet is sinds 2009 op zoek naar een nieuwe locatie. De herbestemming van een kerkgebouw hebben we altijd als een mogelijke piste gezien. Kerkgebouwen zijn hoog en circus heeft hoogte nodig. Kerken zijn ook inspirerende plekken en dragen een geschiedenis van maatschappelijk engagement en gemeenschapsvorming. Een engagement dat ook onze werking typeert en dat we graag willen verderzetten.'⁵¹

c. Van religieuze naar fysieke gezondheid in de Karmelietenkerk in Ieper⁵²

Een gezonde geest in een gezond lichaam, wisten de oude Grieken al. In Ieper werd een voormalige karmelietenkerk omgetoverd tot fitnesscentrum. 'Het gebouw heropende als zodanig de deuren in april 2015. Het kerkgebouw in Ieper hoorde bij het karmelietenklooster, gebouwd in 1922 door wederopbouwarchitect Jules Coomans.'⁵³

Dit fitnesscentrum is al de derde herbestemming van het klooster. In 2003 nadat de paters het klooster verlieten, werd de kerk eerst privéwoning en daarna tentoonstellingsruimte. Beschermd elementen in het gebouw (zuilen, brandglasramen en vloer) werden bewaard. Woordvoerder Tim Spruytte: 'We

⁴⁸ <http://yot.be/data/03%20WERKING/PROJECT/Magda/MAGDA%20-%20krachtlijnen.pdf> (toegang 26.07.2016).

⁴⁹ 'Circusplaneet vzw is een circusschool voor kinderen, jongeren en volwassenen die circustechnieken aanleert en circuskampen organiseert. De vzw telt zeshonderd leden. 'Momenteel zitten we verspreid over drie locaties: de Drongensesteenweg, de Offerlaan en de Bevrijdingslaan. Maar die plekken kunnen we niet gebruiken tijdens de schooluren', zei de vzw vorig jaar nog aan De Gentenaar.' http://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20150206_01514945 (toegang 08.02.2016)

⁵⁰ Zie afbeelding in bijlage 4.

⁵¹ <http://www.circusplaneet.be/nl/onze-circuskerk> (toegang 28.07.2016)

⁵² Zie afbeelding in bijlage 5.

⁵³ <https://www.kerknet.be/kerknet-redactie/fotoreportage/8-fotogenieke-topherbestemmingen-van-kerken-en-kapellen> (toegang 12.05.2016)

hebben wel tapijten en een houten laag over de vloer gelegd om het te beschermen. We hebben enkel nog sanitaire ruimtes moeten bijbouwen.¹⁵⁴

2. DUITSLAND

In Duitsland zijn er enkele interessante projecten te noemen die ervoor gezorgd hebben dat kerkgebouwen die niet langer levensvatbaar bleken in een andere vorm voort konden bestaan. Vaak zijn het projecten die een verbinding tussen geloof en kunst slaan en zo de voor velen aansprekende atmosfeer van het kerkgebouw weten te benutten.

a. Het Kunststation St. Peter in Keulen⁵⁵

'Die Kunst-Station ist Dialog zwischen Kirche und Kunst. Der Sakralraum der Kirche, der etwas von der Unverfügbarkeit Gottes verkörpert, öffnet sich der Kunst und der Musik, die ihrerseits nur in kreativer Freiheit sie selbst sein können und ebenso unverfügbar und nicht instrumentalisierbar sind gegeneinander: Dialog auf Augenhöhe.'⁵⁶

b. Kreuzung an St. Helena in Bonn⁵⁷

Verder de dialoogruimte Kreuzung an St. Helena in Bonn. Hier is het kerkgebouw een ruimte waar exposities, concerten en andere culturele activiteiten ontplooid worden. Daarnaast valt ook te denken aan het gebruik van een kerk als columbarium zoals de Namen-Jesu-Kirche in Bonn, of het openstellen van de kerk als city-kerk. Al deze initiatieven respecteren de ruimte en integreren de liturgische functie van de kerk binnen dit geheel. 'Niet in de laatste plaats is een kerkgebouw een uitstekend middel binnen het toerismepastoraat om diaconisch kerk te zijn en dat te doen waar het oorspronkelijk voor bedoeld is: te getuigen van een visie op leven die het particuliere overstijgt en de hele schepping omvat.'⁵⁸

3. NEDERLAND

In Nederland is men heel verregaand bezig met herbestemming. Heel vaak zijn kerken in eigendom van de plaatselijke geloofsgemeenschap. Een slinkend aantal leden in de geloofsgemeenschappen maakt dat het behoud van de kerk financieel een onhaalbare kaart wordt. Daarom is men al vroeg en veelvuldig

⁵⁴ <https://www.kerknet.be/kerknet-redactie/fotoreportage/8-fotogenieke-topherbestemmingen-van-kerken-en-kapellen> (toegang 12.05.2016)

⁵⁵ Zie afbeelding in bijlage 6.

⁵⁶ www.sankt-peter-koeln.de (toegang op 23 juli 2016)

⁵⁷ Zie afbeelding in bijlage 7.

⁵⁸ K. DE WILDT & R. PLUM, *De kerk als vijand van het kerkgebouw?* (gepubliceerd op 12 februari 2015); <http://www.katholiek.nl/opinie/de-kerk-als-vijand-van-het-kerkgebouw> (toegang 20.02.2015)

overgegaan tot verkoop van kerken aan derden die ze herbestemden en soms verbouwden.

In de loop der jaren zijn er enkele specialisten hier uitgebreid mee bezig:

<http://www.kerkelijkwaardebeheer.nl/>

<http://www.reliplan.nl/>

<http://thesaurosvastgoed.nl/>

4. ENGELAND

All Saints Church in Hereford⁵⁹

'In een gedeelte van de middeleeuwse All Saints Church in Hereford in Engeland werd in 1997 een lunchroom gerealiseerd, terwijl daarnaast de kerkelijke praktijk volledig gehandhaafd bleef.⁶⁰ De kerk is een open ruimte gebleven zonder afscheidingen die de kerkrimte in twee delen zou splitsen. Naast maaltijden kunnen hier ook andere samenkomsten georganiseerd worden.

'A massive project of repairs and restoration took place in the 1990s. All Saints re-opened in July 1997 and since then has gone from strength to strength with an average of over three thousand visitors a week. The building is a church, a community centre and a cafe. It is a place where people of all faiths and beliefs are welcome to pray, worship, talk, eat a delicious meal or use the space for all kinds of performances and meetings.

The Nave has been used for many different events from Shakespeare to Flamenco. The South Chapel has been used for dinners, displays, sales, meetings and office lunches.

All Saints is a Parish church within the Church of England with regular services of worship.⁶¹

5. SPANJE

De scatekerk van San Miguel⁶²

In het Spaanse dorpje Llanera werd een hele wijk afgebroken. Het kerkje bleef staan en werd een ruïne. In de Spaanse burgeroorlog diende het gebouw als opslagplaats voor de munitiefabriek. 'Maar wie er nu binnengaat, belandt in een

⁵⁹ Zie afbeelding in bijlage 8.

⁶⁰ DOOR JELSMAN, *Van traditioneel gebruik tot herbestemming. Transformatie als kans voor kerk en samenleving*, in H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 111.

⁶¹ <http://www.cafeatallsaints.co.uk> (toegang 27.07.2016)

⁶² Zie afbeelding in bijlage 9.

überhippe wereld, inclusief halfpipe voor skaters en kleurrijke graffiti.⁶³ Met een zeker gevoel voor humor noemt men deze plek de Sixtijnse kapel voor skaters.

D. NOOD AAN LANGETERMIJNVISIE

Het is algemeen duidelijk dat er actie ondernomen moet worden, willen we de kerkgebouwen, toch een cultureel gegeven in het Vlaamse landschap, voor de toekomst kunnen behouden. Ook in politiek Vlaanderen zag men dit. Daarom heeft de toenmalige Vlaams minister voor Binnenlands Bestuur en Onroerend Erfgoed Geert Bourgeois zijn conceptnota 'Een toekomst voor de Vlaamse parochiekerk' gepubliceerd op 24 juni 2011.⁶⁴ In deze conceptnota vinden we 'concrete beleidsadviezen en beleidsopties met betrekking tot het beheer en de (re)valorisatie van de parochiekerk.'⁶⁵

'In zijn nota richt de minister een uitnodiging aan de kerkgemeenschap om, in dialoog met de lokale besturen, na te gaan op welke wijze en in welke mate in de toekomst gebruik zal gemaakt worden van het kerkenbestand in Vlaanderen. De strategische benadering van de vraag is voor hem essentieel. Daarom wil hij dat er een visie ontwikkeld wordt voor het geheel van elk van de Vlaamse gemeenten. Hiervoor zal hij de positie van de centrale kerkbesturen wijzigen en aan dit orgaan effectieve beslissingsbevoegdheid geven namens de kerkfabrieken die er deel van uitmaken.'⁶⁶

'De minister stelt in zijn conceptnota vast dat het probleem van de parochiekerken al te erg gefragmenteerd dreigt te worden aangepakt. Een toekomstvisie dient daarom één enkel gebouw te overstijgen, los van de investeringen die er zich aan kunnen opdringen.'⁶⁷ 'Een lokale toekomstvisie over het religieus patrimonium dient omvattend en integraal te zijn.'⁶⁸ In die optiek kondigde de voormalige minister van Bestuurszaken en Binnenlands Bestuur in zijn conceptnota al aan dat hij een lokale langetermijnvisie over de toekomst van de parochiekerken als extra voorwaarden wenste in te bouwen tot het verkrijgen van subsidies voor onderhouds- of restauratiepremies voor beschermde en niet beschermde kerken.⁶⁹

'Het parochiekerkenplan wordt in de decreten de ene keer "kerkenbeleidsplan" en een andere keer "langetermijnvisie op de gebouwen van de eredienst" genoemd. In de conceptnota van minister Bourgeois gaat het over "langetermijnvisie op de toekomst van de parochiekerken" of over "een strategische

⁶³ <http://www.hln.be/hln/nl/948/Kunst-Literatuur/article/detail/2559838/2015/12/17/Dit-Spaanse-kerkje-is-nu-de-Sixtijnse-kapel-voor-skaters.dhtml> (toegang 25.02.2015)

⁶⁴ GEERT BOURGEOIS, *Conceptnota, Een toekomst voor de Vlaamse parochiekerk*, Vlaamse Overheid, 24 juni 2011.

⁶⁵ <http://crkc.be/conceptnota-toekomst-parochiekerk-0> (toegang op 5 juli 2016)

⁶⁶ <http://crkc.be/conceptnota-toekomst-parochiekerk-0> (toegang op 5 juli 2016)

⁶⁷ JOHAN VAN LIER, *Parochiekerkenplan Zwalm*, onuitgegeven document, blz. 10.

⁶⁸ GEERT BOURGEOIS, *Conceptnota: Een toekomst voor de Vlaamse parochiekerk*, 2011, blz. 12.

⁶⁹ GEERT BOURGEOIS, *Omzendbrief 2014/2: Subsidies voor (niet-beschermde) gebouwen van de eredienst, gebouwen voor de openbare uitoefening van de niet-confessionele morele dienstverlening en crematoria*, 2014, blz. 5.

visie op de toekomst van de parochiekerken".⁷⁰ Wij blijven de term *kerkenplan* gebruiken, omdat deze term voor de betrokken parochies, de groepen waar het hier in wezen om draait, de meest duidelijke en meest in gebruik zijnde term is.

Er is nog een reden waarom het goed is een kerkenplan op te maken. Bij het Centrum voor Religieuze Kunst en Religie (CRKC), vinden we: 'de toekomst van de parochiekerken als een dermate gevoelig thema dat noopt tot eensgezindheid.'⁷¹ Die eensgezindheid kan er volgens het CRKC pas komen als resultaat van 'doorgedreven lokaal overleg in een sfeer van respect en vertrouwen. Een parochiekerkenplan kan op die manier dienen in allerlei beleids- en beheersplannen. Het kan een objectief beeld geven over het gebruik van de parochiekerken en alle gunstige en minder gunstige gevolgen die daaraan verbonden zijn.'⁷²

Het ontwikkelen van een langetermijnvisie is op zichzelf ook een werk van 'lange adem'⁷³. Dat kan niet anders, als we met zoveel mogelijk mensen het proces willen gaan, met alle emotionaliteit dat dit teweeg kan en zal brengen, tot zoveel mogelijk neuzen in dezelfde richting krijgen.

In een tweede hoofdstuk staan wij uitgebreid stil bij het kerkenplan vanuit de nota Bourgeois, voor we ons in een derde deel buigen over de pastorale uitdagingen en handelingsstrategieën.

⁷⁰ <http://crkc.be/wegwijs-in-religieus-erfgoed-onroerend> (toegang op 5 juli 2016)

⁷¹ <http://crkc.be/wegwijs-in-religieus-erfgoed-onroerend> (toegang op 5 juli 2016)

⁷² <http://crkc.be/wegwijs-in-religieus-erfgoed-onroerend> (toegang op 5 juli 2016)

⁷³ H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 12.

HOOFDSTUK II

HET KERKENPLAN

'To live is to choose.
But to choose well, you must know who you are and what you stand for,
where you want to go and why you want to get there.'⁷⁴

⁷⁴ Kofi Annan, Secretary General, United Nations

A. DE OPZET EN TERMINOLOGIE

'De toenemende ontkerkelijking, ook in Vlaanderen, gaat aan de ministeriële vraag tot het uitwerken van een langetermijnvisie vooraf. Het evenwicht tussen het aanbod van parochiekerken en het gebruik ervan is ernstig verstoord.'⁷⁵ 'Een groeiend aantal Vlaamse parochiekerken wordt steeds minder of zelfs helemaal niet meer gebruikt voor de eredienst. "Anderzijds", zo luidt het in de begeleidende ministeriële omzendbrief bij de conceptnota, "gaat een groot deel van de tussenkomsten van gemeentebesturen in de tekorten van de kerkfabrieken naar het onderhoud van de kerkgebouwen en restauratiewerken aan die gebouwen."⁷⁶ Ook de minister weet dat het aantal mensen dat in Vlaanderen geregeld een kerk bezoekt niet zo hoog is. Hij geeft in zijn conceptnota het cijfer van 5% aan.⁷⁷

Dit cijfer vraagt om een bijstelling. Het zal realistisch zijn om het aantal kerkbezoekers voor zondagse liturgie op 5% vast te stellen. De kerkpraktijk beperkt zich echter niet alleen tot de kernkatholieken die min of meer trouw op zondag een (eucharistie)viering bijwonen. Zo is er de aanzienlijke groep 'randkerkelijken' die op de grote kerkelijke feesten participeren of die een beroep doet op de dienst van de kerk op cruciale momenten in hun leven, zoals het doopsel van hun kind, een uitvaart,...⁷⁸

Zoals hoger reeds vermeld, kunnen en mogen wij niet zomaar toezien dat ons kerkelijk erfgoed slecht of niet beheerd zou worden. De Vlaamse bisschoppen sluiten zich hierbij aan.

'Ons kerkelijk erfgoed heeft een bijzondere waarde. Daarom moedigen wij een veelzijdige valorisatie aan van het kerkgebouw in al zijn facetten. We zijn iedereen erkentelijk die de historische, artistieke en culturele waarde van onze parochiekerken helpt ontsluiten.'⁷⁹

Tot op vandaag zijn het de kerkraden die het beheer over deze gebouwen voert. 'Kerkraden hebben het steeds moeilijker om nieuwe leden te vinden. Bovendien ontbreekt het hen vaak aan administratieve en technische expertise, ondanks alle goede bedoelingen die dit vrijwilligerswerk vermag en het respect dat het verdient.'⁸⁰ De minister schrijft dan ook niet onterecht in zijn beleidsnota: 'Door

⁷⁵ GEERT BOURGEOIS, *Conceptnota: Een toekomst voor de Vlaamse parochiekerk*, 2011, blz. 2-3.

⁷⁶ GEERT BOURGEOIS, *Conceptnota: Een toekomst voor de Vlaamse parochiekerk*, 2011, blz. 1.

⁷⁷ GEERT BOURGEOIS, *Omszendbrief: Parochiekerken in Vlaanderen*, 2011, blz. 3.

⁷⁸ Vgl. K. DOBBELAERE, J. BILLIET & L. VOYE, *Religie en kerkbetrokkenheid: naar een sociaal gemarginaliseerde kerk?*, in K. ABTS, K. DOBBELAERE & L. VOYE (red.), *Nieuwe tijden, nieuwe mensen. Beelden over arbeid, gezin, ethiek, religie en politiek*, Tielt, Lannoo Campus, 2011, 143-172.

⁷⁹ VLAAMSE BISSCHOPPEN, *Richtlijnen van de Vlaamse bisschoppen voor het gebruik van de parochiekerken*, Mechelen, 08 november 2012, blz. 1.

⁸⁰ JOHAN VAN LIER, *Parochiekerkenplan Zwalm*, onuitgegeven document, blz. 9.

het verbroken gewicht tussen aanbod en gebruik ontstaat een nijpend gebrek aan strategisch beleid dat voor het geheel van parochiekerken in de gemeente (en/of regio) een toekomstvisie ontwikkelt.⁸¹

'Jan Jaspers, directeur van het Centrum voor Religieuze Kunst lichtte toe wat de Vlaamse gemeenschap verlangt in verband met de kerken. Om verwaarlozing en verval te voorkomen moet het niet-gebruiken van kerken vermeden worden. Ook is er in sociale en culturele sectoren nood aan ruimte. Vandaar het belang van een strategische benadering.⁸² Vooraf zoeken we de betekenis van het woord religieus erfgoed. daarna nemen wij de woordverklaring van Jan Jaspers hierover, en vullen aan met gegevens en bedenkingen uit de tekst van de Vlaamse bisschoppen die naadloos aansluit bij deze definities.

1. RELIGIEUS ERFGOED

'Er bestaat geen pasklare definitie voor "erfgoed". Onder erfgoed wordt thans verstaan "cultuuruitingen, die groepen of (erfgoed)gemeenschappen benoemen als dingen die vandaag nog steeds waardevol zijn en die men waardevol genoeg acht om door te geven aan toekomstige generaties"⁸³ We onderscheiden materieel en immaterieel erfgoed. Het materiële erfgoed is opgedeeld in roerend en onroerend erfgoed. Voor onze voorliggende studie richten we onze aandacht vooral op het onroerend erfgoed. In het burgerlijk wetboek vinden we een opsomming van wat onroerend erfgoed is: gronderven en gebouwen⁸⁴, roerende voorwerpen die onroerend worden door hun bestemming wanneer ze door de eigenaar geplaatst zijn voor de dienst en de exploitatie van het erf⁸⁵ en alle roerende voorwerpen die bedoeld zijn om duurzaam aan het onroerend goed verbonden zijn⁸⁶.

Deze opsomming laat nog veel discussie en juridische onduidelijkheid toe. Daarom wordt de term "onroerend door bestemming" bij de omschrijving van een monument sinds 1998 niet langer gehanteerd.⁸⁷ Sinds dat decreet omschrijven we 'een onroerend goed [als] werk van de mens of van de natuur of van beide samen, dat van algemeen belang is omwille van zijn artistieke, wetenschappelijke, historische, volkskundige, industrieel-archeologische of andere sociaal-culturele

⁸¹ GEERT BOURGEOIS, *Conceptnota: Een toekomst voor de Vlaamse parochiekerk*, 2011, blz. 4-7.

⁸² FRANS HITCHINSON, *Priesterraad van 9 december 2015*, in *Kerkplein*, jaargang 24 nr.1, februari 2016, blz. 19.

⁸³ JOKE SCHAUVLIEGE, *Visienota. Een beleid voor immaterieel Cultureel Erfgoed*, december 2010, geciteerd in JULIE AERTS E.A., *Atlas van het religieus erfgoed in Vlaanderen*, Heverlee, Abdij van Park, 2014, blz. 22.

⁸⁴ Burgerlijk Wetboek, art. 518.

⁸⁵ Burgerlijk Wetboek, art. 524.

⁸⁶ Burgerlijk Wetboek, art. 525.

⁸⁷ *Decreet van 8 december 1998 houdende diverse bepalingen naar aanleiding van de begrotingscontrole*, art. 3, geciteerd in JULIE AERTS E.A., *Atlas van het religieus erfgoed in Vlaanderen*, Heverlee, Abdij van Park, 2014, blz. 22.

waarde, met inbegrip van de cultuurgoederen die er integrerend deel van uitmaken, inzonderheid de bijhorende uitrusting en decoratieve elementen.’⁸⁸

Verstaan wat bedoeld wordt met de term “erfgoed” is voor onze studie nog maar het halve werk. Het is misschien nog moeilijker om het begrip “religieus” scherp te stellen. In de *Handreiking roerend religieus erfgoed* wordt religieus erfgoed omschreven als “het geheel van cultuuruitingen, materieel en immaterieel, roerend en onroerend, dat verwijst naar een religieuze, godsdienstige of devotionele context, of ermee in verband staat, zowel in het openbare als het privé-domein (sic.). Het gaat om cultuuruitingen die de samenleving de moeite waard vindt om te bewaren en aan volgende generaties door te geven.’⁸⁹ Bij herbestemming van kerkgebouwen zal nog veel discussie volgen over de vraag of de roerende voorwerpen die door bestemming onroerend worden, al of niet behouden moeten blijven binnen de kerk die een nieuwe invulling en bestemming krijgt. In het derde en laatste hoofdstuk zullen wij aan dit onderwerp nog aandacht besteden.

2. (PAROCHIE)KERKENPLAN

Het “kerkenplan” bevat de gegevens over het gebouw (cultuurhistorisch, architecturaal, bouwfysisch, mogelijkheid tot compartimentering...) in zijn ruimtelijke omgeving (beschermd stads- of dorpsgezicht, kerkhof, parking, bereikbaarheid, plaats in het sociaal-cultureel leven), actueel gebruik en mogelijke interesse van andere actoren.’ Een parochiekerkenplan is geen concreet uitgeschreven projectmatig traject van welke kerk op welke manier zal worden neven- of herbestemd, het is het raamwerk op basis waarvan dergelijk traject kan opgestart worden. Het is in aanvang goed om dit gegeven duidelijk onder ogen te hebben bij de gesprekken over het kerkenplan. In deze fase van het gesprek speelt een mogelijke herbestemming (nog) niet mee.

Het (parochie)kerkenplan moet er zijn om vanuit de Vlaamse overheid nog verdere subsidiëring te kunnen krijgen. Het onroerenderfgoeddecreet⁹⁰ zegt dat een premie van 80 % wordt toegekend aan gemeenten die bijdragen bij de begrotingen van kerkfabrieken ‘voor het beheer van of voor werkzaamheden of diensten aan of in beschermde monumenten die bestemd zijn voor een erkende eredienst op voorwaarde dat er een actueel *kerkenbeleidsplan* bestaat op het grondgebied van de gemeente of regio in kwestie.’⁹¹ Strikt genomen moet er alleen een langetermijnvisie zijn voor die kerkgebouwen waar de eredienst behouden blijft, om “*kerkenbeleidsplan*” of “*langetermijnvisie op de gebouwen van de eredienst*”. In de conceptnota gaat het over “*langetermijnvisie op de toekomst van de*

⁸⁸ JULIE AERTS E.A., *Atlas van het religieus erfgoed in Vlaanderen*, Heverlee, Abdij van Park, 2014, blz. 22.

⁸⁹ P. VERHOEVEN, M. DE BEYER, I. SCHRIEMER, S. VAN DER LANS, *Handreiking roerend religieus erfgoed. Praktisch hulpmiddel bij het waarderen en herbestemmen van religieuze voorwerpen*, Utrecht, 2011, blz. 11. geciteerd in JULIE AERTS E.A., *Atlas van het religieus erfgoed in Vlaanderen*, Heverlee, Abdij van Park, 2014, blz. 223-24.

⁹⁰ VLAAMS PARLEMENT, *Decreet betreffende onroerend erfgoed*, Brussel, 12 juli 2013, artikel 11.2.11.

⁹¹ <http://crkc.be/wegwijs-in-religieus-erfgoed-onroerend> (toegang op 20 juli 2016)

parochiekerken" of over "een strategische visie op de toekomst van de parochiekerken".⁹²

Naast de voorwaarde om subsidiëring te verwerven voor een kerkgebouw, is het ook goed dat er een breed gedragen visie ontwikkeld wordt over het gebruik en bestemming van de parochiekerken. Het samenwerken aan een gemeenschappelijke visie over en voor de parochiekerken, resulteert in een langetermijnvisie. Die langetermijnvisie kan weer zeer dienstbaar zijn voor allerhande beleidsopties in de toekomst.

Het parochiekerkenplan is in zijn eindvorm een tekst die antwoord geeft op 4 vragen die opgenomen zijn in de conceptnota:

1. Wat is de staat van de parochiekerken als gebouw? Is er een cultuurhistorische waarde? Zijn er architecturale mogelijkheden? Wat is de bouwfysische toestand? Is er mogelijkheid tot compartimentering?
2. Hoe is de inplanting van de parochiekerk in zijn ruimtelijke omgeving? Parkeerplaatsen in de buurt? Is de kerk bereikbaar (per openbaar vervoer)?
3. Wat is het actuele gebruik en de functie van de parochiekerk?
4. Is er mogelijke interesse van andere actoren?

Verdere of andere vormvereisten zijn er in het decreet niet aangegeven. Er is ook geen opgelegd traject dat gevolgd moet worden om tot een kerkenplan te komen. Het is aan de bisdommen om een stappenplan voor te stellen. Alle bisdommen vertrekken vanuit een beschrijving van de pastorale situatie en de redelijk te verwachten noden voor de toekomst. Verderop in dit hoofdstuk willen wij elk van de Vlaamse bisdommen van nabij bekijken als we de betrokken partners toelichten.

De conceptnota over het parochiekerkenplan verwachtte niet dat het plaatselijke kerkenplan al helemaal vevat zit in het meerjarenplan dat een half jaar na de installatie van de nieuwe gemeenteraad in 2012 klaar moet zijn. Volgens het decreet dat de erediensten regelt⁹³ zou dit wel moeten. Maar daarvoor was het te kort dag. Zeker als we het ernstig willen nemen dat een kerkenplan ontstaat na overleg met alle betrokken partijen. Het is natuurlijk altijd mogelijk dat meerjarenplannen herbekeken worden van zodra er een langetermijnvisie gerealiseerd wordt.

Hoe een kerkenplan er finaal moet uitzien, dat wordt in de nota Bourgeois niet aangegeven. De tekst mag het resultaat zijn van het plaatselijk overleg. Het CRKC heeft vier duidelijke vragen waarop een kerkenplan een antwoord zal moeten geven. De eerder omschreven basisgegevens moeten handvaten aanreiken om op deze vragen te kunnen antwoorden.

- 'Welke parochiekerken moeten ondubbelzinnig de huidige bestemming behouden?

⁹² <http://crkc.be/wegwijs-in-religieus-erfgoed-onroerend> (toegang op 20 juli 2016)

⁹³ VLAAMS PARLEMENT, *Decreet betreffende de materiële organisatie en werking van de erkende erediensten*, Brussel, 7 mei 2004, artikel 41.

- Welke vormen van nevenbestemming zijn mogelijk?
- Welke kerken komen in aanmerking voor een herbestemming?
- Voor welke niet-beschermden kerken is sloop de meest wenselijke optie?¹⁹⁴

Wie een sluitend antwoord zoekt op de vraag naar de concrete bestemming van een kerk, zal dat in een kerkenplan niet vinden. Deze tekst is eerder richting aangevend. Een kerkenplan geeft in de antwoorden op deze 4 hoger genoemde vragen een beleidskader waarbinnen zal worden verder gewerkt. 'Een parochiekerkenplan spreekt zich wel uit over welke kerken de eredienstfunctie volledig of gedeeltelijk behouden en over welke kerken in aanmerking komen voor herbestemming. Een parochiekerkenplan spreekt zich niet uit over concrete neven- of herbestemming in geval een kerk niet of gedeeltelijk wordt behouden voor de eredienst.'¹⁹⁵ Heel concrete plannen voor herbestemming kunnen wij ons in deze fase van het overleg nog niet veroorloven omdat heel veel elementen bij het traject naar herbestemming een rol zullen spelen.

Uitspraken over concrete neven- of herbestemmingen zijn overigens niet altijd mogelijk aangezien veel en specifieke elementen die met de gebouwen verbonden zijn een rol zullen spelen. Het vraagt verder onderzoek voor elk kerkgebouw individueel welke aanpassingen mogelijk zijn op bouwtechnisch vlak en inzake erfgoedreglementering.

3. VALORISATIE

''Valorisatie'' slaat op activiteiten die de waarde van de kerk versterken, bv. Rondleidingen, occasionele tentoonstellingen, concerten, voordrachten.¹⁹⁶ 'Valorisatie heeft betrekking op initiatieven die, met respect voor het normale gebruik van de parochiekerk, de betekenis van het kerkgebouw in al zijn aspecten kunnen versterken en bevorderen (religieuze en culturele, historische en kunsthistorische, architecturale en landschappelijke aspecten). Dit kan bijvoorbeeld een occasioneel en passend gebruik van het kerkgebouw voor kunsthistorische rondleidingen, concerten, voordrachten, conferenties of tijdelijke tentoonstellingen zijn.'¹⁹⁷

De verschillende bisdommen zijn geen grote voorstander van valorisatie. Daar zijn argumenten voor te noemen. Menig pastoor vindt een achtergebleven bierglas op het altaar na een receptie als afsluiter van een concert. Mensen die niet gewoon zijn om in de zondagse liturgie te functioneren, schatten niet in dat het verplaatsen van het belletje of de credenstafel een hele zoektocht oplevert voor de dienstdoende misdienaar. Amateur toneelgroepen willen wel eens de vraag stellen

¹⁹⁴ CRKC, overgenomen in *Dekenaal plan Horebeke/Zwalm, Van meerdere parochies tot 'nieuwe parochie'*, september 2013, onuitgegeven, blz. 1.

¹⁹⁵ JOHAN VAN LIER, *Parochiekerkenplan Zwalm*, onuitgegeven document, blz. 12.

¹⁹⁶ FRANS HITCHINSON, *Priesterraad van 9 december 2015*, blz. 19.

¹⁹⁷ VLAAMSE BISSCHOPPEN, *Richtlijnen van de Vlaamse bisschoppen voor het gebruik van de parochiekerken*, blz. 1.

om gebruik te mogen maken van de kerk voor hun jaarlijkse voorstelling. Omdat de opbouw van een decor meerdere dagen inneemt, wordt de kerk daardoor onbruikbaar voor mogelijke uitvaarten en andere religieuze activiteiten die door de geloofsgemeenschap worden ingericht. De afspraken hierrond zijn soms moeilijk te onderhandelen en opvolging is bijna onmogelijk. De ervaring leert dat de kerkfabriek dikwijls achter de feiten aankomt. Occasionele gebruikers van het kerkgebouw hebben immers niet altijd de kennis over de (betekenis van) voorwerpen in de kerk, nog de wetenschap hoe met deze dingen om te gaan.

4. MEDEGEBRUIK EN NEVENBESTEMMING

“Medegebruik” is het gebruik door een andere christelijke gemeenschap, aangesloten bij de Wereldraad van kerken. Hier bedoelen we uitdrukkelijk alleen religieuze gemeenschappen die niet de eigen en oorspronkelijke gemeenschap van deze kerk zijn. Op verschillende momenten kunnen verschillende geloofsgemeenschappen gebruik maken van het kerkgebouw voor liturgische of andere samenkomsten. ‘Parochiekerken worden niet ter beschikking gesteld voor niet-christelijke rituelen of vieringen (zoals burgerlijke uitvaart, burgerlijk huwelijk of riten van een niet-christelijke godsdienst). Omwille van buitengewone omstandigheden kan in afzonderlijke gevallen een uitzondering worden toegestaan. Hiervoor is de voorafgaandelijke schriftelijke toelating van de bisschop vereist.’⁹⁸

Wanneer een kerk te groot is voor de eredienst of niet permanent gebruikt wordt, kan men kiezen voor “nevenbestemming”: dezelfde ruimte gebruiken op verschillende tijdstippen, of de ruimte voor de eredienst afscheiden van ruimte voor ander gebruik.⁹⁹ Twee onderverdelingen worden hier nog gemaakt: *multifunctioneel* gebruik en *gedeeld gebruik*. Bij *multifunctioneel* gebruik bedoelen we dat er een tweede gebruiker is op andere tijdstippen dan de eerste gebruiker. ‘Het kerkgebouw kan in dit geval op permanente basis, buiten de uren van de religieuze activiteiten, voor andere doeleinden of door andere instanties gebruikt worden.’¹⁰⁰ Bij *gedeeld gebruik* is er een verdeling gemaakt in de ruimte. De kerk wordt dan heringericht zodat er een nieuwe en dus kleinere liturgische ruimte ontstaat dan wat de liturgische ruimte was voor de herverdeling en nieuwe indeling. Op een of andere manier wordt een scheiding opgetrokken, een muur geplaatst in de oorspronkelijke kerkrimte waardoor daarnaast ruimte ontstaat voor één of meerdere ruimtes die, op een permanente basis, een andere bestemming kunnen krijgen. ‘Een gedeeld gebruik veronderstelt dus dat de liturgische ruimte en de andere ruimten bouwkundig volledig van elkaar gescheiden zijn, zodat een gedeeld

⁹⁸ VLAAMSE BISSCHOPPEN, *Richtlijnen van de Vlaamse bisschoppen voor het gebruik van de parochiekerken*, blz. 2.

⁹⁹ FRANS HITCHINSON, *Priesterraad van 9 december 2015*, blz. 19.

¹⁰⁰ VLAAMSE BISSCHOPPEN, *Richtlijnen van de Vlaamse bisschoppen voor het gebruik van de parochiekerken*, blz. 1.

gebruik mogelijk wordt, zonder dat de afzonderlijke activiteiten elkaar hinderen of doorkruisen.'¹⁰¹

De Vlaamse bisschoppen gaan in hun richtlijnen ook verder in op verwachtingen die ze hebben naar de kerkbesturen die beslissen dat er een medegebruik toegestaan wordt.

'In geval van medegebruik, multifunctioneel gebruik of gedeeld gebruik van de parochiekerk moet het kerkbestuur met de gebruikers een gebruiksovereenkomst voor een bepaalde duur sluiten, waarin onder meer volgende bepalingen worden opgenomen:

- Omschrijving van de ruimte die voor medegebruik of een nevenbestemming ter beschikking wordt gesteld
- Afspraken in verband met het gebruik van de ruimte, meubilair, schoonmaak, veiligheid, uren van gebruik
- Afspraken om de rust en de stilte tijdens de liturgische diensten te verzekeren
- Regeling voor deelname in de kosten van het kerkgebouw
- Regeling van aansprakelijkheid in geval van schade en de verzekering
- Aanduiding van de instantie die bemiddelt of beslist in geval van betwisting
- Om geldig te zijn, behoeft deze overeenkomst bovendien de handtekening van de pastoor en de bisschop (cf. Codex Iuris Canonici, can. 1257)

In principe wordt er niets gewijzigd aan de inrichting van de centrale liturgische ruimte (onder meer plaats van altaar, doopvont, lezenaar, zetel van de voorganger). Een vraag tot uitzonderlijke wijziging wordt met de pastoor en het kerkbestuur besproken en in de gebruiksovereenkomst opgenomen. Bij initiatieven die het moeilijk maken om het H. Sacrament op een gepaste wijze te begroeten, wordt het H. Sacrament tijdelijk naar een kapel of naar de sacristie overgebracht.

In geval van medegebruik, multifunctioneel gebruik of gedeeld gebruik blijven de kerkrechtelijke en burgerrechtelijke bevoegdheden van de pastoor over de parochiekerk gelden, met inachtneming van wat in de gebruiksovereenkomst hierover is bepaald.¹⁰²

In het kerkelijk wetboek staat duidelijk gestipuleerd: 'In een gewijde plaats mag alleen toegelaten worden wat dienstig is voor de uitoefening of de bevordering van de eredienst, de vroomheid en de godsdienst, en is verboden wat niet in overeenstemming is met de heiligheid van de plaats. Wel kan de Ordinaris in afzonderlijke gevallen een ander gebruik toestaan dat niet strijdig is met de heiligheid van de plaats.'¹⁰³ Deze regelgeving geldt meteen als een norm voor alle mogelijke projecten van valorisatie, medegebruik en nevenbestemming. Activiteiten die ingaan tegen het bevorderen van de eredienst kunnen dus niet in overweging genomen worden.

Het wetboek versterkt deze visie nog: 'Allen die het aangaat, dienen ervoor te zorgen dat in de kerken de netheid en de waardigheid behouden worden die bij het

¹⁰¹ VLAAMSE BISSCHOPPEN, *Richtlijnen van de Vlaamse bisschoppen voor het gebruik van de parochiekerken*, blz. 1.

¹⁰² VLAAMSE BISSCHOPPEN, *Richtlijnen van de Vlaamse bisschoppen voor het gebruik van de parochiekerken*, blz. 2-3.

¹⁰³ Codex Iuris Canonici, boek IV, canon 1210.

huis van God passen, en dat er van verwijderd gehouden wordt wat niet strookt met de heiligheid van de plaats.¹⁰⁴

Op de reeds hoger genoemde inspiratienamiddag van Magda hield Koen Decorte, coördinator van Yot een pleidooi voor medegebruik; zonder echter de term in zijn pleidooi te gebruiken. Bij de opening van de tentoonstelling in juni versterkte hij de visie. De vraag waarmee hij vertrekt klinkt herkenbaar: 'Hoe kan onze christelijke traditie zich verbinden met vandaag. Hoe kunnen we het oude in het nieuwe zien? Hoe kunnen we die traditie klaren, helder maken? Wat kan de betekenis zijn van haar patrimonium voor mensen van vandaag, ook al bekennen zij zich niet tot een bepaald geloof?'¹⁰⁵

In deze tijd van aanslagen en religieus extremisme kan de kerk net een oefenruimte zijn voor verscheidenheid. 'Een plaats waar we verdraagzaam samenleven en samenwerken in één ruimte, met diverse levensbeschouwingen en wereldse activiteiten is vandaag – in de actuele context – een belangrijk statement.'¹⁰⁶

Het pleidooi van Dekorte zegt uitdrukkelijk dat niet alles kan in een kerk, maar er kan wel veel meer dan we op het eerste gezicht willen zien. In de sacramentskapel van de Magdalenakerk brandt de godslamp. Ze getuigt van een aanwezigheid, ze getuigt van het levensmysterie waarin we wonen. Dekorte wil kritiek vanuit een bepaalde hoek van geloofsgetrouwen voor zijn met de vraag: 'Wat is dat eigenlijk: respect voor het kerkgebouw, respect voor God, respect voor de mens?'¹⁰⁷

Spirituele tradities en een ander gebruik van het kerkgebouw kunnen wederzijds versterkend zijn. In die zin is MAGDA anders dan veel projecten van gehele of gedeeltelijke herbestemming van kerkgebouwen, waar vertrokken wordt van de veronderstelling dat het dubbel gebruik elkaar niet mag storen. Bij Yot geloven ze dat die twee elkaar kunnen versterken en niet noodzakelijk storend werken op elkaar. 'Door dit gebruik realiseren we levensbeschouwing, wordt het kerkgebouw gedemocratiseerd, teruggegeven aan de mensen. Hoewel het kerkgebouw altijd al van en voor mensen is geweest. Het huis van God en het huis van de mensen.'¹⁰⁸

5. HERBESTEMMING

Niet alle kerken zullen in de toekomst parochiekerk kunnen blijven. Het kerkelijk wetboek voorziet in deze mogelijkheid:

'Als een kerk op geen enkele wijze nog voor de goddelijke eredienst gebruikt kan worden en de mogelijkheid niet bestaat om ze te herstellen, kan zij door de

¹⁰⁴ Codex Iuris Canonici, boek IV, canon 1220: § 1.

¹⁰⁵ KOEN DEKORTE, openingstoespraak bij Magda Zomert 2016, Brugge, onuitgegeven.

¹⁰⁶ KOEN DEKORTE, openingstoespraak bij Magda Zomert 2016, Brugge, onuitgegeven.

¹⁰⁷ KOEN DEKORTE, openingstoespraak bij Magda Zomert 2016, Brugge, onuitgegeven.

¹⁰⁸ KOEN DEKORTE, openingstoespraak bij Magda Zomert 2016, Brugge, onuitgegeven.

diocesane Bisschop teruggebracht worden tot een profaan en niet onwaardig gebruik.¹⁰⁹

‘Waar andere ernstige redenen het raadzaam maken dat een kerk niet langer voor de goddelijke eredienst gebruikt wordt, kan de diocesane Bisschop, na de prieterraad gehoord te hebben, deze terugbrengen tot een profaan en niet onwaardig gebruik, met toestemming van hen die wettig rechten op de kerk laten gelden, en mits het zielenheil er geen enkele schade door lijdt.’¹¹⁰

Bij “herbestemming” kan de kerk een (totaal, n.v.d.r.) nieuwe functie krijgen; de bisschop geeft de toestemming daartoe pas wanneer er een duidelijk en aanvaardbaar plan is, met voldoende garanties voor de toepassing ervan.¹¹¹ Een kerkgebouw zal in deze situatie onttrokken worden aan de eredienst. Daarvoor dienen de burgerrechtelijke normen en de kerkrechtelijke procedure te worden gevolgd (cf. Codex Iuris Canonici, can. 1222).¹¹²

‘Van kerkelijke zijde is de schriftelijke goedkeuring van de bisschop vereist. De bisschop kan zijn goedkeuring tot herbestemming slechts verlenen wanneer er een duidelijk en aanvaardbaar plan voor de herbestemming van de kerk voorhanden is. De herbestemming van het kerkgebouw moet op voldoende juridische garanties voor een consequente toepassing in de toekomst kunnen steunen.’¹¹³

Pastoraal is daarmee de kous niet af. Er moet gezocht worden naar een breed draagvlak. Hoe doe je dat? Andere vragen blijven open: wat doen we met de kunstschaten en de andere voorwerpen die zich in de kerk bevinden? Deze roerende goederen zijn dikwijls door de wet onroerend gemaakt door hun bestemming. Blijft deze status van onroerend, en dus inherent verbonden aan het gebouw bestaan na onttrekking aan de eredienst? Wij denken argumenten te hebben om de goederen die onroerend door bestemming zijn, dat statuut te ontnemen. Welke consequenties daaraan verbonden zijn, krijgen aandacht in ons laatste hoofdstuk over pastorale handelingspatronen.

¹⁰⁹ Codex Iuris Canonici, boek IV, canon 1222: § 1. Als een kerk op geen enkele wijze nog voor de goddelijke eredienst gebruikt kan worden en de mogelijkheid niet bestaat om ze te herstellen, kan zij door de diocesane bisschop teruggebracht worden tot een profaan en niet onwaardig gebruik.

¹¹⁰ Codex Iuris Canonici, boek IV, canon 1222: § 2. Waar andere ernstige redenen het raadzaam maken dat een kerk niet langer voor de goddelijke eredienst gebruikt wordt, kan de diocesane bisschop, na de prieterraad gehoord te hebben, deze terugbrengen tot een profaan en niet onwaardig gebruik, met toestemming van hen die wettig rechten op de kerk laten gelden en mits het zielenheil er geen enkele schade door lijdt.

¹¹¹ FRANS HITCHINSON, *Prieterraad van 9 december 2015*, blz. 19.

¹¹² VLAAMSE BISSCHOPPEN, *Richtlijnen van de Vlaamse bisschoppen voor het gebruik van de parochiekerken*, blz. 3.

¹¹³ VLAAMSE BISSCHOPPEN, *Richtlijnen van de Vlaamse bisschoppen voor het gebruik van de parochiekerken*, blz. 3.

6. PROCEDURE

'Een dergelijk plan (een kerkenplan, n.v.d.r.) is nodig wanneer men voor een kerk subsidies of premies van de Vlaamse Overheid wil verkrijgen. In een eerste stap ontwikkelen de pastorale verantwoordelijken en kerkfabrieken een document dat goedgekeurd wordt door de bisschop. Dan volgt de dialoog met de burgerlijke overheid, die zou moeten leiden tot goedkeuring door de bisschop en door de gemeenteraad.'¹¹⁴

De beslissende groep in de parochie dient het verzoek om de kerk te onttrekken aan de eredienst schriftelijk in bij de eigen bisschop. Dat verzoek wordt gemotiveerd vanuit het pastorale plan. Er wordt kort omschreven hoe het proces tot besluitvorming genomen werd. Wie was op welk moment in de besluitvorming betrokken?

Vooraleer de bisschop een besluit kan nemen, moet hij dit plan en deze vraag voorleggen aan de priesterraad. Na het inwinnen van het advies van deze priesterraad kan de bisschop een besluit nemen. Hij kan de vraag positief beantwoorden of afwijzen of hij kan verdere informatie vragen bij de betrokkenen.

Dit besluit van de bisschop moet bekend gemaakt worden aan alle parochianen en die hebben nog 10 werkdagen de tijd om gemotiveerde bezwaren in te dienen. Pas dan kan de plaatselijke parochie op zoek gaan naar herbestemming van roerende goederen die zich in het gebouw bevinden.

B. DE VERSCHILLENDE ACTOREN

Grosso modo kunnen we de actoren in twee groepen opdelen: de burgerlijke overheden op de verschillende bestuursniveaus en de kerkelijke overheden met de eigen hiërarchie.

1. BURGERLIJKE OVERHEDEN

a. De Vlaamse overheid

'Tot aan de vijfde staatshervorming van 2001 was er weinig gewijzigd aan de geldende regelgeving met betrekking tot de erediensten. De eerste vier fasen van de staatshervorming hadden de regels voor de erediensten ongemoeid gelaten en bijgevolg behoorden deze tot de federale bevoegdheden. In 2001 werden bepaalde bevoegdheden met betrekking tot de erediensten en kerkbesturen van het federale naar het gewestelijk niveau overgeheveld.¹¹⁵ Sindsdien is het Vlaams gewest de bevoegde instantie voor alles wat wetgeving inzake onroerend erfgoed aangaat. Het toezicht op de organisatie van de erkende erediensten is in handen

¹¹⁴ FRANS HITCHINSON, *Priesterraad van 9 december 2015*, blz. 19.

¹¹⁵ JULIE AERTS E.A., *Atlas van het religieus erfgoed in Vlaanderen*, Heverlee, Abdij van Park, 2014, blz. 46.

van de respectievelijke provinciegouverneurs. De erkenning van de eredienssten, de vaststelling en de uitbetaling van de wedden en pensioenen van hun respectieve bedienaars zijn niet mee overgeheveld naar de gewesten, maar blijven federale materie.

Over de nota Bourgeois, die uitgangspunt en leidmotief is voor het gesprek over de toekomst binnen de Vlaamse gemeenschap hoeven we hier niet opnieuw uit te weiden. Daarvoor verwijzen we naar punt A in dit hoofdstuk. Op Vlaams niveau wijzen we op een belangrijke dienst: het agentschap Onroerend erfgoed speelt mee als betrokken partner bij die kerken die het statuut van geklasseerd monument hebben. Het agentschap is een dienst van de Vlaamse Overheid maar is provinciaal georganiseerd.

De Vlaamse overheid gaat trouwens een hand toesteken bij de zoektocht naar oplossingen voor hergebruik van gewezen parochiekerken.

Op vrijdag 29 januari 2016 werd op initiatief van Vlaams minister-president Geert Bourgeois en minister Liesbeth Homans van Binnenlands Bestuur een samenwerkingsovereenkomst getekend onder de naam *Projectbureau Herbestemming Parochiekerken*.

'Dat moet helpen om de haalbaarheid in te schatten van projecten voor gehele of gedeeltelijke herbestemming van kerken. [...] Onder meer door de bestaande wetgeving of het feit dat parochiekerken als erfgoed beschermd zijn, waarbij ook een aanzienlijk deel van het interieur en de inboedel zelf mee beschermd zijn, is het voor steden en gemeenten niet eenvoudig om een duidelijk zicht te krijgen op de projecten en plannen voor herbestemming. Het Projectbureau Herbestemming Parochiekerken zal mensen en partners samenbrengen en er komt een haalbaarheidsonderzoek voor het project of de plannen. [...] Feitelijk wordt een netwerk geschapen dat architecten, projectbureaus, Onroerend Erfgoed, CRKC, bisdommen, VVSJ namens het Kenniscentrum van Vlaamse Steden en Gemeenten en andere partners samenbrengt en met elkaar in contact brengt. Zo komt er een duidelijker zicht op wat er wel en wat er niet kan in een beschermd kerkgebouw of welke stappen nodig zijn om ook in niet-beschermde kerken een kwaliteitsvol project te realiseren.'¹¹⁶

b. De gemeentebesturen en lokale politici

"Een parochiekerk – als het geen kathedraal is en geen klooster- of congregatiekerk die dienst doet als parochiekerk – is eigendom van de kerkfabriek of van de stad of de gemeente. (...) Zelfs als het kerkgebouw eigendom is van de kerkfabriek, moet de gemeente over het meerjarenplan van de kerkfabriek oordelen."¹¹⁷

¹¹⁶ <https://www.kerknet.be/kerknet-redactie/nieuws/minister-bourgeois-lanceert-netwerk-voor-herbestemming-kerken#sthash.YrVwUc4A.dpuf> (toegang 27.01.2016)

¹¹⁷ S. DE BLEECKERE & R. DE RIDDER, *Het open kerkgebouw*, blz. 115.

2. KERKELIJKE INSTANTIES

a. Het Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur

Het Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur (CRKC) werd reeds in 1997 opgericht op initiatief van de vijf Vlaamse bisdommen, de religieuze ordes en de Leuvense Katholieke universiteit. In de eerste fase lag de concentratie van dit centrum vooral op roerend religieus erfgoed. In 2004 leverde de Vlaamse overheid zijn steun bij het installeren van het Forum Kerkelijke archieven Vlaanderen. 'Sinds 2009 is het CRKC door de Vlaamse overheid erkend en gesubsidieerd als expertisecentrum voor het religieus cultureel erfgoed.'¹¹⁸ Op dat moment werd een groot deel van de zorg voor archivering overgedragen aan het KADOK-KU en de eerstelijnszorg voor het religieus cultureel erfgoed ondergebracht in het expertisecentrum voor Religieus Cultureel Erfgoed van het CRKC.

Pas vanaf 2012 werd 'een persoon aangesteld die zich volledig kon concentreren op het onroerend kerkelijk erfgoed.'¹¹⁹ 'In uitvoering van de conceptnota *Een toekomst voor de Vlaamse parochiekerk* van minister van Binnenlands Bestuur Geert Bourgeois, werd in hetzelfde jaar en met de steun van de Vlaamse overheid in de schoot van het CRKC een tweede departement opgericht, het departement Onroerend Kerkelijk Erfgoed, dat bijzondere aandacht heeft voor de problematiek van de parochiekerken binnen de Rooms-katholieke eredienst.'¹²⁰

'Het departement Onroerend Kerkelijk Erfgoed verzamelde tussen 2 mei 2012 en 31 augustus 2013 via de kerkfabrieken bij de 1786 parochiekerken in Vlaanderen alle relevante gegevens met betrekking tot de geschiedenis, de ligging, het statuut, het gebruik en het beheer van de parochiekerken in Vlaanderen.'¹²¹

'De bevraging was opgedeeld in vier hoofdstukken:

- 'i. Identificatie kerkfabriek en parochie
- ii. Inventaris van het kerkgebouw / de kerkgebouwen beheerd door de kerkfabriek
 - I. Identificatie
 - II. Bouwfysische toestand van de kerk / planning werkzaamheden
 - III. Onroerend / roerend patrimonium verbonden aan de kerk
 - IV. Gebruik van de kerk
 - V. Hergebruik / herbestemming
- iii. Andere gebouwen
- iv. Roerend patrimonium
 - I. Archief

¹¹⁸ Ludo Collin, *Woord Vooraf*, in JULIE AERTS E.A., *Atlas van het religieus erfgoed in Vlaanderen*, Heverlee, Abdij van Park, 2014, blz. 13.

¹¹⁹ S. DE BLEECKERE & R. DE RIDDER, *Het open kerkgebouw*, blz. 68.

¹²⁰ Ludo Collin, *Woord Vooraf*, in JULIE AERTS E.A., *Atlas van het religieus erfgoed in Vlaanderen*, Heverlee, Abdij van Park, 2014, blz. 13.

¹²¹ Ludo Collin, *Woord Vooraf*, in JULIE AERTS E.A., *Atlas van het religieus erfgoed in Vlaanderen*, Heverlee, Abdij van Park, 2014, blz. 15.

- II. Bibliotheek
- III. Roerend patrimonium / meubilair¹²²

De resultaten van deze bevraging werden verzameld en de databank die samengesteld werd met de antwoorden mag nu gebruikt worden voor de opstart van de gesprekken en onderhandelingen om tot een langetermijnvisie te komen voor de 'omgang met het religieus erfgoed in Vlaanderen.'¹²³

b. De kerkfabriek en het centraal kerkbestuur

Het CRKC maakt een terechte opmerking. 'De kerkfabrieken/centrale kerkbesturen, vrijwilligers nota bene, krijgen een belangrijke rol toebedeeld en het spreekt voor zich dat ze het nodige krediet verdienen.'¹²⁴ Het mag voorop staan dat de leden van de plaatselijke kerkbesturen deze dienststaak opnemen als vrijwilligers. Het loont zeker de moeite om de discussie aan te gaan of we in de toekomst niet gebaat kunnen zijn bij een professionalisering van de taak van de kerkfabrieken. Daar is voor en tegen. De leden van de kerkfabrieken zijn door hun persoonlijk engagement betrokken bij de zaak. Het ligt bijna voor de hand dat ze vanuit hun binding met het gebouw de zorg ervoor zullen opnemen als een goed huisvader. Aan de andere kant kan hun betrokkenheid als vrijwilliger ook in de weg staan om een eerlijk en objectief oordeel te vellen voor het beheer en het al dan niet herbesteden van hun kerkgebouw.

De rol van de kerkfabriek is dus in ieder geval niet eenvoudig, 'temeer omdat er pas een nieuw eredienstdecreet opgesteld is – 'kerkfabriek' is de naam voor de instantie, 'kerkraad' zijn de, doorgaans vijf, mensen die minstens vier maal per jaar vergaderen. Met het decreet van 2004 en dat van 2012 is er een verschuiving van bevoegdheden naar het centrale kerkbestuur merkbaar, met als doel een betere communicatie met de gemeente in het voordeel van de kerkfabrieken.'¹²⁵

Veel kerken zijn geklasseerd, en het zijn de kerkfabrieken die gehouden zijn om deze gebouwen te beheren als een goed huisvader; wat betekent dat ze mee zorg dragen voor het respecteren van alle aspecten die verbonden zijn aan het klasseringdossier. Concreet betekent dit dat zij begrotingen opmaakt voor onderhoud en herstellingen, de projecten begeleidt en deze opvolgt. Voor deze taak die veeleer met patrimoniuminstandhouding dan met geloofsgemeenschap te maken heeft, krijgt de kerkfabriek toelages van de burgerlijke overheden. Politici, vaak uit de gemeentelijke oppositie, en commentatoren verwijten de katholieke geloofsgemeenschappen dat ze veel te veel geld krijgen. Deze opmerkingen over die subsidiëring gaan er dikwijls, zoals reeds gezegd, aan voorbij dat het leeuwendeel van de betoelaging gebruikt moet worden voor het onderhoud van het gebouw, los van de functie voor liturgie.

¹²² JULIE AERTS E.A., *Atlas van het religieus erfgoed in Vlaanderen*, Heverlee, Abdij van Park, 2014, blz. 32.

¹²³ Ludo Collin, *Woord Vooraf*, in JULIE AERTS E.A., *Atlas van het religieus erfgoed in Vlaanderen*, Heverlee, Abdij van Park, 2014, blz. 15.

¹²⁴ <http://crkc.be/conceptnota-toekomst-parochiekerk-0> (toegang op 5 juli 2016)

¹²⁵ S. DE BLEECKERE & R. DE RIDDER, *Het open kerkgebouw*, blz. 116.

'De kerkfabriek en het centraal kerkbestuur kunnen niet op zelfstandige wijze een plan ontwikkelen over het toekomstig gebruik van de parochiekerk. De kerkfabriek en het centraal kerkbestuur worden, net als de parochieploeg, betrokken in de besluitvorming die leidt tot de uitwerking van het dekenaal plan. Tijdens dit proces hebben zij alle kans om vanuit de eigen opdracht en steunend op de kennis van het gebouw een eigen inbreng te doen die mee in overweging moet worden genomen.'¹²⁶

'Ook al behoort het niet tot de bevoegdheid van de kerkfabriek en van het centraal kerkbestuur om zelf beslissingen te nemen over het toekomstig gebruik van de parochiekerk, toch moeten zij over het uiteindelijke globale plan en de daaraan ten grondslag liggende keuzes goed worden geïnformeerd. Zij zijn het immers die in overleg moeten treden met de gemeente. In vele gevallen zal het dekenaal plan gevolgen hebben voor kerkgebouwen die niet gelegen zijn op het grondgebied van eenzelfde gemeente. Met het oog op het overleg moet iedere kerkfabriek of centraal kerkbestuur over de nodige informatie beschikken niet alleen om de voorstellen voor de eigen kerkgebouwen toe te lichten maar ook om toelichting te kunnen geven bij de wijze waarop ze kaderen in een groter geheel.'¹²⁷

Het is niet de taak van de kerkfabriek om op zoek te gaan naar een herbestemming. Die zoektocht kan na het onttrekken aan de eredienst nog gemaakt worden. Om in een kerkenplan te stipuleren dat een kerk in aanmerking komt voor herbestemming, is het niet nodig om deze herbestemming al onmiddellijk aan te geven.

c. De bisdommen. Diocesane beleidsvisies rond het kerkenplan

Elk bisdom heeft een eigen visie en stappenplan opgesteld. Die staan ter beschikking van de kerkfabrieken. De kerkfabrieken/centrale kerkbesturen en gemeenten zullen met deze visie rekening moeten houden tijdens hun overleg bij het opmaken van een kerkenplan.¹²⁸

Er worden wel eens kritische opmerkingen gemaakt bij de visie van de bisdommen, i.c. kerkelijke ambtsdragers.

"Het instituut kerk daarentegen lijkt vaak liever de koers voor te staan van het aan de eredienst onttrekken van kerkgebouwen om ze vervolgens af te laten breken, wat overigens doet denken aan een nogal magische geloofsopvatting: alsof de heiligheid van een ruimte echt verdwenen is met het uitdragen van de hostie en niets te maken heeft met de levende stenen opgebouwd uit jarenlang gebed. Blijkbaar onttrekt men kerken liever aan de eredienst dan er functies aan toe te voegen en ze als multifunctionele gebouwen te gebruiken. Op deze wijze zou het mogelijk zijn om ook

¹²⁶ JORIS DE JONGHE, *De conceptnota "Een toekomst voor de Vlaamse parochiekerk" en de toekomst van de parochie*, s.d., s.l. blz. 3.

¹²⁷ JORIS DE JONGHE, *De conceptnota*, blz. 4.

¹²⁸ <http://crkc.be/conceptnota-toekomst-parochiekerk-0> (toegang op 5 juli 2016)

mensen die ver van de kerk staan weer te enthousiasmeren voor religie. Hierin kan het kerkgebouw een belangrijke diaconale functie vervullen."¹²⁹

"Daar komt bij dat de argumenten tegen een uitbreiding van de functie vaak ronduit plat te noemen zijn: men wil niet dat een kerk een sekswinkel of disco wordt. Alsof dit de enige mogelijkheden zouden zijn om het gebouw te behouden!"¹³⁰

Alle Vlaamse bisdommen organiseerden informatieve avonden voor gemeentebesturen en kerkfabrieken. Uit de voorbereidingen en verslagen van deze informatieve momenten distilleren wij hier een overzicht van de eigenheid in de respectievelijke bisdommen.¹³¹

We gaan binnen het bestek van deze scriptie niet verder in op de eventuele concrete resultaten die hierbij intussen al dan niet geboekt zijn, gezien we ons vooral willen richten op de inhoudelijke en pastorale motieven van het kerkenplan.

1. Aartsbisdom Mechelen-Brussel - Vicariaat Vlaams-Brabant en Mechelen

Na de vaststelling dat de kerkelijke situatie in de cultuur en de samenleving van deze tijd drastisch veranderd is, stelt men ook vast dat de kerkelijke structuren en organisaties niet mee geëvolueerd zijn.¹³² 'De veranderde tijd en context vragen om andere antwoorden. Daarom roept de bisschop op om nieuwe wegen te banen: om onze aandacht te focussen op: evangelisatie, mensen, de minsten het eerst, op een concrete wijze nabij te zijn en op zondag ons geloof vreugdevol te vieren in de eucharistie. En dat vraagt om nieuwe initiatieven, een nieuwe manier van denken en voelen, een nieuw enthousiasme, een hernieuwd vertrouwen en de kracht van de fierheid te geloven. Nieuwe structuren en organisatorische verbanden ook. (...) We zullen actief moeten werken aan een andere organisatie en structuur: - om echte vitaliteit alle kansen te geven - om onze energie, inzet en middelen te richten op wat essentieel is en niet op wat kerktoren-gebonden is - die haalbaar en doenbaar is voor degenen die zich willen inzetten.'¹³³

Twee opties worden voorop gezet:

- nieuwe, vitale gemeenschappen zullen niet noodzakelijk samenvallen met of georganiseerd zijn binnen het traditionele parochieverband;

¹²⁹ K. DE WILDT & R. PLUM, *De kerk als vijand van het kerkgebouw?* <http://www.katholiek.nl/opinie/de-kerk-als-vijand-van-het-kerkgebouw> (toegang 20.02.2015)

¹³⁰ K. DE WILDT & R. PLUM, *De kerk als vijand van het kerkgebouw?* <http://www.katholiek.nl/opinie/de-kerk-als-vijand-van-het-kerkgebouw> (toegang 20.02.2015)

¹³¹ Interessant is om parallel met de diocesane beleidsvisies rond het kerkenplan ook kennis te nemen van de algemene diocesane visieteksten rond kerkopbouw en pastoraal. Zie voor een bespreking van die algemene visieteksten: L. PULINCKX, *Drijfveren voor missionaire Kerk-zijn in een Vlaamse context*, in *Collationes* 46 (2016) nr. 2, 173-202, vooral blz.174-187.

¹³² AARTSBISDOM MECHELEN-BRUSSEL - VICARIAAT VLAAMS-BRABANT EN MECHELEN, *Over parochies en parochiekerken, infoavonden*, maart 2012, blz. 2.

¹³³ AARTSBISDOM MECHELEN-BRUSSEL - VICARIAAT VLAAMS-BRABANT EN MECHELEN, *Over parochies en parochiekerken, infoavonden*, maart 2012, blz. 3.

- het aantal structurele en organisatorische verbanden staat niet meer in verhouding tot onze pastorale noodwendigheden.¹³⁴

Tot in 2012 was de beleidsoptie in het Vicariaat om parochies samen te brengen in federaties. Die piste wordt verlaten om te werken aan nieuwe verbanden tussen parochies die op termijn een nieuwe eenheidsparochie zullen vormen. 'Deze nieuwe 'parochies' zullen pas écht werkelijkheid worden als ook op materieel en financieel gebied een eenheid wordt gerealiseerd, wat dan op zijn beurt weer leidt tot een grote vereenvoudiging en uitzuivering van de noodzakelijke administratieve en beheersmatige taken en procedures.'¹³⁵

Beleidsmatig wil men uitdrukkelijk kijken naar andere christelijke geloofsgemeenschappen die mogelijks nood hebben aan een onderkomen. De diaconie kan hier of daar ook baat hebben bij een leegstaande kerk. 'Spreken over de bestemming van kerkgebouwen is voor ons niet het startpunt, maar het eindpunt van een diepgaande bezinning over onze plaats in de samenleving en de noodzakelijke toerusting om onze opdracht in de wereld daadwerkelijk gestalte te geven. Uiteraard dient over de bestemming van kerkgebouwen nagedacht te worden tegelijk met het uitdenken en opzetten van een nieuwe organisatie van de pastorale zorg, die focust op de drie vooropgestelde prioriteiten.'¹³⁶

Pas na deze beschrijving van het pastorale veld, gaat men over naar beleidsnormen voor het invullen van de kerkenplannen. De normen voor het opstellen van een kerkenplan zijn dan ook pastoraal en kerkelijk van inslag. Het nadenken over (her)bestemming van kerken kan niet los gezien worden van het herdenken van de kerkelijke organisatie. Dat is meteen het eerste uitgangspunt: kerkgebouwen staan in dienst van de pastoraal. Vitale geloofsgemeenschappen kunnen hun kerken behouden. Indien de gemeenschap niet vitaal genoeg is om een volledig pastoraal aanbod te verzorgen kijken we best eerst naar andere christelijke geloofsgemeenschappen voor een gedeeld gebruik van het gebouw. Hierbij worden ook jongerengroepen en diaconale initiatieven genoemd.

In het Aartsbisdom Mechelen-Brussel - Vicariaat Vlaams-Brabant en Mechelen kiest men eerder voor nevenbestemming dan voor herbestemming waardoor het onttrekken van kerken aan de eredienst eerder een optie is als alle andere opties niet haalbaar zijn. De sloop van een kerk 'is een te mijden optie, maar daar waar wenselijk ook uit te voeren.'¹³⁷ 'Bij de sloop van een kerkgebouw gaat onherroepelijk erfgoed verloren.'¹³⁸

¹³⁴ AARTSBISDOM MECHELEN-BRUSSEL - VICARIAAT VLAAMS-BRABANT EN MECHELEN, *Over parochies en parochiekerken, infoavonden*, maart 2012, blz. 3.

¹³⁵ AARTSBISDOM MECHELEN-BRUSSEL - VICARIAAT VLAAMS-BRABANT EN MECHELEN, *Over parochies en parochiekerken, infoavonden*, maart 2012, blz. 4.

¹³⁶ AARTSBISDOM MECHELEN-BRUSSEL - VICARIAAT VLAAMS-BRABANT EN MECHELEN, *Over parochies en parochiekerken, infoavonden*, maart 2012, blz. 5.

¹³⁷ AARTSBISDOM MECHELEN-BRUSSEL - VICARIAAT VLAAMS-BRABANT EN MECHELEN, *Over parochies en parochiekerken, infoavonden*, maart 2012, blz.5.

¹³⁸ DOOR JELSMA, *Van traditioneel gebruik tot herbestemming. Transformatie als kans voor kerk en samenleving*, in H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 120.

2. Bisdom Antwerpen

De bisschop van Antwerpen, Johan Bonny, stuurde op 31 januari 2012 een brief aan alle gemeentebesturen, de pastorale verantwoordelijken, de voorzitters van de kerkfabrieken en de centrale kerkbesturen in het bisdom. In de brief klinkt een oproep naar alle betrokkenen om het kerkenplan in twee bewegingen te maken: 'ten eerste het intern gesprek binnen de kerk, daarna het gesprek tussen de kerk en de burgerlijke overheden.'¹³⁹

In de eerste fase roept men op tot één (of meerdere) verkennende gesprekken met alle betrokkenen van de parochies per gemeente. In deze gesprekken kan er nagedacht worden over mogelijke voorstellen die later in de tweede ronde aan de gemeentebesturen kunnen voorgelegd worden. Beslissingen kunnen hier dus niet genomen worden. Als hulp bij deze gesprekken voorziet het bisdom twee formulieren. Een eerste formulier dat vooral voor de kerkfabrieken bedoeld is, om zicht te krijgen op het kerkgebouw en een tweede formulier waar het parochieteam mee aan de slag kan om de geloofsgemeenschap in kaart te brengen. De bedoeling is dat er in de gesprekken rekening wordt gehouden met 'pastorale, economische, ecologische en maatschappelijke factoren'¹⁴⁰ om zo tot een verantwoord besluit te komen over verder gebruik of sluiting van een kerkgebouw in de toekomst. Voor deze gesprekken krijgen de ploegen nog de raad mee om voor een goede (liefst externe) moderator te zorgen en nauwkeurig verslag te nemen.

Ten vroegste na de zomer van 2012, zo werd er toen gesteld, kunnen er dan overleggesprekken zijn tussen de verantwoordelijken van de kerkgemeenschappen en de gemeente. Omwille van de gemeenteraadsverkiezingen kan het wenselijk zijn deze gesprekken uit te stellen tot het moment dat het nieuwe college aangesteld is.

Bisschoppelijk vicaris Wim Selderslaghs vraagt, vanuit een diaconaal denken en handelen, ook aandacht voor rolstoelgebruikers en de verstaanbaarheid van de taal.¹⁴¹ Deze elementen kunnen mee bepalend zijn in de keuze voor kerken die als kerk behouden blijven. Verder wordt heel duidelijk gesteld dat mogelijke beslissingen om over te gaan tot een gedeeltelijke of volledige herbestemming van een kerkgebouw, contact opgenomen worden 'met de vicaris voor de territoriale pastoraal. De eindbeslissing hierover ligt immers bij de bisschop, en het heeft geen zin om op gemeentelijk niveau afspraken te maken die niet kunnen uitgevoerd worden omdat de bevoegdheid daar niet ligt. (Dit vermijdt teleurstellingen of spanningen achteraf.)'¹⁴² Er dient dus contact opgenomen te worden voor de langetermijnvisie afgewerkt kan worden. Om het geheel naar een eindresultaat te

¹³⁹ JOHAN BONNY, *Brief aan de pastoors en het parochieteam, aan de voorzitters van de kerkraden, aan de voorzitters van het centraal kerkbestuur*, Antwerpen, 31 januari 2012, blz. 1.

¹⁴⁰ BISDOM ANTWERPEN, *In gesprek over het kerkgebouw*, s.d., s.l., blz. 1.

¹⁴¹ WIM SELDESLAGHS, *Handleiding bij het voorbereiden en voeren van de gesprekken tussen parochie (pastorale groep en kerkfabriek) en gemeente*, Antwerpen, januari 2012, blz. 4.

¹⁴² WIM SELDESLAGHS, *Handleiding bij het voorbereiden en voeren van de gesprekken tussen parochie (pastorale groep en kerkfabriek) en gemeente*, Antwerpen, januari 2012, blz. 10.

leiden biedt het bisdom een 'Sjabloon parochiekerkenplan bisdom Antwerpen'¹⁴³ aan, wat ons een hele hulp lijkt bij het werken naar een kerkenplan voor de toekomst.

3. Bisdom Brugge

Ook de bisschop van Brugge, Jozef De Kesel, schrijft een brief¹⁴⁴ aan de gemeentebesturen binnen zijn bisdom. In die brief motiveert de bisschop dat een goed kerkenplan maar kan slagen als dit gebaseerd is op een degelijk pastoraal plan. Pas nadat dit pastoraal plan is goedgekeurd door de bisschop zal de desbetreffende gemeente verder in gesprek gaan met het centraal kerkbestuur en de kerkfabrieken. De ideeën hierrond werden reeds uitgeschreven in een pastorale brief¹⁴⁵ die met Kerstmis verspreid werd in de parochies van het bisdom. De brief schetst eerst de nieuwe situatie waarin de kerk in het bisdom Brugge zich bevindt. Dat de situatie anders is dan in het verleden, betekent niet dat de zin en de betekenis van de parochie in vraag wordt gesteld. Wel zal er een antwoord moeten komen op deze nieuwe gegevenheid.

'Ondertussen is de hele infrastructuur uit de vroegere situatie nog altijd aanwezig. Niet alleen gaat die onze krachten te boven maar heel wat parochies beschikken ook niet meer over de mogelijkheden om zelfstandig te blijven bestaan. Wat staat er ons te doen? Op die vraag zoeken we in deze brief een antwoord. We bevinden ons in een tussenfase. Al geruime tijd worden in ons bisdom de parochies verenigd in federaties. Dat gebeurt niet alleen in ons land, maar in de meeste landen van West-Europa. Alleen komt het er nu op aan de ingeslagen weg consequent verder te gaan. We zullen in de nabije toekomst moeten evolueren van federaties naar pastorale eenheden. Bij federaties gaat het om samenwerking tussen parochies. Bij een pastorale eenheid gaat het om een gemeenschappelijke werking van parochies met de bedoeling samen één nieuwe parochie te vormen. Dat is geen wondermiddel dat alle problemen zal oplossen. Maar het biedt een perspectief waaraan we als kerkgemeenschap gezamenlijk kunnen werken. Dat willen we doen in medeverantwoordelijkheid, overleg en solidariteit.'¹⁴⁶

Vanuit de intrinsieke waarde van de liturgie op zondag schetst de bisschop de krijtlijnen waarbinnen wij moeten nadenken over het gebruik van kerken, en welke kerken. De tekst is duidelijk:

'Stilaan zal niet meer in alle bestaande parochies op zondag de eucharistie gevierd kunnen worden. Dan rijst de vraag wat de betekenis en uiteindelijk de toekomst is van die parochiekerk. De vraag stelt zich trouwens steeds meer als men overgaat tot de vorming van een echte pastorale eenheid. Die vraag is vandaag ook onderwerp van

¹⁴³ BISDOM ANTWERPEN, *Sjabloon parochiekerkenplan bisdom Antwerpen*

¹⁴⁴ JOZEF DE KESEL, *Brief aan de colleges van burgemeester en schepenen*, Brugge, 12 maart 2012.

¹⁴⁵ JOZEF DE KESEL, *Kerk zijn vandaag en de toekomst van de parochies Pastorale brief*, Persdienst Bisdom Brugge, Kerstmis 2011.

¹⁴⁶ JOZEF DE KESEL, *Kerk zijn vandaag en de toekomst van de parochies*, blz. 7.

publiek en maatschappelijk debat. Ze kan hier uiteraard niet afdoend beantwoord worden. Maar we kunnen noch mogen ze al evenmin ontwijken.¹⁴⁷

De bisschop wil niet eindigen zonder hoop uit te spreken. Vanuit het verhaal van Emmaüs roept hij alle betrokken op om met realisme én vertrouwen te werken aan een nieuwe toekomst.

'We mogen ons niet laten verlammen door de situatie noch door het kleine getal. Het kan werkelijk aan ons gebeuren: dat we opnieuw de Schrift verstaan als een Woord van leven. Als het Woord van iemand die ons hart wil raken. Dat we het zo verstaan dat ons hart gaat branden. Dat het ons zo aangrijpt dat we terugkeren naar elkaar om het met elkaar te delen. Dat is het wat de Geest in ons en in zijn kerk kan bewerken. Voor dit wonder moeten we ons allen open stellen. Dat is de reden waarom we in deze brief een pleidooi gehouden hebben voor eenheid en samenwerking tussen de gemeenschappen. Dat is het hart en de ziel van ons pleidooi om te werken in de richting van pastorale eenheden.'¹⁴⁸

Er werd een stappenplan uitgewerkt voor de kerkfabrieken¹⁴⁹ en een stappenplan voor de pastorale beleidsgroepen¹⁵⁰. De twee documenten verwijzen naar hoger genoemde pastorale brief en naar de conceptnota van minister Bourgeois. Daarna volgt een opsomming van principes. Die principes laten zich samenvatten als een gewild open houding om in overleg met betrokken partijen en burgerlijke overheden tot een eerlijk en realistisch besluit te komen inzake gebruik van de respectievelijke kerkgebouwen.

Vervolgens wijst de tekst op de betekenis van kerken. Naast liturgie op zondag en de toediening van andere sacramenten, is de kerk ook een zeer geschikte ruimte voor catechese en samenkomsten met groepen in voorbereiding op vormsel, doop, eerste communie. 'Kerken hebben een grote symbolische betekenis in het structureren van het landschap. Ze zijn ook getuigen van de zichtbare aanwezigheid van de Kerk. Veel parochiekerken herbergen een rijk cultuurhistorisch patrimonium en zijn (beschermde) monumenten.'¹⁵¹

Na nog eens de uitdrukkelijke wil van de bisschop te verwoorden om actief te willen meewerken aan een langetermijnvisie en een kort overzicht van de terminologie en hun betekenis, worden de documenten specifiek voor de doelgroepen ingevuld.

Voor de pastorale beleidsgroepen geeft het document heel duidelijk de opeenvolgende gesprekken aan en stuurt aan op een timing voor deze gesprekken in de loop van 2012 en 2013. Uitgangspunt van de gesprekken is ook hier een stand

¹⁴⁷ JOZEF DE KESEL, *Kerk zijn vandaag en de toekomst van de parochies*, blz. 20.

¹⁴⁸ JOZEF DE KESEL, *Kerk zijn vandaag en de toekomst van de parochies*, blz. 30.

¹⁴⁹ BISDOM BRUGGE, *Een toekomst voor de parochiekerken. Stappenplan voor de kerkfabrieken*, 12/03/2012.

¹⁵⁰ BISDOM BRUGGE, *Een toekomst voor de parochiekerken. Stappenplan voor de Pastorale beleidsgroepen*, 12/03/2012

¹⁵¹ BISDOM BRUGGE, *Een toekomst voor de parochiekerken. Stappenplan voor de Pastorale beleidsgroepen*, blz. 4. en BISDOM BRUGGE, *Een toekomst voor de parochiekerken. Stappenplan voor de kerkfabrieken*, blz. 4.

van zaken opstellen omtrent het actuele gebruik van de kerk. Pas daarna komen de vragen voor de toekomst aan bod.

- 'hoe zie je het gebruik van de parochiekerk in het ruimer geheel van de federatie/pastorale eenheid?
- voor welke liturgische en kerkelijke (niet-liturgische) functies wil men de parochiekerk bewaren?
- welke vormen van medegebruik zie je eventueel toenemen in respect voor de gewijde ruimte?
- vind je het aangewezen dat een deel van de parochiekerk een nevenbestemming krijgt?
- vind je het aangewezen dat de parochiekerk onttrokken wordt aan de eredienst (vanuit eigen motivaties of op vraag van buitenaf)?¹⁵²

Nadat alle parochies afzonderlijk dit gesprek gevoerd hebben, komt er best overleg binnen de dekenij of binnen de federaties van parochies. Idealiter komt uit dit overleg een pastoraal plan dat aan de bisschop wordt voorgelegd. Wanneer deze dat pastoraal plan goedkeurt, wordt het kenbaar gemaakt aan het centraal kerkbestuur. 'Met dit kerkelijk gedragen plan kunnen de kerkraden en het centraal kerkbestuur dan verder met het gemeentebestuur overleggen.'¹⁵³

Ook het document voor de kerkfabrieken voorziet gesprekken in twee fasen. In de eerste fase overlegt elke kerkfabriek afzonderlijk. Nadien kunnen gesprekken gevoerd worden met de pastorale beleidsgroepen en met alle kerkfabrieken op het niveau van het centraal kerkbestuur. Wanneer het centraal kerkbestuur de goedkeuring ontvangt van het bisdom inzake het pastoraal plan, kunnen alle kerkfabrieken samengeroeven worden om dit pastoraal plan te implementeren in het kerkenplan. Met dit document stapt men naar de gemeente voor verder overleg. Tot slot wordt per parochiekerk een eindoordeel toegevoegd gaande van ongewijzigd behoud, medegebruik, nevenbestemming, herbestemming tot sloop. Indien nodig wordt hieraan ook een timing toegevoegd. Het streefdoel is om uiterlijk juli 2014 voor alle gemeenten een goedgekeurd kerkenplan te hebben.¹⁵⁴

4. Bisdom Gent

Ook in het bisdom Gent werden impulsvergaderingen ingericht voor parochieploegen, kerkfabrieken, dekenale conferenties over de 'nieuwe parochie'. Het pastorale plan voor de parochies ligt ook hier aan de basis om een kerkenplan op te maken. Onder de titel "Wees niet bang, kleine kudde, want het heeft jullie Vader behaagd je het koninkrijk te schenken" (Lc. 12, 32) leidt Mgr. Luc Van Looy¹⁵⁵

¹⁵² BISDOM BRUGGE, *Een toekomst voor de parochiekerken. Stappenplan voor de Pastorale beleidsgroepen*, blz. 5.

¹⁵³ BISDOM BRUGGE, *Een toekomst voor de parochiekerken. Stappenplan voor de Pastorale beleidsgroepen*, blz. 6.

¹⁵⁴ BISDOM BRUGGE, *Een toekomst voor de parochiekerken. Stappenplan voor de kerkfabrieken*, blz. 4.

¹⁵⁵ LUC VAN LOOY, *De 'nieuwe parochie' Impulsvergadering voor parochieploegen, kerkfabrieken, dekenale conferenties*, z.d, s.l.

de avonden in. De bisschop somt op wat de doelstellingen van en voor een parochie zijn: 'de verkondiging van het Woord, (...) in de liturgie leren we bidden en vieren, (...) de diaconie groeit voort uit de eucharistieviering, (...) de opbouw van de gemeenschap van de gelovigen, (...). Tenslotte is de parochie ook verantwoordelijk voor het materiële als goede rentmeester, voor de kerk- en bijbehorende gebouwen, eigendommen en financiën. Dat is de specifieke roeping van de leden van de kerkfabriek.'¹⁵⁶ De vraag die voorligt is: op welke plaatsen zullen wij in staat zijn deze doelen te realiseren?

Het begrip 'nieuwe parochie' wil een antwoord zijn op de vragen voor de toekomst. 'De bedoeling is optimaliseren en kwaliteit bevorderen (...) Overleven is dus niet de zorg, wel dynamiek en energie genereren op zorgvuldig gekozen kernplekken. Nostalgie is niet aan de orde. De nadruk ligt op investeren eerder dan afbouwen. We wensen dat te doen door samen te bidden, na te denken en te handelen en bijtijds te evalueren. Zo worden we geloofsgenoten eerder dan dorpsgenoten.'¹⁵⁷ Zeer veralgemenend kunnen we stellen dat in het Bisdom Gent de nieuwe parochie de naam is voor wat tot 15 augustus 2016 een dekenaat was. Groeien naar de nieuwe parochie kan niet zonder groeipijnen, maar 'Ik nodig u uit om in deze denkwijze verder te bouwen en te vertrekken van het dekenaat als grotere pastorale eenheid waarin onze 'nieuwe parochies' de vitale geloofskernen worden.'¹⁵⁸

'In deze dynamiek kunnen we uitkijken naar kerken waar we de parochie in liturgie en catechese, in gebed en ontmoeting verder gestalte geven. We grijpen deze unieke kans aan om een project op touw te zetten voor de toekomst. Het komt erop aan te investeren daar waar toekomstkansen liggen in het dekenaat. Er is geen twijfel dat we samen veel aankunnen en dat dit proces ons zal overtuigen van de sterkte van ons geloof en van onze gemeenschap rond Christus in zijn Woord en Sacrament. Aan het einde van ons denkwerk kunnen we dan bespreken met de gemeente welke kerken wij nodig hebben voor de vieringen en over welke kerken een nevenbestemming of herbestemming kan overwogen worden.'¹⁵⁹

Vicaris Joris De Jonghe gaat verder met een toelichting bij de conceptnota van minister Bourgeois.¹⁶⁰ Deze nota is een dwingende aanleiding maar niet de enige reden om de discussie over het kerkgebouw aan te gaan. 'Dat het toekomstig gebruik van het kerkgebouw in het vizier komt is een gevolg van wijzigingen die de gemeenschap van zijn gebruikers heeft ondergaan. Die samenhang tussen de discussie over het gebruik van het gebouw en de toestand waarin de gemeenschap zelf zich bevindt die er een thuis wil hebben, moet hier niet alleen vermeld worden als verklaring voor een evolutie die reeds geruime tijd aan de gang is, maar moet een leidend principe blijven bij de uitwerking van de plannen die tijdens de

¹⁵⁶ LUC VAN LOOY, *De 'nieuwe parochie'*, blz. 1-2.

¹⁵⁷ LUC VAN LOOY, *De 'nieuwe parochie'*, blz. 2.

¹⁵⁸ LUC VAN LOOY, *De 'nieuwe parochie'*, blz. 4.

¹⁵⁹ LUC VAN LOOY, *De 'nieuwe parochie'*, blz. 5.

¹⁶⁰ JORIS DE JONGHE, *De conceptnota "Een toekomst voor de Vlaamse parochiekerk" en de toekomst van de parochie*, s.d., s.l.

komende jaren in alle dekenaten gestalte zullen moeten krijgen bij de vorming van een nieuw parochielandschap en het bepalen van de rol van de kerkgebouwen daarin. (...) De kerkgebouwen zullen daarbij nooit een zelfstandig gegeven kunnen zijn. De parochiekerk moet een huis zijn waar een gelovige gemeenschap een volwaardige thuis kan maken. (...) De langetermijnvisie die we als kerk willen ontwikkelen, betreft in de eerste plaats de parochie als kerkgemeenschap met het gebouw als onderdeel.¹⁶¹

De vicaris geeft in zijn uiteenzetting ook een overzicht van de terminologie die we hanteren. Er wordt aangestipt dat centrumkerken, de kerken dus die voor de geloofsgemeenschap worden aangeduid als de gebouwen waarbinnen liturgie gevierd zal worden, niet de meest geschikte kerken zijn om op zoek te gaan naar een nevenbestemming.¹⁶² Voor alle kerken in het bisdom Gent geldt dat elke vorm van nevenbestemming aan de bisschop moet worden voorgelegd ter goedkeuring. De nevenbestemming mag niet ten koste gaan van het vieringkarakter van het gebouw. In geval van herbestemming van de kerk zal de procedure opgestart worden tot opheffing van de parochie die aan deze kerk verbonden is.

5. Bisdom Hasselt

De pastorale opzet, die ook in het bisdom Hasselt vooraf gaat aan de opmaak van een kerkenplan, wordt uitgeschreven in '*Blikopener, Christelijke gemeenschappen in de toekomst in het bisdom Hasselt*'.¹⁶³ De christelijke gemeenschap van de toekomst is een missionerende gemeenschap, waarbij we ons realiseren dat dit niet past in onze huidige culturele context.¹⁶⁴

Dit is een pastorale opdracht die zich realiseert in 5 dimensies: Het geloof onderwijzen (verkondiging, catechese). Het gebed verzekeren (liturgie, gebed). Liefdadigheid beoefenen (diaconie). De materiële zorg opnemen (zorg voor gebouwen en werkmiddelen, voor catechese, diaconie, enz.). Het dienstwerk van de leiding en van de animatie opnemen.¹⁶⁵ De tekst stelt heel duidelijk dat het niet meer lukt om deze vijf dimensies te realiseren binnen de eigen parochies. Grensoverschrijdende samenwerking is nu geboden. Om daaraan te werken zijn er de opeenvolgende jaarthema's: 'Volwassen worden in geloof, Groeien in geloof, God ontmoeten in zijn Woord, De schone Belijdenis, Opnieuw geboren worden.'¹⁶⁶

In 'Een toekomst voor de parochiekerken'¹⁶⁷ wordt bevestigd dat het pastoraal handelen de basis blijft om aan een kerkenplan te werken. Omdat we de verantwoordelijkheid hebben om goed om te gaan met de beschikbare middelen, willen we 'in een positief elan mee de oproep van de overheid beantwoorden om

¹⁶¹ JORIS DE JONGHE, *De conceptnota*, blz. 1.

¹⁶² JORIS DE JONGHE, *De conceptnota*, blz. 5.

¹⁶³ KAREL D'HUYS, LOUISA CLOESEN, RIA OMBELETS, FRANS IEVEN, *Blikopener, Christelijke gemeenschappen in de toekomst in het bisdom Hasselt*, Hasselt, november 2010.

¹⁶⁴ KAREL D'HUYS, E.A., *Blikopener*, blz. 3.

¹⁶⁵ KAREL D'HUYS, E.A., *Blikopener*, blz. 6.

¹⁶⁶ KAREL D'HUYS, E.A., *Blikopener*, blz. 5-6.

¹⁶⁷ KAREL D'HUYS EN AUGUSTIN CHAMPAGNE, *Een toekomst voor de parochiekerken, visietekst en plan van aanpak van het parochievicariaat en de dienst kerkfabrieken*; Hasselt, januari 2012, blz. 4.

de vragen omtrent de parochiekerken en de toekomst daadwerkelijk aan te pakken.¹⁶⁸ Het bisdom beoogt: 'Een proces op gang zetten om te komen tot zicht op een beredeneerde aanwending van de infrastructuur van de kerkgebouwen in functie van de pastorale opties. Op termijn moet dit leiden tot een strategische visie op de toekomst van de parochiekerken en een aangepast investeringsbeleid ter zake.'¹⁶⁹

Ook in het bisdom Hasselt is het voorstel om in drie etappes te werken: eerst het pastorale plan. Vanuit dit plan kan een verantwoording gemotiveerd worden van wat aan parochiaal leven in de toekomst in de parochie te verwachten is. Vanuit dat plan kan het gesprek met de gemeente aangevat worden. 'Wellicht zullen deze drie fases in de realiteit enigszins door elkaar lopen, zeker op het informele vlak.'¹⁷⁰ Het is de bisschop die de uiteindelijke beslissing bekrachtigt en erop toeziet dat alle wettige regelingen gerespecteerd worden.¹⁷¹

De term 'federatiekerk' wordt ingevoerd als aanduiding voor de kerk die de centrale parochiekerk kan worden voor een groter gebied, met daarnaast nog andere kerken die een functie behouden in het pastorale plan. 'Profilering van federatiekerken en differentiatie binnen het gewone pastorale gebruik van de kerkgebouwen kan op middellange termijn al een mogelijk investeringsplan helpen oriënteren. We roepen de christelijke gemeenschappen op om met zorg en zo realistisch mogelijk de parochiekerken in hun functie te waarderen, in eerste instantie als gebouwen voor de eredienst. Voor heel wat kerken zal dit voor de nabije toekomst het gewone gebruik voor de eredienst blijven.'¹⁷²

De tekst is niet mis te verstaan: 'We staan dus op termijn voor grote uitdagingen. Wanneer het gaat over het uittekenen van het parochie- en kerkenlandschap van morgen, zal het de kunst zijn hoopvol naar de toekomst te kijken, te kunnen leven met beperktheid en dus met keuzes, maar dan minstens met de keuze voor de best mogelijke weg.'¹⁷³

d. De lokale (geloofs)gemeenschap

De dichtst betrokken partij komt laatst aan de beurt in onze bespreking.

'Ten slotte is daar de rol van het publiek, veelsoortig en opererend vanuit verschillende belangen, motieven en idealen. Opvallend is dat burgers steeds sterker betrokken raken in de processen en daarmee ook verantwoordelijkheden nemen en krijgen voor het behalen van succes. Als kameleons veranderen krakers in projectontwikkelaars, bezwaarmakers in kaderstellers en slopers in herbestemmers. Het is de even noodzakelijke laatste stap op weg naar een integrale benadering van

¹⁶⁸ KAREL D'HUYS EN AUGUSTIN CHAMPAGNE, *Een toekomst voor de parochiekerken*; Hasselt, 2012, blz. 6.

¹⁶⁹ KAREL D'HUYS EN AUGUSTIN CHAMPAGNE, *Een toekomst voor de parochiekerken*; Hasselt, 2012, blz. 8.

¹⁷⁰ KAREL D'HUYS EN AUGUSTIN CHAMPAGNE, *Een toekomst voor de parochiekerken*; Hasselt, 2012, blz. 8.

¹⁷¹ KAREL D'HUYS EN AUGUSTIN CHAMPAGNE, *Een toekomst voor de parochiekerken*; Hasselt, 2012, blz. 9.

¹⁷² KAREL D'HUYS EN AUGUSTIN CHAMPAGNE, *Een toekomst voor de parochiekerken*; Hasselt, 2012, blz. 11.

¹⁷³ KAREL D'HUYS EN AUGUSTIN CHAMPAGNE, *Een toekomst voor de parochiekerken*; Hasselt, 2012, blz. 14.

herbestemming, wanneer specialisten, beleidmakers en betrokkenen samen optrekken, ieder met eigen verantwoordelijkheid en kennis.¹⁷⁴

Herbestemming, dubbelgebruik en afbraak van leegstaande kerkgebouwen, komt hier en daar – en steeds meer – ter sprake. Het theoretisch denkkader en de concrete reactie bij betrokkenen, kunnen echter ver uit elkaar liggen. “Focussen op de performance van het kerkgebouw sluit in belangrijke mate aan bij de realiteit, bij hoe de parochianen en de omwonenden aankijken tegen het kerkgebouw.”¹⁷⁵ Eerlijkheid in de communicatie is geboden.

‘Het “onder de pet houden” van relevante informatie is funest voor een gemeente of parochie. Nogal eens wordt de gemeente of parochie met de beste bedoelingen – “de gemeente of de parochie is er nog niet aan toe”, “tien jaar geleden hebben we hier ook al ellende mee gehad” – pas in een laat stadium geïnformeerd. De informatievoorsprong van bestuurders en leidinggevenden op de gemeente of de parochie wordt dan veel te groot en vormt een gemakkelijke voedingsbodem voor onderling wantrouwen. Open communicatie vanaf het begin geeft draagvlak en kan onvermoede creativiteit en denkkraft losmaken. Gebruik daarbij een veelheid aan communicatiemogelijkheden en gebruik deze regelmatig.’¹⁷⁶

“Zij die voor het behoud van kerkgebouwen pleiten zijn veelal niet de kerkelijke instituties, maar vaak seculiere mensen die de waarde van het gebouw nog weten te waarderen en bereid zijn ervoor te vechten.”¹⁷⁷

De plaatselijke leefgemeenschap is geen eenheidsgroep. De Bleeckere en De Ridder proberen de plaatselijke gemeenschap te definiëren en inventariseren. Zij beperken zich uitdrukkelijk niet tot de geloofsgemeenschap. “Tot het netwerk van menselijke actoren horen uiteraard ook de trouwe parochianen, de inwoners van de gemeente die zich voor huwelijken en uitvaarten wenden tot het kerkgebouw, de mensen die speciale vieringen bijwonen zonder regelmatig praktiserend te zijn, de zogenaamde randkerkelijken, de toevallige passanten en eventuele toeristen. In principe komt ook elke voorbijganger in contact met het kerkgebouw omdat het kerkgebouw een beeldbepalend gebouw is.”¹⁷⁸

In onze vorige scriptie over parochieploegen in het evoluerende landschap van geloofsgemeenschappen, hebben we al beschreven welke grote impact het weder samenstellen van geloofsgemeenschappen kan hebben. De theoretische optelsom van twee (of meer) geloofsgemeenschappen die niet langer als zelfstandig en levensvatbaar ervaren worden, heeft altijd weerslag op de vitaliteit. Niet altijd resulteert een hertekening van de parochiegrenzen (bedoeld is dus: tot een groter geheel) in een gelukt project waar mensen elkaar opnieuw vinden als

¹⁷⁴ M. STEENHUIS EN P. MEURS, *Herbestemming in Nederland*, blz. 16.

¹⁷⁵ S. DE BLEECKERE & R. DE RIDDER, *Het open kerkgebouw*, blz. 118.

¹⁷⁶ HARRY BISSELING EN PEET VALSTAR, *Op weg naar een besluit. Over de procedures rond kerksluiting*, in H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 164.

¹⁷⁷ K. DE WILDT & R. PLUM, *De kerk als vijand van het kerkgebouw?* <http://www.katholiek.nl/opinie/de-kerk-als-vijand-van-het-kerkgebouw> (toegang 20.02.2015)

¹⁷⁸ S. DE BLEECKERE & R. DE RIDDER, *Het open kerkgebouw*, blz. 117.

een gelovige gemeenschap. Dikwijls blijven mensen steken in ontgoocheling en ontmoediging. Wij durven betogen dat dit doemdenken niet de enige en zeker niet de juiste ingesteldheid is.

Mensen aan de basis... voelen zich verlaten door de kerk als organisatie. Die is in hoofdzaak bezig met zichzelf vanuit een diepe angst voor de eigen toekomst. In de Kerk in Vlaanderen heerst mijns inziens vaak een Titanic-gevoel. Terwijl men goed weet dat het schip aan het zinken is, blijft men zolang mogelijk nog "voort spelen".¹⁷⁹ De mobiliteit die wij in onze tijd hebben, maakt natuurlijk dat mensen minder in de plaatselijke leefgemeenschap leven. 'De sociale netwerken van de meeste mensen beperken zich door de toegenomen mobiliteit en de vele communicatiemiddelen (onder andere *sociale media*) allang niet meer tot de lokale omgeving.'¹⁸⁰

Mobiliteit heeft ook veel te maken met de leeftijd van mensen. Bij het ouder worden merken we dat het algemene regel is geworden dat de mobiliteit van mensen zakt in evenredigheid met de toenemende ouderdom. 'De open vraag die zich opdringt is of de bestaande oudere generatie, hier en daar nog gesteund door een deel van de jongere generatie, in een ander discours kan stappen dan in dat van de sluiting van kerken in Vlaanderen. Voorts is er de open vraag hoelang nog het draagvlak van de huidige vrijwilligers uiteindelijk sterk en groot genoeg zal blijken te zijn om alsnog een meer constructieve toekomst van het kerkgebouw mogelijk te maken.'¹⁸¹

Bij sluiting van een kerk zal lang niet iedereen volgen naar een nieuwe kerkplek. 'Dat lijkt haast onvermijdelijk. Onderzoek laat zien dat iedereen (!) die betrokken is, zich afvraagt: ga ik na de sluiting met mijn geloofsgemeenschap mee naar de nieuwe situatie, zal ik naar de andere kerk gaan, ga ik "shoppen", of stop ik met kerkgang en laat ik mij uitschrijven als lid van de kerk?'¹⁸² Lid zijn van een geloofsgemeenschap is geen zaak meer van louter het wonen in de gebiedsomschrijving van deze of gene parochie. Lidmaatschap van een geloofsgemeenschap en het bezoek aan de zondagse samenkomst, zijn geen zaak meer van een verplichting die door kerkelijke overheden wordt opgelegd. De betrokkenheid bij een geloofsgemeenschap is een persoonlijke keuze geworden. Mensen gaan op zoek naar een 'kerk die bij hen past'¹⁸³.

Verder wijst onderzoek uit dat mensen lang niet allemaal op wekelijkse basis naar de kerk gaan voor een religieuze dienst. Wie in de praktijk staat van wekelijkse kerkdiensten bijwonen, merkt dat er elke week andere mensen aanwezig zijn. Kerkbezoekers komen vaak als de klokken voor hen luiden. Bij een herdenking van een overleden familielid of bekende, bij een eerste communie, een vormsel, een doop, een uitvaart, of gewoon omdat ze een uurtje de rust van een kerkdienst komen opzoeken.

¹⁷⁹ S. DE BLEECKERE & R. DE RIDDER, *Het open kerkgebouw*, blz. 138.

¹⁸⁰ H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 35.

¹⁸¹ S. DE BLEECKERE & R. DE RIDDER, *Het open kerkgebouw*, blz. 34.

¹⁸² H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 12.

¹⁸³ H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 39.

Ook mensen die niet rechtstreeks betrokken zijn bij de gelovige gemeenschap mogen inspraak hebben in het herbestemmen van kerken die aan de eredienst onttrokken worden. Omdat ze niet betrokken zijn bij het geloofsgebeuren, kunnen ze vrijer en minder emotioneel geladen nadenken over mogelijke bestemmingen. We moeten daarbij wel stellen dat onderzoek uitwijst dat er slechts een kleine groep is 'die zichzelf niet-religieus'¹⁸⁴ noemt. Mensen die geen kerkelijke praktijk hebben, kunnen zichzelf ook als gelovig beschouwen en er wel een gebedscultuur op na houden.¹⁸⁵

'Voor de begeleiding van kerksluitings- en herbestemmingsprocessen stond de vorige generatie leidinggevenden (kerkenraden, bisdommen, parochiebesturen) weinig materiaal ter beschikking. Op deze processen was men niet altijd goed voorbereid.'¹⁸⁶ Hoe nodig de evolutie naar minder kerkgebouwen voor de gelovigen ook mag zijn, op weg erheen was en is heel dikwijls improviseren. Dat brengt bij vele religieuze leiders ook onzekerheid teweeg. De angst voor de emotionele reacties kan verlammen. Velen doen er dan maar liever het zwijgen toe. Wat niet weet, niet deert. In het laatste hoofdstuk zullen wij daarentegen de kaart trekken van klare taal en open communicatie.

¹⁸⁴ H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 43.

¹⁸⁵ H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 44.

¹⁸⁶ H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 12.

HOOFDSTUK III

PASTORALE UITDAGINGEN EN HANDELINGSPATRONEN

Is dit ons huis niet meer,
Wees, Heer, ons onderkomen,
een toevlucht zonder schromen.
Wil in ons wonen, Heer. ¹⁸⁷

¹⁸⁷ WILLEM ABMA, Fryske brontekst, ALZE BOSCH, Nederlandse vertaling, in HARRY BISSELING, HENK DE ROEST & PEET VALSTAR, *Meer dan hout en steen, Handboek voor sluiting en herbestemming van kerkgebouwen*, Boekencentrum, Zoetermeer, 2012, blz. 8.

In dit hoofdstuk zetten we drie stappen. Vooreerst gaan we in op de vraag hoe je best het slechte nieuws in verband met kerksluiting communiceert. Klare taal is hier aangewezen. Ten tweede vragen we aandacht voor een verantwoord gebouwenbeleid en formuleren hierbij enkele belangrijke aandachtspunten voor pastoraal verantwoordelijken. We baseren ons vooral op de publicatie 'Meer dan hout en steen'. Ten derde formuleren we enkele ideeën over het einde en verder, waarbij we ons focussen op een goede voorbereiding van het einde en het belang van het delen van visioenen van nieuw leven.

A. KERKSLUITING, SLECHT NIEUWS

De lokale kerkelijke en gemeentelijke overheden hebben van de Vlaamse overheid de opdracht gekregen om samen een globaal parochiekerkenplan op te maken voor de gemeente. (...) De minister is de mening toegedaan dat een lokaal gevoerde discussie aan de basis moet liggen van die visie over het lokale kerkenbestand. Deze visie moet het raamwerk bieden voor haalbare oplossingen, voor concrete projecten tot nevenbestemming of herbestemming.¹⁸⁸

Niemand staat ervoor te springen om kerken te sluiten. Hoe gaan we daar dan mee om? Hoe communiceren we dit?

Kerksluiting en herbestemming spelen in Vlaanderen in een context van ontmoediging en depressie. Hoe geraken we uit de sfeer van defaultisme? Want dat dit verhaal niet enkel en alleen kommer en kwel is, dat valt te lezen in het boekje van Leo Fijnen¹⁸⁹ over een kleine gemeente die erin lukt om opnieuw levensvatbaar te worden. We komen hierop terug bij het punt C.2. Visioenen van nieuw leven.

1. WIENS FOUT IS DAT?

Het sluiten en herbestemmen van kerken wordt alomtorend gevoeld als slecht nieuws. Pastoors, leden van parochieploegen en –teams, openbare besturen, leden van kerkfabrieken, gelovigen en anders denkenden, allemaal delen ze de ervaring dat het sluiten van een kerk aanvoelt als een negatief verhaal. De vraag naar de schuldigen dringt zich als vanzelf op. 'In gesprekken hierover in geloofsgemeenschappen kan het alle kanten opgaan, waarbij soms ook de eigen voorganger, de kerkrentmeesters, de wijkenraad, de algemene kerkenraad, het parochiebestuur of de bisschop het voor hun kiezen krijgen. "We zijn te vaag geweest in onze christelijke identiteit." "We hadden meer moeten omzien naar mensen die de kerk verlaten hebben." "Het ligt aan de leiding!" "Hadden we maar

¹⁸⁸ GEERT BOURGEOIS, *Conceptnota: Een toekomst voor de Vlaamse parochiekerk*, 2011, blz. 10.

¹⁸⁹ LEO FIJEN, *Het wonder van Maartensdijk. Hoe een kleine gemeenschap leeft met God*. Baarn, Ten Have, 2001. en LEO FIJEN, *Het wonder van de Maartensdijk leeft verder. 80 verhalen over geloven in een vitale dorpskerk*, Baarn, Ten Have, 2008.

een andere predikant gehad..." In uitspraken als deze horen we hoe er al snel naar schuldigen wordt gezocht wanneer overwogen wordt om een kerk dicht te doen. Aan wie kunnen we de verantwoordelijkheid toekennen?¹⁹⁰

Natuurlijk zijn er fouten gemaakt in het verleden. Natuurlijk konden er andere beslissingen genomen zijn in het beleid van de kerken en de geloofsgemeenschappen. Het lijkt ons echter sterk dat niet één reden of één oorzaak te noemen is als schuldig voor de situatie waarin we ons vandaag als christelijke geloofsgemeenschap bevinden. Beleidvoerders op alle terreinen hebben de deontologische plicht om verantwoordelijk om te gaan met de mogelijks foute beslissingen uit het verleden. Het alleen maar blijven zoeken naar fouten in het verleden en oorzaken van het tanend religieus leven, brengt ten langen leste geen soelaas. We kunnen niet naast de vaststelling dat er in de laatste halve eeuw een heel nieuwe situatie gegroeid is. 'Zo vormen de jaren zestig een "waterscheiding" waar het gaat om de betrokkenheid bij kerk en christelijk geloof. In deze periode raakte bijvoorbeeld de cyclus van de overdracht van het geloof van generatie op generatie permanent verstoord.'¹⁹¹ De jaren zestig en zeventig zijn niet het begin van het tanend kerkbezoek, maar vanaf deze periode gaat het snel achteruit. Het zijn trouwens niet alleen de kerkelijke instituten die afbrokkelen in deze periode; alle grote verhalen van de West-Europese cultuur kennen vanaf dan hun verval. 'De jaren zestig ondermijnden eveneens de normen en vooral de rituele gedragspatronen (!) die het sociale leven in de decennia daarvoor nog hadden vorm gegeven. De grote morele gemeenschappen, de socialistische inclusie, verdampen.'¹⁹²

'Andere perspectieven helpen hier verder, niet alleen in de bezinning op wat tot de afnemende middelen (mensen, financiën, tijd) heeft geleid, maar ook als het erom gaat een levensvatbaar plan voor de toekomst te ontwerpen.'¹⁹³ Gesprek, duiding en motivatie zullen nodig zijn om (veel) mensen mee te nemen in een positief perspectief van (nieuw) leven voor de (kleine en wedersamengestelde) geloofsgemeenschap.

Alle betrokken partijen zijn heel dikwijls bang om dit gesprek te voeren. We parafraseren Dr. J. Th Wagener als we stellen dat we die angst moeten overwinnen; 'het moet op deskundige wijze gevoerd worden.'¹⁹⁴ Een boodschap van slecht nieuws in de context van een relatie tussen arts en patiënt kent drie doelen: 'verstrekken van informatie, het opbouwen van een relatie en ondersteuning bieden bij het verwerken van diagnose en ziekte.'¹⁹⁵ Er zijn duidelijk parallellen te trekken met de ziekenhuiscontext. 'Veel kerken zijn in de afgelopen decennia gesloten en het heeft daarbij nogal eens ontbroken aan pastoraal leiderschap. Voor de betrokkenen was niet altijd duidelijk waarom uitgerekend hun kerkgebouw verkocht

¹⁹⁰ H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 27.

¹⁹¹ H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 32.

¹⁹² H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 58.

¹⁹³ H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 28.

¹⁹⁴ J. TH. WAGENER, *Slecht nieuws, Een handreiking bij de gespreksvoering*, Wetenschappelijke uitgeverij Bunge, Utrecht, 1996, blz. 3.

¹⁹⁵ J. TH. WAGENER, *Slecht nieuws*, blz. 2.

diende te worden. Mensen konden het gevoel krijgen dat het hen werd aangedaan.¹⁹⁶

2. UITGANGSSITUATIE

De uitgangssituatie zoals door Wagener beschreven, is die van het ziekenhuis.¹⁹⁷ Dat is voor ons anders. Wat we wel uit zijn betoog mogen meenemen is de aandacht voor de verschillende posities die ingenomen worden in het verhaal van kerksluiting en –herbestemming. De pastoor, de kerkfabrieken en de beleidsinstanties zullen zich inwerken in de situatie. Zij zien dikwijls de redenen en de voordelen van sluiting en/of herbestemming in. Zo kan het zijn dat deze mensen de situatie van sluiten en herbestemmen als zeer nodig en gewoon gaan zien, terwijl ze voor de gelovige en ongelovige dorpsbewoner als zeer uitzonderlijk en beangstigend aanvoelen. Aandacht voor elkaars ‘verwachtingsbeelden’¹⁹⁸ kan helpen om aansluiting te vinden in de communicatie.

3. HET INITIËLE CONTACT¹⁹⁹

Ook hier kunnen we voor onze situatie leren uit de medische setting. Wagener noemt enkele gesprekstechnische factoren²⁰⁰. Het stellen van inleidende open vragen en het niet gebruiken²⁰¹ van vakjargon²⁰² mogen ook voor onze context een handleiding zijn. Bij moeilijke boodschappen willen wij de hoorder eerst aan het woord laten. We stellen open vragen waarbij hij kan vertellen wat naar zijn aanvoelen de situatie is. Deze vragen mogen niet zo gesteld worden dat de gesprekspartner al in het keurslijf van het te voorziene traject geduwd wordt. De taal en de woordenschat die we gebruiken dienen zeer duidelijk en eenvoudig te zijn. Niemand heeft boodschap aan vaktermen waar men de betekenis en de draagwijdte niet van kent.

4. KLARE TAAL²⁰³

Bij Wagener lezen we een oproep om informatie te geven.²⁰⁴ Opnieuw is de vergelijking met patiënten te maken. Wanneer beleid niet wil overgaan tot het

¹⁹⁶ H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 11.

¹⁹⁷ J. TH. WAGENER, *Slecht nieuws*, blz. 5-9.

¹⁹⁸ J. TH. WAGENER, *Slecht nieuws*, blz. 8.

¹⁹⁹ J. TH. WAGENER, *Slecht nieuws*, blz. 10-16.

²⁰⁰ J. TH. WAGENER, *Slecht nieuws*, blz. 13.

²⁰¹ J. TH. WAGENER, *Slecht nieuws*, blz. 13.

²⁰² J. TH. WAGENER, *Slecht nieuws*, blz. 14.

²⁰³ Term ontleend aan Radio1, het programma Hautekiet, die maanden lang probeerde om in mededelingen en informatie de ‘wollige’ of ‘ingewikkelde’ taal in onderwijs, op het werk of in de relatie met klanten te verbeteren. De resultaten zijn verder op te volgen op <http://www.klaretalrendeert.be>

²⁰⁴ J. TH. WAGENER, *Slecht nieuws*, blz. 17-23.

verstrekken van duidelijke informatie, dan is deze houding heel vaak ingegeven door eigen angst of onzekerheid. De hoofdreden die aangegeven wordt om geen informatie te verstrekken is de angst om depressie bij de geïnformeerde te voorkomen. 'Men kan er zeker van zijn dat een verwerkingstermijn die door droefenis gekenmerkt kan zijn, vroeg of laat altijd nodig is. Het is de vraag of het opschuiven van deze periode door de mededeling uit te stellen opweegt tegen de nadelen van het eerder vertellen.'²⁰⁵ Artsen krijgen de raad om goed voorbereid²⁰⁶ aan een gesprek te beginnen en duidelijk aan te geven dat er voldoende tijd uitgetrokken is om een en ander door te spreken.

5. AANDACHT VOOR REACTIES²⁰⁷

Voor wat ons onderwerp kerksluiting en –herbestemming betreft, zijn we maatschappelijk de fase van ontkenning en ongeloof al voorbij. Individuen kunnen wel nog in deze fase verkeren wanneer het verhaal ineens dichtbij komt in het nakende onttrekken aan de eredienst van de eigen (parochie)kerk. Wagener verwijst naar Kübler-Ross die de stadia van ontkenning, boosheid, onderhandeling, depressie en acceptatie onderscheidt.²⁰⁸ Acceptatie is dan iets anders dan berusting. Dat laatste is een passieve houding, 'in wezen negatief en blijft een schaduw werpen over de terminale fase'²⁰⁹. Bij acceptatie komt er ruimte voor hoop, en hoop is volgens theologen en filosofen het beste antidotum tegen angst²¹⁰. Bij elke verandering komt angst om de hoek kijken. Angst voor het onbekende. Angst voor verlies van status bij de vrijwilligers die bij de kerk betrokken zijn geweest. Angst voor de nieuwe verbanden die zullen ontstaan op nieuwe plekken.

We kunnen in deze ook niet voorbijgaan aan de gevoelens van boosheid en verdriet.²¹¹ Dikwijls keert de boosheid zich tegen de vermoede oorzaak van de sluiting, of wordt iemand genoemd die als schuldige wordt aangeduid. Het gevoel van boosheid en het zoeken naar een zondebok zal eerst eerlijk beluisterd en bevestigd dienen te worden (hullen is niet verboden²¹²) alvorens we ze kunnen ombuigen in een positieve, niet beschuldigende houding met energie voor de toekomst.

²⁰⁵ J. TH. WAGENER, *Slecht nieuws*, blz. 19.

²⁰⁶ J. TH. WAGENER, *Slecht nieuws*, blz. 24.

²⁰⁷ J. TH. WAGENER, *Slecht nieuws*, blz. 27.

²⁰⁸ J. TH. WAGENER, *Slecht nieuws*, blz. 27.

²⁰⁹ J. TH. WAGENER, *Slecht nieuws*, blz. 28.

²¹⁰ J. TH. WAGENER, *Slecht nieuws*, blz. 28.

²¹¹ J. TH. WAGENER, *Slecht nieuws*, blz. 30.

²¹² L. FALLOWFIELD, *Giving sad and bad news*, Lancet 1993, blz. 341, in J. Th. Wagener, *Slecht nieuws*, blz. 31.

B. NOOD AAN EEN NIEUW GEBOUWENBELEID

In 2008 werd er in Nederland een *jaar van het Religieus Erfgoed* georganiseerd. In september van dat jaar publiceerden de Nederlandse bisschoppen hun standpunt inzake het beleid dat zij voorstaan voor het beheer van de kerken voor de katholieke eredienst.²¹³ Ze deden dit na de vaststelling dat er in Nederland veel te veel kerken zijn, en dat deze gebouwen ook te groot zijn voor de verzamelende gemeenschappen. 'De huidige vraag sluit niet meer aan bij het concrete aanbod.'²¹⁴ Tot daar de stellige vaststelling. En dan volgen vele vragen.

'Welke criteria hanteer je daar dan voor? Ga je uit van het aantal mensen dat in het weekend de kerk bezoekt? Ga je uit van het aantal kerkgangers dat op kerkelijke hoogdagen, bij uitvaarten, trouw- en jubileumdiensten, parochiefeesten de kerk bezoekt? Ga je uit van het aantal mensen dat zich lid van de kerk noemt, en dat bewuster en actiever is dan ooit? Ga je uit van de toenemende vraag naar spirituele programma's? Ga je uit van het aantal nieuwe vrijwilligers dat zich aandient? Of ga je uit van het aantal mensen dat, hoewel zij minder frequent deelnemen aan wekelijkse vieringen, betrokken blijft op de kerk en het kerkelijk leven?'²¹⁵

Het is geen eenvoudige zaak om te bepalen hoeveel en welke kerken we in de toekomst nodig hebben om een realistisch antwoord te zijn op de vraag van christelijke gemeenschappen in de toekomst. Volgens de Nederlandse bisschoppen is er ook geen eensluidend en sluitend antwoord te geven. De plaatselijke omstandigheden zijn verschillend en vragen dus eigen beslissingen.

De vragen en bedenkingen die geformuleerd werden door de Nederlandse bisschoppen zijn helemaal toepasbaar op de Vlaamse situatie. We baseren ons in wat volgt vooral op de inspirerende publicatie 'Meer dan hout en steen'.

1. CREATIEVE OPLOSSINGEN

a. Out of the box durven denken

Voor de hand liggende oplossingen zijn er niet. Tijd om *out off the box* te durven denken. 'Kunnen kerken ruimte bieden voor creatieve nieuwe oplossingen? [...] Om oplossingen te vinden voor het voortbestaan van kerkgebouwen is het goed nader te onderzoeken in hoeverre het gebruik van kerkgebouwen voldoende is afgestemd op de huidige tijd, of de gastvrijheid naar de samenleving nog te verbeteren valt en

²¹³ NEDERLANDSE BISSCHOPPENCONFERENTIE, *Het kerkgebouw als getuige van de christelijke traditie*, september 2008, Rkkerk.nl, 15 (2008).

²¹⁴ JAAP BROEKHUIZE, *Gebouwenbeleid van de grote kerkgenootschappen*, in H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 85.

²¹⁵ JAAP BROEKHUIZE, *Gebouwenbeleid van de grote kerkgenootschappen*, in H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 85.

waar die misschien een heel nieuwe vorm kan krijgen in de vorm van gehele of gedeeltelijke herbestemming.²¹⁶

Het is denkbaar dat oplossingen gevonden kunnen worden wanneer kerkgemeenschappen zich aanpassen aan de nieuwe normen en zeden van de huidige samenleving. In die samenleving is de binding tussen mensen en de geloofstraditie minder veruiterlijkt in het (wekelijks) samenkomen om te vieren. Andere vormen van samenkomsten zijn denkbaar, ook in kerkgebouwen. In een tijd van individualisering moet ook dat gegeven wellicht een plaats kunnen krijgen in een kerkgebouw. Zou het kunnen dat we in ons denken over de vraag hoeveel kerken wij nodig hebben, wij ons nog altijd laten leiden door het vieren van de eucharistie als niet alleen de belangrijkste vorm van christelijke gemeenschapsopbouw, maar als dé en enige vorm van christelijk-liturgische praxis? Wanneer we niet louter eucharistisch denken, zijn er heel veel opties die open liggen.

'De vraag hoe een godshuis kan functioneren in deze tijd en voor nieuwe generaties blijkt relevant voor alle godsdiensten. Wanneer een kloof is ontstaan tussen kerk(gebouw) en samenleving is het van belang enerzijds te bepalen welke behoeften er leven ten opzichte van de kerken en anderzijds wat kerken daarin kunnen bieden. Aan de hand van de mogelijkheden van het gebouw laten de opties zich concreet definiëren. Een kerkgebouw kan een ruimte voor geloofsbeleving bieden, kan op een rituele of educatieve wijze een rol vervullen in de overdracht van de geloofstraditie, kan mensen bij elkaar brengen voor zorg of ontmoeting, en nog veel meer. Er is een heel scala aan functies die kerkgebouwen kunnen huisvesten om tegemoet te komen aan behoeften in de samenleving. [...] Vanuit de samenleving kunnen mogelijk meer concrete ideeën en oplossingen ontstaan om het traditionele gebruik van een kerkgebouw op een eigentijdse manier voort te zetten, functies uit te breiden of ze bewust in een heel nieuw (seculiere) vorm te gieten.'²¹⁷

Elk kerkgebouw heeft zijn eigen kenmerken, lezen we nog bij Jelsma. De ene kerk zal zich lenen tot compartimenteren om er in verschillende binnenruimten verschillende functies in onder te brengen. Voor een andere kerk zou het zeer jammer zijn de mooie akoestiek teniet te doen door er muren in aan te brengen. Kerken zijn doorheen de eeuwen ook altijd verzamelpunten voor de mensen die in de omgeving woonden geweest. Kunnen kerken deze functie van open plaats voor de buurt worden? Kunnen kerken werkplaatsen worden voor amateurgezelschappen in de podiumkunsten? Muziekgroepen, fanfares en harmonieorkesten kunnen er onderdak vinden en op deze manier de geluidsoverlast tijdens de repetities te beperken. Er is in onze tijd de opmars van bezinningstoerisme. Mensen gaan opnieuw te voet langs de pelgrimsroutes naar bedevaartsplaatsen. Kerkgebouwen langs deze routes kunnen daar op inspelen met accommodatie,

²¹⁶ DOOR JELSMa, *Van traditioneel gebruik tot herbestemming. Transformatie als kans voor kerk en samenleving*, in H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 111-112.

²¹⁷ DOOR JELSMa, *Van traditioneel gebruik tot herbestemming. Transformatie als kans voor kerk en samenleving*, in H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 115-116.

rust- en slaapplekken, hulpposten voor verzorging. De Rijksdienst Cultureel Erfgoed noemt deze voorgegeven situaties de *verandercapaciteit*²¹⁸ van het kerkgebouw.

Deze tijd heeft nood aan spiritualiteit. We lezen het overal. Het blijkt ook uit het aantal spirituele groepen en groepjes die als paddenstoelen uit de grond schieten. Voor de katholieke kerk kan het zeer zeker dat een kerk overgenomen wordt door een andere christelijke geloofsgroep. Applaus op alle banken daarvoor. Wanneer de groep die potentieel overnemer is niet tot de Wereldraad der kerken behoort, dan is er veel bezwaar. Dat bezwaar is verklaarbaar en verstaanbaar, maar is het voor het behoud van ons Religieus erfgoed de beste houding? Heeft het pleidooi voor meer openheid in onze tijd niet juist dat punt gemaakt: de ontmoeting met andere tradities versterken ons? Is het niet zo dat geslotenheid en afschermen van vreemde invloeden ons als christenen niet juist nog verder in de vergeethoek duwt?

Het zal niet mogelijk zijn om algemeen geldende regels en normen op te stellen voor herbestemming van kerken. Elke oplossing die ergens bedacht en uitgewerkt wordt zal een oplossing op maat van die specifieke plek zijn met die eigen mogelijkheden in die bepaalde omgeving.

Mogelijks heeft een geloofsgemeenschap en / of de plaatselijke kerkfabriek in de loop van de geschiedenis een appeltje voor de dorst bij elkaar gespaard. Onze tijd is dan misschien die dorstige periode. Kerkgemeenschappen zijn geen spaarbanken. De bij elkaar gespaarde gelden en goederen mogen nu kansen bieden om te investeren in een toekomst. Kerkfabrieken bezitten soms stukken landbouwgrond of velden in woonuitbreidingsgebied. Hier en daar beheren parochies legaten, beleggingen en spaarboekjes. Is de tijd niet rijp om deze middelen te investeren in mensen en middelen om een doorstart van de geloofsgemeenschap mogelijk te maken?

b. Niet enkel centrumkerken

We zien in Vlaanderen dat heel veel kerkenplannen ervoor kiezen om de grote kerken in de centra tot parochiekerk van de nieuwe parochie te maken. Deze tendens is begrijpelijk vanuit de idee dat we hier heel dikwijls over grotere gebouwen spreken. In het centrum van een gemeente is er in het omliggende van de kerk ook meer parkeerplaats en horeca aanwezig. De gebouwen zelf zijn heel vaak geklasseerd. Wanneer deze gebouwen voor herbestemming worden opgegeven dan heeft de eigenaar, de gemeente in de meeste gevallen, een probleem. Welke functie kan aan dit gebouw gegeven worden? Er zijn dikwijls teveel geklasseerde onderdelen om er ingrijpende verbouwingen in uit te voeren. Deze gebouwen zijn vaak van grote omvang waardoor compartimentering zich zou opdringen bij herbestemming. Maar dan stoot je op normeringen die compartimentering onmogelijk maken. In het volgende punt willen wij stil staan bij het gegeven van geklasseerde gebouwen. Maar hier willen wij al de vraag stellen of we onszelf als

²¹⁸ RIJKSDIENST CULTUREEL ERFGOED, *Een toekomst voor kerkgebouwen, deel 1: Handreiking voor de herbestemming van kerken*, Amersfoort, 2011.

geloofsgemeenschap steeds een dienst bewijzen met de keuze voor grote gebouwen.

In eerste instantie wordt er vaak van uitgegaan dat bij kerksluiting er een nieuwe geloofsgemeenschap zal groeien. Die geloofsgemeenschap is dan gezien als de optelsom van de mensen die voor liturgische diensten niet langer meer terecht kunnen in hun vroegere kerk. Dat klopt slechts ten dele, want er zijn altijd mensen die afhaken bij het sluiten van 'hun' kerk. Anderen vallen af omdat de verplaatsing te ver of te moeilijk is.

Het is ook lang niet zeker dat wij ons een voordeel doen met de grote kerken te behouden voor liturgie. We hebben geen glazen bol om in de toekomst te kijken, maar een verdere krimp van het aantal praktiserende christelijk gelovigen is geen uit de lucht gegrepen doemdenken.

Zijn er geen opties om de eerder kleine, vaak ook mooie kerkjes te behouden als plek voor liturgie? In de eigen praktijk stellen we vast dat koppels die kerkelijk willen huwen, juist kiezen voor een kleinere kerk. Dat geeft hen een beter gevoel. Mensen zitten vanzelf samen en geven een warmer gevoel dan wanneer het huwelijk met hetzelfde aantal mensen zou doorgaan in een grotere kerk. In de grotere ruimte zou dan vooral de lege ruimte en de lege stoelen opvallen.

Het lijkt ons in ieder geval te overwegen om niet alle kleinere, en soms zeer esthetische kerkjes vrij te geven voor herbestemming. In de toekomst, ver of dicht, kunnen zij plekken zijn voor liturgie bij mogelijks nog krimpende getallen, voor jeugdroepen en dito vieringen, voor samenkomsten van catechesegroepjes, gebedsgroepen, bijbelgroepen, jonge gezinnen...

2. GEKLASSEERDE MONUMENTEN

Parochiegemeenschappen zijn dikwijls blij wanneer hun kerk op de lijst van geklasseerde monumenten komt te staan. Dat heeft natuurlijk het voordeel dat de Vlaamse overheid een behoorlijke duit in de zak doet voor het budget van onderhoud, beheer en renovatie van het gebouw. 'Maar plaatsing op de monumentenlijst beperkt ook de vrijheid van de eigenaar van het gebouw om ermee te doen wat noodzakelijk of wenselijk is.'²¹⁹

Bij geklasseerde gebouwen ben je niet de enige die de beslissingen neemt. Een dossier van klassering bevat alle normen en bouwprincipes die behouden en bewaard dienen te worden. Bij de beslissing om een kerk te onttrekken aan de eredienst en dit gebouw te herbestemmen zal de graad van klassering mee bepalend zijn voor wat er wel en niet in de kerk kan gebeuren. De nieuwe gebruiker, of bij verkoop de nieuwe eigenaar zal voor de inrichting van het kerkgebouw hiermee rekening dienen te houden.

Vernieuwen en aanpassen aan de nieuwe noden kan maar zelden zonder ingrijpen in de architectuur. 'Het kan hierbij gaan om een radicale vernieuwing, maar ook om een eigentijdse benadering van de oude identiteit en tradities zodat

²¹⁹ JAAP BROEKHUIZE, *Gebouwenbeleid van de grote kerkgenootschappen*, in H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 86.

die weer een nieuw publiek kunnen bereiken.²²⁰ Wanneer een kerk behouden kan worden door er verschillende functies in onder te brengen, zal compartimentering nodig zijn. Soms vraagt deze indeling grondige aanpassingen aan het bouwwerk. Een bouwaanvraag kan geweigerd worden omdat de aanpassingen te ingrijpend zijn in de bestaande structuur en botsen met het klasseringsdossier.²²¹

De Vlaamse overheid heeft gemeenschapsgelden die ze kan besteden. Een deel van die gemeenschapsgelden besteedt ze aan het in stand houden van monumenten en kerkgebouwen. Het moet natuurlijk gezegd dat gemeenschapsgelden niet onuitputtelijk zijn. Ook de subsidies voor geklasseerde kerken zijn begrensd. Dat kan op termijn tot problemen leiden.

Omwille van de kosten en omwille van een gezond evenwicht tussen behoud en nieuw gebruik, is het niet denkbeeldig dat zich op korte termijn overleg opdringt over nieuwe normen die gehanteerd kunnen worden bij herinrichting in functie van een nieuwe bestemming en nieuw gebruik.

3. TIPS VOOR WIE EEN LANGETERMIJNVISIE MOET ONTWIKKELEN

In Nederland is de samenwerking tussen kerkbesturen en burgerlijke overheid niet in de wet verankerd zoals in Vlaanderen. Toch willen we ons hier vooral baseren op het werk van Henk de Roest²²², omdat hij als hoogleraar praktische theologie schrijft vanuit een pastorale gevoeligheid. Fons Asselbergs, gewezen Rijksadviseur voor Cultureel Erfgoed, wil die samenwerking bevorderen. Hij formuleert aanbevelingen voor kerkraden. Die aanbevelingen zijn ook voor ons leerrijk en behartenswaardig.

'Anticipeer op voorgenomen kerksluitingen; zoek proactief en strategisch overleg om tot een realistisch beeld te komen van mogelijkheden en wenselijkheden; dit overleg is gebaat bij een open uitwisseling van motieven en belangen. Maak als kerkbestuur een maatschappelijk verantwoorde keuze. Geef de voorkeur aan een duurzame maatschappelijke optimalisatie in plaats van kortdurende financiële maximalisatie en ad-hoc-oplossingen. Schep ruimte voor nevengebruik of tijdelijk gebruik van het gebouw als er nog geen oplossing is voor duurzaam hergebruik.'²²³

²²⁰ DOOR JELSMa, *Van traditioneel gebruik tot herbestemming. Transformatie als kans voor kerk en samenleving*, in H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 125.

²²¹ Een voorbeeld waar vragen bij te stellen zijn is de herbestemming van de voormalige Paterskerk in Roeselare. Zie afbeelding in bijlage 10.

²²² HENK DE ROEST, *Het begin van het proces, De middelen in ogenschouw nemen*, in HARRY BISSELING, HENK DE ROEST & PEET VALSTAR, *Meer dan hout en steen. Handboek voor sluiting en herbestemming van kerkgebouwen*, Boekencentrum, Zoetermeer, Tweede druk 2012, blz. 179-200.; HENK DE ROEST, *Het proces na het besluit*, in HARRY BISSELING, HENK DE ROEST & PEET VALSTAR, *Meer dan hout en steen. Handboek voor sluiting en herbestemming van kerkgebouwen*, Boekencentrum, Zoetermeer, Tweede druk 2012, blz. 255-274.; HENK DE ROEST, *Kerksluiting*, in BROUWER R., DE GROOT K., DE ROEST H, SENGERS E. & STOPPELS S., *Levend lichaam, Dynamiek van christelijke geloofsgemeenschappen in Nederland*, Utrecht, Kok, 2007, blz. 199-239.

²²³ NICOLE ROETERDINK, *Onderzoek herbestemming kerken en kerklocaties, een inventarisatie vanaf 1970*, Haarlem/Rotterdam, Belvedere, 2008, in DOOR JELSMa, *Van traditioneel gebruik tot herbestemming. Transformatie als kans voor kerk en samenleving*, in H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 137.

a. Duidelijke communicatie

Wij lezen deze raadgeving van Asselbergs als een oproep om niet te verbloemen dat er oplossingen gezocht moeten worden. Klare taal spreken, hebben we dat hoger genoemd. Alle partijen mogen eerlijk uitzeggen wat ze dromen en hopen als toekomst voor deze kerk. Het is goed om geen verborgen agenda te hebben en duidelijk te stellen wat de beweegredenen zijn om te pleiten voor deze of gene keuze.

b. Bewust omgaan met de pers

In de loop van het proces kan iemand verantwoordelijk zijn voor het contact met de pers, suggereren Bisseling en Valstar²²⁴. Relevante nieuwe informatie over de evolutie op een correcte manier bij journalisten brengen, is een begin van juiste communicatie. Daar één iemand verantwoordelijkheid hierin te geven, maakt dat er een overzicht behouden wordt over de informatiestroom. Informatie verstrekken over interne gesprekken of externe verslaggevers uitnodigen bij overlegmomenten, doet afbreuk aan de openheid en de eerlijkheid die wij van de deelnemers aan het overleg vragen en verwachten.

c. Overleg met burgerlijke overheden

In de eerste fase is het goed om ook informeel contacten te onderhouden met de burgerlijke overheden. Zij hebben zicht op noden die in de samenleving bestaan en beschikken over de knowhow inzake vergunningen en regelgeving die te pas komen bij door te voeren aanpassingen.

d. Onthaal de samenleving gastvrij

Moeilijk valt wellicht dat niet de religieuze motieven doorslaggevend kunnen zijn in het nemen van beslissingen²²⁵. Omdat kerkfabrieken en geloofsgemeenschappen in Vlaanderen niet de eigenaar zijn van de kerk zal dit niet helemaal de Nederlandse situatie volgen, maar toch is het herkenbaar wat Bisselinger, Broekhuizen, Oosterwijk, Vlieg en Wolswinkel hierover schrijven vanuit de Nederlandse ervaring.

Omdat gemeentebesturen andere normen en waarden hanteren, kunnen de motieven om tot beslissingen te komen heel tegenstrijdig zijn. Kerkbesturen, en bij uitbreiding de hele geloofsgemeenschap, krijgt de raad van H. de Roest om vooral

²²⁴ HARRY BISSELING & PEET VALSTAR, *Op weg naar een besluit, Over de procedure rond kerksluiting*, in HARRY BISSELING, HENK DE ROEST & PEET VALSTAR, *Meer dan hout en steen. Handboek voor sluiting en herbestemming van kerkgebouwen*, Boekencentrum, Zoetermeer, Tweede druk 2012, blz. 165.

²²⁵ HARRY BISSELING, JAAP BROEKHUIZEN, GERRIT OOSTERWIJK, WILLEM Vlieg & AB WOLSWINKEL, *Financiële aspecten van kerksluiting*, in HARRY BISSELING, HENK DE ROEST & PEET VALSTAR, *Meer dan hout en steen. Handboek voor sluiting en herbestemming van kerkgebouwen*, Boekencentrum, Zoetermeer, Tweede druk 2012, blz. 165.

het algemeen belang, het maatschappelijk kapitaal hebben we dat genoemd in hoofdstuk 2, te laten primeren. Dan komen we als vanzelf dichterbij een duurzame oplossing. Wanneer de geloofsgemeenschap die afscheid neemt van hun kerkgebouw als vieringplek zich kan openstellen voor nieuwe invullingen, verhoogt dit de kans op het voortbestaan van het kerkgebouw. De Belgische bisschoppen poneerden een ander uitgangspunt. Het pastorale plan moet primeren. Natuurlijk is het waar dat wij als kerkgemeenschap een rol in de samenleving mogen spelen. We mogen zelfs voortrekker zijn in de opbouw van een goede samenleving en niemand spreekt tegen dat we daar in het ter beschikking stellen van door ons verlaten kerkgebouwen kunnen toe bijdragen. Blijft echter overeind dat we in de keuze van de kerken die we willen behouden en de kerken die we willen afstaan, toch vooral de eigen nood voor de uitbouw van een goede pastoraal laten primeren.

In deze tijden, we schrijven zomer 2016, kijken we terug op maanden van aanslagen en terreur. Overal klinkt de oproep om niet bang te zijn voor wat anders is dan jezelf. Zoek contact met andersdenkenden en andersgelovigen. Kan de kerk die vrij komt, niet de ruimte zijn waar dat soort ontmoetingen met de wereld plaats vinden? En terwijl ik schrijf staan anderhalf miljoen jongeren bij Paus Franciscus I op de Campus Misericordiae in Brzegi, een voormalige luchthaven ten oosten van de Poolse stad Krakau. Daar klinkt de oproep van de paus om het geweld te bestrijden en zich voor hun geloof en de samenleving te engageren. 'Het is eenvoudiger om bruggen te bouwen dan muren op te trekken. Leer volwassenen de grote verscheidenheid aan culturen niet als een bedreiging, maar als een kans te beschouwen.'²²⁶ Kan die oproep hier bij ons nu zijn vertaling krijgen in het gastvrij onthalen van die wereld?

Dat kan inderdaad. We houden wel voor ogen dat deze motieven niet van te voren spelen. Het pastoraal plan blijft onze norm voor de keuze om een kerk wel of niet te behouden voor de geloofsgemeenschap. Eenmaal de beslissing gevallen is om een kerk te sluiten, kan de maatschappelijke rol van de kerk in de samenleving aanspraken maken, en niet vroeger.

Helemaal in deze lijn roept het burgerinitiatief *Task Force Toekomst Kerkgebouwen* op om zo veel mogelijk betrokken groepen samen te brengen voor de zoektocht naar oplossingen. Omdat kerken ook los van de religieuze beleving van betekenis zijn voor mensen, moeten wij ons ervoor behoeden dat slecht enkele gelovigen beslissingen treffen.

In het handboek voor sluiting en herbestemming durft men zelfs stellen dat 'het kan helpen om juist de personen die aanvankelijk veel weerstand tonen actief bij het proces te betrekken.'²²⁷

e. Volg een traject

²²⁶ <https://www.kerknet.be/kerknet-redactie/nieuws/paus-vraagt-jongeren-engagement-voor-geloof-en-samenleving> (toegang 30.07.2016)

²²⁷ H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 217.

Het is raadzaam om bij de gesprekken projectmatig en in fasen tewerk te gaan. Gefaseerd werken, betekent natuurlijk niet dat de verschillende fases haarscherp uit elkaar gefileerd kunnen worden. De opdeling in de opeenvolgende fasen die we overnemen van H. Bisseling en P. Valstar²²⁸ is eerder een leidraad dan een keurslijf.

De eerste fase is de oriëntatiefase. Wij proberen duidelijk onder woorden te brengen wat de concrete situatie in de kerk en in de maatschappij is waardoor kerksluiting en herbestemming ter sprake komen. We mogen stellen dat dit de fase is waar alle bisdommen in Vlaanderen ook aandacht aan besteed hebben. We beginnen met een verkenning van de situatie in de parochie en het dekenaat. Als we zicht hebben op de huidige toestand, kan er gezocht worden naar wat het mogelijks kan worden.

In een tweede fase kan een projectgroep onderzoeken wat de opties zijn. Een projectgroep is kleiner dan de verzameling van alle betrokkenen. Een kleinere groep kan vlotter werken dan een overleg met heel veel mensen. De groep maakt een analyse van de gegevens die in de eerste fase verzameld zijn. Deze taakgroep formuleert vanuit de analyse ook een aantal mogelijke oplossingen voor de geloofsgemeenschap, de financiën en de gebouwen. Verschillende alternatieven worden naast elkaar geplaatst en afgewogen.

Uit de alternatieven kan dan de best mogelijke oplossing gekozen worden. De keuze wordt het best gemaakt met zoveel mogelijk mensen. De uiteindelijke beslissing zal genomen worden door de beleidmakers.

Een (nieuwe) uitvoeringsgroep kan dan het proces begeleiden van de overgang naar de nieuwe situatie. Deze nieuwe situatie houdt ook in dat er afscheid genomen wordt van de situatie die er niet meer is.

Het proces eindigt ermee dat er een evaluatie gemaakt wordt van de transitie en eventueel kan er dan bijgestuurd worden.

f. Voor de leiding en begeleiding²²⁹

Bij Joke van Saane vinden we volgende definitie van leiderschap:

'Leiderschap is het dynamische proces waarin leider en volgers elkaar beïnvloeden, zodat er (1) overeenstemming ontstaat over doel en middelen van de groep, (2) individuele leden en de groep als geheel optimaal gefaciliteerd worden in de pogingen de doelen te bereiken, en (3) het welzijn van de groep en leden verhoogd wordt.'²³⁰

Het leiderschap is dus geen statisch gegeven. Leiderschap moet erin bestaan om mensen in beweging te zetten en de overgang te maken van de ene situatie naar een nieuwe situatie. Het is de taak van de leider om daarbij zoveel mogelijk mensen te betrekken in dit gemeenschappelijk project, en wel op zo een manier dat

²²⁸ H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 167-177.

²²⁹ H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 215-247.

²³⁰ JOKE VAN SAANE, *Geloofwaardig leiderschap*, Meinema, Zoetermeer, 2012, blz.13.

het eindresultaat voor zoveel mogelijk mensen een betere situatie oplevert. Voor het proces van kerksluiting is dat dus in het begin van het proces een moeilijke zaak omdat helemaal niet duidelijk is op dat moment wat en hoe het eindresultaat er zal uitzien.

We kunnen verschillende reacties verwachten bij mensen²³¹: mensen die passief op de toekomst gericht zijn, we noemen ze meelopers, zien in de leider degene die het project stimuleert. Anderen zijn actief op de toekomst betrokken, we noemen ze de pioniers, en die verwachten van de leider dat hij de voortrekker is. Anderen zijn in hun houding meer op het verleden gericht. Dat kan passief zijn waarbij mensen gelaten in de slachtofferrol verdwijnen. Of mensen kunnen actief gericht zijn op het verleden. Deze groep gaat door een rouwproces en verwacht van de leiding gepaste en zinvolle afscheidsrituelen.

In het eerste punt van dit hoofdstuk stonden we al uitgebreid stil bij de melding van kerksluiting als een boodschap van slecht nieuws. Niet elke betrokkene heeft dezelfde gevoelens, maar 'het moeten loslaten van de gegroeide verbondenheid die zich met het verlies van het gebouw sterk doet gevoelen, doet veel mensen pijn.'²³² Dat moet de begeleider van het proces onder ogen zien. Er moet tijd en ruimte gemaakt worden om de gevoelens, alle gevoelens, te verwoorden. Doodzwijgen kan geen optie zijn, al hebben we veel begrip voor pastores die verlamd worden door de angst voor de reacties.

'Voor geloofsgemeenschappen die zich geconfronteerd weten met sluiting van hun kerk zal woede zich kunnen richten tegen verschillende "entiteiten": tegen vroegere voorgangers, kerkenraadsleden, gemeenteleden en parochianen, of tegen "hogere organen" (bisdom, landelijke kerk). Mensen kunnen vooral boos zijn ten opzichte van degenen die veel invloed hebben in de geloofsgemeenschap, waaronder de predikant, priester of pastoraal werker. [...] Het zal lastig zijn voor sommige leden om toe te geven, maar men kan ook boos zijn op God.'²³³

Depressie is hier en daar niet uit te sluiten. Ook niet bij de leidinggevenden. Elke mens heeft individueel het verwerkingsproces te gaan. En elke mens zal dat ook op het eigen tempo doen. Dat betekent dat pastores en andere begeleiders van het transitieproces gelijktijdig geconfronteerd worden met mensen die in een verschillende fase van verwerking zitten. Zelfzorg is altijd, maar zeker in deze tijd, van kapitaal belang voor de pasto(o)r. Onderdeel van die zelfzorg kan zijn dat er een externe begeleider aangetrokken wordt.

Het aanstellen van een externe begeleider brengt knowhow binnen zonder emotionele binding te hebben met de concrete zaak. 'Een externe begeleider of adviseur kan verschillende rollen vervullen. Hij of zij kan vooral taakgericht te werk gaan of juist meer persoonsgericht. In de praktijk gaat het vaak om een combinatie van beide rollen.'²³⁴ De pastorale begeleider van het proces wordt door het

²³¹ H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 230.

²³² H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 236.

²³³ H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 237.

²³⁴ H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 243.

aantrekken van een externe begeleider niet van zijn verantwoordelijkheid onttrokken. Hij blijft de opdracht hebben om mee te zoeken naar de best mogelijke oplossing. Overleg en open communicatie tussen de leider van de geloofsgemeenschap en de externe begeleider blijven noodzakelijk gedurende het hele proces. Om het vertrouwen optimaal te maken en te behouden is het aanbevelenswaardig dat de externe begeleider geen analfabeet is in de kerkelijke situatie. Zo heeft de externe begeleider weet van de zielenroerselen van de geloofsgemeenschap en houdt hij of zij daar ook rekening mee bij het zoeken naar oplossingen. Dat voorkomt dat opdrachtgevers ontgoocheld geraken in de externe begeleider omdat die niet zou weten "waar het over gaat".

C. HET EINDE EN VERDER

Een laatste keer vieren in de kerk en de deur gewoon achter je dichttrekken, is ondenkbaar. Een allerlaatste activiteit in een kerk vraagt voorbereiding en woorden om taal te geven aan wat gebeurt en beleefd wordt. En tegelijk moet er melding gemaakt worden van een nieuwe en andere toekomst. 'Er zijn plekken nodig om levensvisioenen met elkaar te delen en collectief te dromen, als verweer tegen ontmoediging'²³⁵, wist Remi Verwimp in zijn lessen te vertellen bij de opstart van het leertraject *Agogisch Theologisch Werker*. Hij zou het vandaag met nog meer kracht kunnen verdedigen.

Tussen het nemen van de beslissing dat een kerkgebouw stopt met kerkplek te zijn en de uiteindelijke laatste samenkomst gaat er tijd overheen. Die tussentijd is geen lege ruimte. Het einde op deze plek moet voorbereid worden en nu al mag een perspectief klinken: er is leven na deze dood.²³⁶

1. HET EINDE VOORBEREIDEN

Enmaal de beslissing genomen is dat het hier op deze plek stopt, is de geloofsgemeenschap palliatief. Deze periode mag gebruikt worden om achterom te kijken, om te koesteren wat we nu nog hebben en creatieve plannen te verzinnen voor de herbestemming van de kostbaarheden.

Jaco Hamman schrijft in *When steeples cry*²³⁷ dat het goed is om plaats en tijd te geven aan verdriet en rouw. Het gaat bij kerksluiting niet alleen om het verlies van het gebouw. Het gaat ook om het verlies van de binding met de mensen die op een bepaalde manier binnen dit gebouw met elkaar omgingen. De auteur maakt daarbij onderscheid tussen verdriet en rouwen. Om te kunnen rouwen is het nodig

²³⁵ REMI VERWIMP, onuitgegeven nota's bij de les *Ekklesia*, in de module *Kerken, een werkwoord*, in de opleiding *Agogisch Theologisch Werker*, Sociale Hogeschool Heverlee, 17 oktober 2007.

²³⁶ Vgl. RENE HORNIKX, *Geloven in gemeenschap. Parochieopbouw voorbij de sprakeloosheid*, Heeswijk, Heeswijk van Berne, 2003.

²³⁷ JACO J. HAMMAN, *When steeples cry, Leading congregations through loss and change*, Cleveland, 2005.

verdriet te hebben en uiting te geven aan dat verdriet. Wie niet kan rouwen, kan niet verder werken aan een nieuw toekomstperspectief.

'Rouwen is voor Hamman zowel terugkijken als vooruitkijken. Het is als het ware de weg van het verdriet (over wat verloren gaat) naar de toekomst (die onzeker is). Verdriet is de normale emotionele, spirituele en rationele reactie op de ervaring van verlies en verandering. Rouw daarentegen is het bewuste proces van loslaten van relaties, dromen etc. omdat de gemeenschap ook gericht is op een nieuwe identiteit na de ervaring van verlies en verandering. Rouwen gaat niet over het zoeken van vervanging, maar is een proces van het definiëren van een nieuwe identiteit.'²³⁸

'Nu de datum van de sluiting dichterbij komt, is een commissie nodig om over de vormgeving van de laatste samenkomst na te denken en een namenlijst van genodigden op te stellen.'²³⁹ De uitnodiging mag best persoonlijk zijn voor iedereen die door deze sluiting geraakt wordt. Dat zijn niet alleen de trouwe kerkbezoekers. Ook omwonenden, burgerlijke overheden, de mensen die mogelijks de nieuwe functie willen behartigen. We denken ook aan occasionele bezoekers van de kerk: de gehuwden uit de voorbije jaren, families met een dopeling of families die een uitvaart hebben gehad. Zijn er nog vroegere voorgangers van deze gemeenschap in leven? Kennen we nog mensen die in deze kerk ooit een vrijwilligersrol vervuld hebben?

Er dient vooraf nagedacht te worden, meent H. de Roest, of we kiezen voor een dienst met alleen de trouwe kerkgangers of voor een dienst met heel veel genodigden. Twee diensten, een voor de ingewijden en een ruimer publiek, kunnen overwogen worden.

In onze kerk staan en hangen heel veel voorwerpen die door bestemming onroerend worden. Hoe zullen we daar mee omgaan? Welke voorwerpen nemen we mee? Wat kan achterblijven? Welke elementen zijn geklasseerd en moeten door deze klassering behouden en ter plaatse blijven? Hoe staan we er tegenover dat er uitdrukkelijk religieuze voorwerpen, ornamenten, versieringen in het kerkgebouw achterblijven terwijl de herbestemming profaan is? We hebben geen sluitend antwoord, en al helemaal geen antwoord dat overal en altijd toepasbaar zou zijn. Veel hangt van de situatie ter plaatse af. Erover nadenken moet wel, en liefst voor de definitieve sluiting. Er kunnen wellicht voorwerpen meegenomen worden naar de nieuwe kerkplek. Welke zijn zinvol om mee te nemen? Welke voorwerpen willen we liever op een andere veilige plaats bewaren? Kan er met de inboedel van meerder te sluiten kerken een museum gemaakt worden of minstens een depot opgericht waar de kunstschaten veilig zijn en niet zomaar verdwijnen?

²³⁸ H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 256.

²³⁹ H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 273.

2. VISIOENEN VAN NIEUW LEVEN

In een vorige masterproef²⁴⁰ hielden we reeds een pleidooi om vooruit te kijken naar een toekomst voor parochies. Het thema van de zoektocht naar nieuwe bestemmingen van kerkgebouwen in Vlaanderen hangt uiteraard nauw samen met het veranderend parochielandschap.²⁴¹ Eerder dan het territorium willen we de gemeenschap vooropstellen al kenmerk van een parochie. 'De parochie wordt in de eerste plaats gedefinieerd als een bepaalde gemeenschap van christengelovigen. 'Gemeenschap' duidt er ook op dat de individuele leden elkaar (kunnen) kennen.'²⁴² In deze fase voor de definitieve sluiting kunnen we alvast de tijd gebruiken om de leden van de toekomstige gemeenschap te leren kennen en elke gelegenheid die er is te baat nemen om alvast eens te gaan kijken waar we zullen terecht komen voor onze vieringen in de toekomst. Het is verkennen van en wennen aan nieuwe mensen en het nieuwe gebouw.

Hier ligt ook een taak voor de geloofsgemeenschap die al een voorgeschiedenis heeft in deze kerk. Zij zullen zich open en ontvankelijk moeten opstellen en de potentiële nieuwe leden hartelijk onthalen. 'Fnuikend voor een geslaagde doorstart is het wanneer de ene gemeenschap het gevoel krijgt bij de ander te moeten intrekken of moet horen hoe fijn het is "dat jullie nu ook bij ons zijn".'²⁴³ Gelijksortige groeperingen kunnen al samen vergaderen en toekomstplannen maken en een taakverdeling opstellen. De catechesegroepen, bijbelclubs, verantwoordelijken voor kindernevendiensten, parochieploegen, lectoren en acolieten kunnen de toekomst al verkennen en nieuwe taakverdelingen afspreken en plannen maken voor het gemeenschappelijk project. Vrijwilligers vragen zich af of ze hun taak in de nieuwe plek nog wel kunnen uitvoeren. Iemand is jaren gewoon geweest om de kerk open en toe te doen. Iemand anders staat in voor het onthaal aan de kerkdeur en het uitdelen van de volgblaadjes en

²⁴⁰ PATRICK DERDE, *De parochieploeg en haar mogelijke toekomst. Een studie in het licht van parochieploegen in het bisdom Gent*, Masterproef tot verkrijging van de graad van Master in de godgeleerdheid en de godsdienstwetenschappen. Promotor Marc Steen, Leuven, 2013.

²⁴¹ Vgl. STEEN M. (red), *Parochie waarheen*, Antwerpen, Halewijn, 2013.; STASSEN P. & VAN DER HELM A., *Parochie in beweging, Geloven in plaatselijke geloofsgemeenschappen*, Heeswijk, Abdij van Berne, 2010.; BASTIAENS J. & VAN LANGENDONCK G. (RED.), *De parochie, een grensgeval*, Antwerpen, UCSIA, 2005.; BASTIAENS J. & VAN LANGENDONCK G. (RED.), *Opengebroke kerk, De kerk als missionaire beweging. Leiderschap in een missionaire kerk*, Antwerpen, UCSIA, 2007.; BASTIAENS J. & VAN LANGENDONCK G. (RED.), *Op zoek naar gemeenschappen in een godvergeten tijd*, Antwerpen, UCSIA, 2009.; VANLANGENDONCK G., *Parochie in Vlaanderen en Brussel, een overzicht*, in JEAN BASTIAENS & GERT VANLANGENDONCK (red.), Antwerpen, Ucia, 2006.

²⁴² A.C. VAN WEEL, *Pastorale eindverantwoordelijkheid en priestertekort in het Aartsbisdom Utrecht (Nederland) en het Bisdom Gent (België)*, Een Kerkrechtelijke vergelijking, Verhandeling, aangeboden tot het behalen van de graad van licentiaat in het Kerkelijk Recht. Promotor Prof dr. A.J.M. van der Helm, Leuven, 2006, blz. 38. Zie o.a. ook CORIDEN J.A., *The parish in Catholic Tradition. History, Theology and canon law*, New York, Paulist Press, s.l.s.d.; SCHRUERS P., e.a., *Christelijke gemeenschappen in deze tijd. Een bovenzaal met twee grote deuren*, Averbode, Altiora, 2001. STEEN M., *inleiding*, in STEEN M. (red), *Parochie waarheen*, Antwerpen, Halewijn, 2013, blz. 5-10.

²⁴³ H. BISSELING E.A., *Meer dan hout en steen*, blz. 262.

liedboeken. Mensen willen graag van te voren weten waar ze aan toe zijn in de toekomst. Mag ik op de nieuwe plek mijn rol als lector opnemen?

'We realiseren ons dat het samenvoegen van parochies niet gemakkelijk is. Het zal moed en creativiteit van alle betrokkenen vragen, om een nieuw verband uit te bouwen. Het gaat daarbij ook om heel plaatselijke en concrete mensen die verantwoordelijkheid willen opnemen. We illustreren wat we bedoelen met enkele ervaringsberichten. In verschillende parochies zijn verschillende ploegjes mensen bezig met vormselcatechese. Bij fusie moeten deze ploegjes ook samengevoegd worden tot één ploeg. Dat kan versterkend werken als het goede uit elk van de groepjes wordt samengebracht, maar alle catechisten zullen ook genoodzaakt zijn om samen in overleg te gaan over vorm en inhoud en vele plaatselijke gewoontes zullen daarbij noodzakelijk sneuvelen. Hetzelfde valt te zeggen over het samenvoegen van de parochieploegen.'²⁴⁴

Niet iedereen zal onmiddellijk volgen in deze verkennende fase. 'Veel mensen die vertrouwd zijn met de kleine lokale parochie, overzien niet altijd de noodzaak en de consequenties van de veranderingen en vrezen dat deze voor hun gemeenschap negatief zullen uitpakken.'²⁴⁵ Het is een gegevenheid dat niet iedereen zal staan springen om snel aansluiting te zoeken bij het nieuwe verband. Daar moeten we leren mee leven. Ook na de verkennende fase, als de sluiting een feit is, zal niet iedereen volgen. De een zal afhaken. De ander zal gaan shoppen en nog anderen zullen heel andere oorden opzoeken. Ook het verwoorden van toekomstvisioenen en plannen heeft een pijnlijke kant. Ook die mag niet verzwegen worden. Belangrijker dan het voortbestaan van een kerkgebouw is de vraag hoe we als geloofsgemeenschappen verder kunnen doorgroeien en evolueren.

We verwijzen naar Henk de Roest²⁴⁶ die hieromtrent de hoop niet laat varen. In het zesde hoofdstuk van zijn boek *En de wind steekt op*, onder de veelzeggende titel *Schipbreuk als kans, De mogelijkheid van een doorstart in een crisis*, bekijkt de auteur de toespraak van Paulus op een schip in nood, zoals die door Lucas in hoofdstuk 27 van de Handelingen wordt verteld. Paulus roept op om de moed niet op te geven. 'Maar toch roep ik jullie op moed te houden, want niemand van jullie zal omkomen, alleen het schip zal verloren gaan.'²⁴⁷ Toegepast op ons onderwerp, de kerksluiting, mogen we dit vertalen als: En toch roep ik jullie, christenen, op om moedig staande te blijven. Niemand van onze geloofsgemeenschap moet verloren gaan. We verliezen hier een kerk, maar voor ons is er een overlevingskans op een nieuwe plek.

Paulus weet ook dat er in een crisis altijd mensen zijn die willen wegvluchten. Ook daar op de boot in de storm op zee. De bemanning van het schip wil met de

²⁴⁴ PATRICK DERDE, *De parochieploeg en haar mogelijke toekomst*, blz. 27.

²⁴⁵ MR. PETRA M.M. STASSEN & DR. AD J.M. VAN DER HELM, *Parochie in beweging, Geloven in plaatselijke geloofsgemeenschappen*, Heeswijk, Uitgeverij Abdij van Berne, 2010, blz. 24.

²⁴⁶ HENK DE ROEST, *En de wind steekt op! Kleine ecclesiologie van de hoop*, Meinema Zoetermeer, 3^e dr., 2008.

²⁴⁷ Handelingen 27,22.

reddingsloep wegvaren. Paulus eist van de centurio dat dit niet zou gebeuren. 'Als zij niet aan boord blijven, kunnen jullie niet worden gered'²⁴⁸. Vertaald naar onze situatie mag dat klinken als een oproep om de geloofsgemeenschap niet te verlaten. De zending van de christelijke geloofsgemeenschap en van elk van zijn leden gaat door, zij het op een andere manier, op een nieuwe plek, met nieuwe mensen.

De auteur blijft op hetzelfde spoor in zijn bijdrage *Kerksluiting* in het boek *Levend Lichaam*²⁴⁹. Hoop geven is niet de situatie miskennen. We weten dat het pijnlijk ernstig is.

'Heel concreet betekent dat in deze fase van een geloofsgemeenschap dat het nodig is om te zeggen, dat de toekomst van de gemeenschap niet van het gebouw afhankelijk is. Het gaat er niet om, dat de vrees wordt uitgebannen, maar dat er gesproken wordt vanuit hoop en geloof. [...] Geloof in de liefde Gods die uiteindelijk zelfs sterker is dan de dood. De mens die spreekt vanuit dat geloof komt autoriteit toe. Bij autoriteit (Lat. auctoritas) gaat het om de stem van een "auctor" (van Lat. "augeo" = vermeerderen, doen groeien), die mensen weer hoop geeft. Iemand die erkent dat de situatie erg is, maar uitdaagt tot het vinden van hoopvolle tekenen.'²⁵⁰

Dat kleinere geloofsgemeenschappen ook nog een eigen vitaliteit kunnen hebben, blijkt bijvoorbeeld uit het inspirerende relaas van L. Fijen²⁵¹. In *Het wonder van de Maartensdijk* vertelt de auteur hoe een katholieke geloofsgemeenschap het realiseerde om opnieuw een vitale gemeenschap te worden. Het laatste woord mag een woord van hoop op de toekomst zijn.

'Dwars tegen alle verhalen en cijfers van secularisatie en kerkverlating in maken katholieken in een boerendorp nabij Utrecht hun droom waar in een schaapsstal onder de hoede van de patroonheilige Sint Maarten. De stal biedt ruimte en geborgenheid, verbindt geloof en leven, is de thuishaven van de parochie en de open deur naar de dorpsgemeenschap. Boeren, burgers en buitenlui vinden er een dak boven hun ziel en krijgen ook de ruimte om hun geloof op een persoonlijke manier te beleven. In de stal komt wekelijks een kleine gemeenschap samen die leeft met God maar de ogen niet sluit voor de samenleving.'²⁵²

²⁴⁸ Handelingen 27,31.

²⁴⁹ HENK DE ROEST, *Kerksluiting*, in BROUWER R., DE GROOT K., DE ROEST H, SENGERS E. & STOPPELS S., *Levend lichaam, Dynamiek van christelijke geloofsgemeenschappen in Nederland*, Utrecht, Kok, 2007, blz. 199-239.

²⁵⁰ HENK DE ROEST, *Kerksluiting*, in BROUWER R., DE GROOT K., DE ROEST H, SENGERS E. & STOPPELS S., *Levend lichaam, Dynamiek van christelijke geloofsgemeenschappen in Nederland*, Utrecht, Kok, 2007, blz. 233.

²⁵¹ FIJEN L., *Het wonder van Maartensdijk, Hoe een kleine gemeenschap leeft met God*, Amsterdam, Ten Have, 2001.; FIJEN L., *Het wonder van de Maartensdijk leeft verder. 80 verhalen over geloven in een vitale dorpskerk*, Baarn, Ten Have, 2008.

²⁵² FIJEN L., *Het wonder van Maartensdijk, Hoe een kleine gemeenschap leeft met God*, Amsterdam, Ten Have, 2001, blz. 7.

BESLUIT

Kerksluiting, we kunnen er niet onderuit. Onze jas is te groot geworden.

In een eerste verkenning stelden we de vraag naar de mogelijke toekomst voor kerkgebouwen. We zullen als geloofsgemeenschap zeker verder gebruik maken van kerkgebouwen, maar niet van alle kerkgebouwen. Kerkgebouwen hebben in België het zeer eigen statuut dat zij meestal bezit zijn van de overheid. Dat komt door de regeling die getroffen werd met het overnemen van de code Napoleon. Sinds die tijd is de staat verantwoordelijk voor het onderhoud van de gebouwen. De plaatselijke kerkfabriek beheert het gebouw in naam van de samenleving. De overheid engageert zich om de kosten te dekken die in de begroting door de kerkfabriek begroot en gemotiveerd worden. Onze thesis handelt uitdrukkelijk over die kerken die onttrokken (zullen) worden aan de eredienst.

Een kerkgebouw dat niet langer door de geloofsgemeenschap voor liturgie of andere samenkomsten gebruikt wordt, is daarom nog geen leeg gebouw. Kerkgebouwen blijven dragers van betekenis, ook nadat de laatste gelovige het gebouw verlaten heeft. Dat is de reden waarom ook niet-kerk-betrokken en ongelovige mensen in het verweer gaan tegen het verdwijnen van een kerk. De kerkgebouwen dragen de herinnering aan de plaatselijke geschiedenis. Kerken zijn uitingen van cultuur en dragen de sporen van de grote zingevingsverhalen waarmee mensen in de loop van de eeuwen invulling gaven aan hun bestaan.

In voorbeelden van herbestemming zien we dat deze culturele gegevenheid een nieuwe taal krijgt. Architecten motiveren dat kerken, door hun vorm, afmetingen en ornamenten een spirituele laag in zich hebben. Op die manier kunnen zij veel meer mensen aanspreken dan alleen gelovige leden van de traditie die aan dit gebouw verbonden is.

In een tweede hoofdstuk gaan wij verder in op de visieontwikkeling die we nodig hebben om op een verantwoorde manier om te gaan met ons religieus erfgoed. Als we het cultureel religieus erfgoed in Vlaanderen willen bewaren voor de toekomst, dan kunnen wij dat niet langer alleen als christelijke geloofsgemeenschap, dan is herbestemmen een oplossing. Vanuit de zorg die de Vlaamse gemeenschap mee draagt voor deze gebouwen, heeft Minister Bourgeois een voorzet gegeven om te werken aan een langetermijnvisie in zijn Conceptnota *Een toekomst voor de Vlaamse Parochiekerk*. De verschillende bisdommen in Vlaanderen verlenen medewerking aan deze nota Bourgeois. Op vraag van de minister moeten er kerkenplannen opgesteld worden die een antwoord geven op de vraag welke kerken behouden worden voor de eredienst en welke kerken in aanmerking komen voor valorisatie, medegebruik en nevenbestemming, en welke kerken in aanmerking komen voor herbestemming.

De bisschoppen stellen dat het uitgangspunt voor het opmaken van deze kerkenplannen een pastoraal plan moet zijn. Wat is de situatie van de parochies vandaag en wat menen we te mogen verwachten dat de toestand in de nabije toekomst zal zijn? Welke kerken denken wij verantwoord in gebruik te kunnen houden voor de eredienst en andere samenkomsten van en voor de geloofsgemeenschap? In de samenleving spelen andere motieven om kerken wel of

niet te sluiten. Kerken blijven monumentale gebouwen waar andere (belangen)groepen hun voordeel kunnen mee doen. We willen als christenen onze maatschappelijke taak opnemen, maar om de beslissing te nemen over welke kerken in gebruik blijven voor de geloofsgemeenschap is het sociaal kapitaal van het gebouw geen argument. Eenmaal de beslissing genomen is dat een kerk sluit, dan kan de sociale waarde van een kerkgebouw ook door geloofsgemeenschappen ter beschikking gesteld worden voor andere doeleinden.

We hebben in deze scriptie niet ten gronde onderzocht wat er bij herbestemming kan spelen inzake geklasseerde gebouwen. We stelden in aanvang wel vast dat er verschillende, en soms tegenstrijdige, normen gehanteerd worden bij verschillende instanties voor wat betreft verbouwingen die nodig zijn om de nieuwe functie van de kerk mogelijk te maken.

De beslissing om een kerk te sluiten en aan de bisschop de vraag stellen om deze kerk te onttrekken aan de eredienst, brengt heel veel verdriet en rouw teweeg bij mensen. Het ontwikkelen van een breed gedragen langetermijnvisie kan solas brengen. Het pastoraal handelen beschouwen als transitiepastoraal werkt verhelderend voor de pastorale leiding die deze transitie naar een nieuw kerkenlandschap moet begeleiden. Omdat deze pastorale begeleiding geen simpele taak is, kan er best voor externe begeleiding gezorgd worden. De externe begeleider is minder emotioneel gebonden aan de situatie. In de periode tussen het nemen van de beslissing om een kerk te sluiten en de eigenlijke sluiting moet er ruimte gemaakt worden voor het uiten van het verdriet bij de betrokkenen. Na een eerlijke omgang met het verdriet kan een rouwproces op gang komen.

We hielden een pleidooi om in de communicatie open en eerlijk te zijn. Niemand is ermee gebaat als we de evolutie in de Vlaamse kerk verdoezelen. Ook wat betreft de beslissingen om kerken te sluiten is klare taal geboden. Pas in een open communicatie ontstaat er ruimte voor rouwen. En rouwen is het zoeken van mensen om met het verlies verder te leven, open op een nieuwe toekomst.

Het definitieve sluiten van de kerk goed voorbereiden en een toekomstvisioen uittekenen helpen bij het verdriet door een rouwperiode te gaan en opnieuw actief mee te bouwen aan de toekomst voor de nieuwe geloofsgemeenschap. De toekomst mag als een leefbare toekomst voorgesteld worden. Het sluiten van een kerk betekent niet het doodvonnis van de geloofsgemeenschap die er een thuis in had voor vele jaren of eeuwen. Andere samenstellingen van geloofsgemeenschappen kunnen de vitaliteit van die geloofsgemeenschap opkrikken.

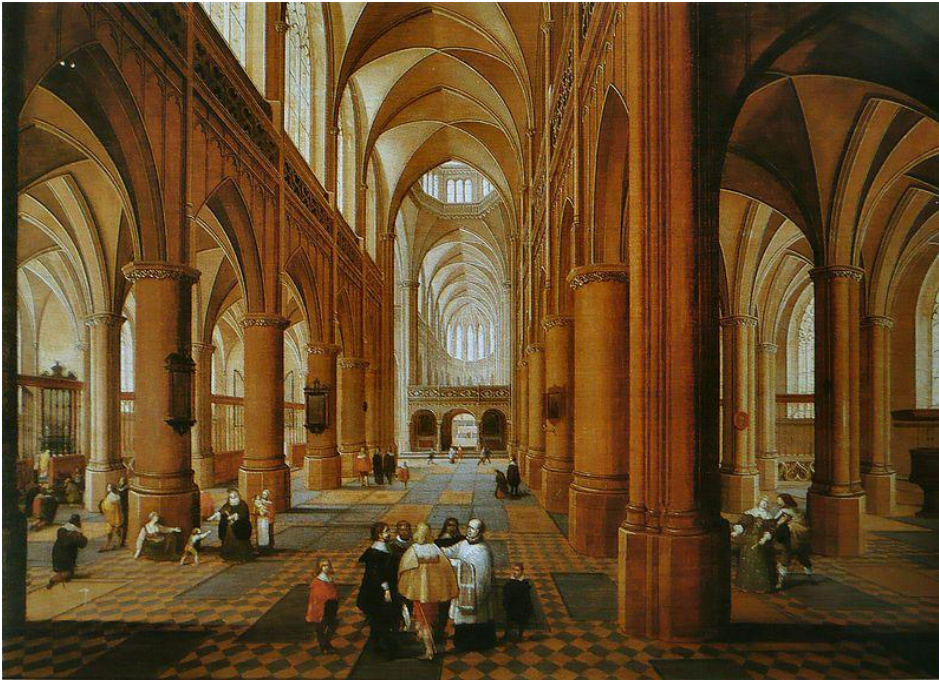
Veel aandacht mag ook gaan naar de laatste viering in de kerk. Dat mag geen viering zijn zoals alle andere vieringen. In taal en vormgeving mag de mix van gevoeligheden hoorbaar en zichtbaar zijn. Taal geven aan het verdriet dat een kerksluiting teweeg brengt, maar ook taal geven aan een toekomst die open ligt, zijn twee elementen die in deze viering hun plek moeten krijgen. Het geven van een kleine herinnering aan alle aanwezigen, strekt tot aanbeveling.

Ondertussen zijn er andere groepen die de zorg voor het gewezen religieus erfgoed in handen kunnen nemen en op een nieuwe manier zorg dragen voor het

Vlaams religieus erfgoed. Er is leven na de sluiting. De kerk is gesloten, lang leve de geloofsgemeenschap.

BIJLAGEN

Bijlage 1



Pieter Neefs I, Kerkinterieur

© De Bleeckere & De Ridder, *Het open kerkgebouw*, blz. 50.

Bijlage 2



Pieter Neefs I, Interieur van de Onze Lieve Vrouw kathedraal, Antwerpen;

© http://en.wikipedia.org/wiki/Pieter_Neefs_the_Younger (20.02.2015)

Bijlage 3



Symboolvlak in de Magdalenakerk in Brugge
© Yot vzw

Bijlage 4



Circuskerk van Circusplaneet in de kerk van Malem (Gent)
© circusplaneet

Bijlage 5



Van religieuze naar fysieke gezondheid in de Karmelietenkerk in Ieper
© RR

Bijlage 6



Het Kunststation St. Peter in Keulen
© www.sankt-peter-koeln.de

Bijlage 7



St. Helena in Bonn

© www.kreuzung-helena.de

Bijlage 8



All Saints Church

© <http://www.geograph.org.uk/photo/4444956>

Bijlage 9



Sixtijnse kapel voor skaters

© <http://www.thisiscolossal.com/2015/12/skate-church-okuda-san-miguel>

Bijlage 10



Hoogaltaar voormalige Paterskerk in Roeselare; nu museum Koers is religie.

© Stefaan Verwulgen

